

АРХІВИ УКРАЇНИ

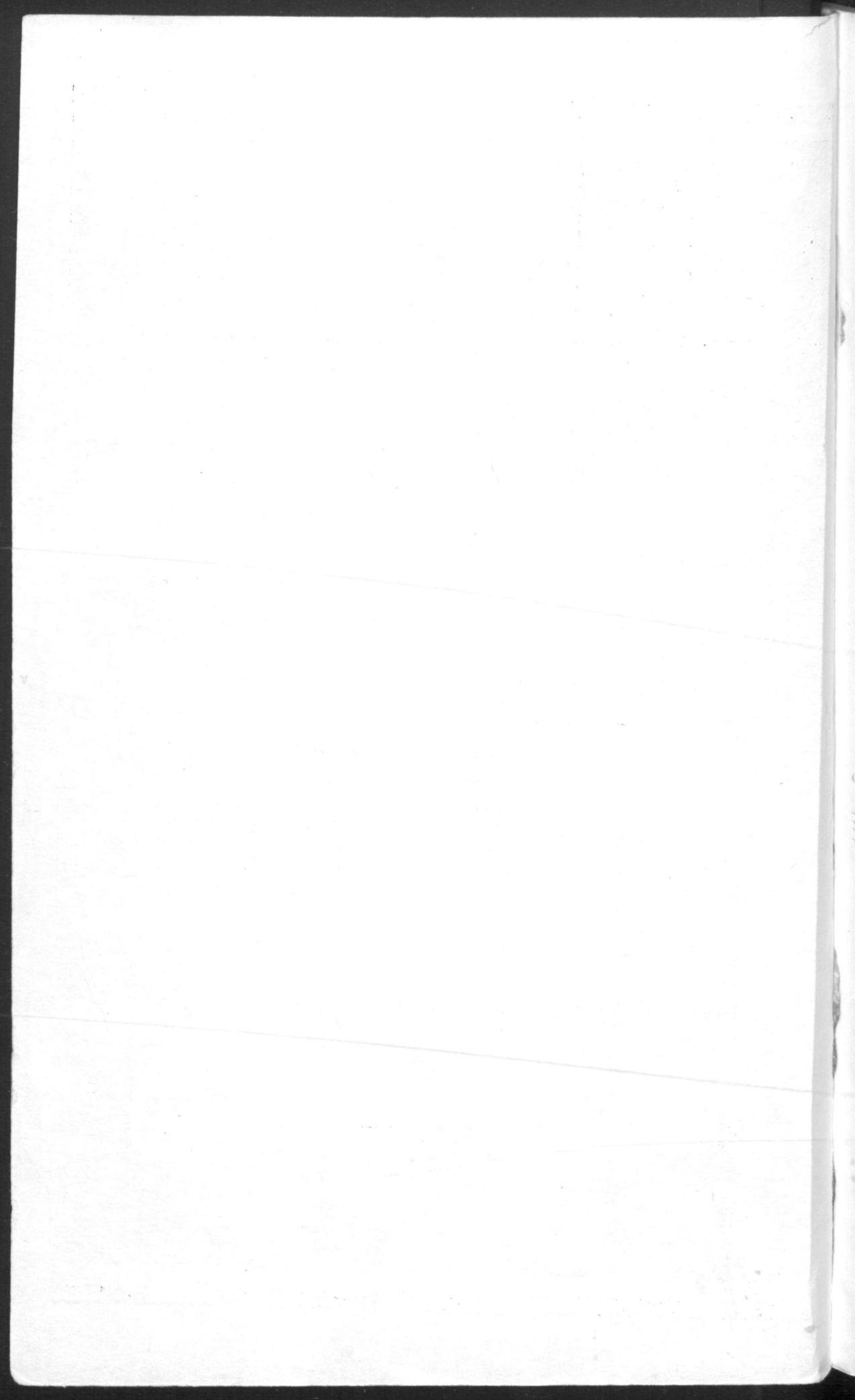
У НОМЕРІ:

Документальні джерела державних архівів республіки про боротьбу трудящих Західної України за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі

Продовження публікації протоколів засідань ЦВК Рад України

Документи ЦДАКФД УРСР з історії спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку на Україні

Фонд 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві як джерело до вивчення біографії академіка М. С. Грушевського

архіви України

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 4 (216) 1989

ЛИПЕНЬ — СЕРПЕНЬ

ЗМІСТ

До 50-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі СРСР

- Документи про боротьбу трудящих Західної України за возз'єднання в єдиній
Українській Радянській державі 3
- ТОПІШКО Н. О. Вересневі дні 1939 року на західноукраїнських землях у до-
кументах ЦДАКФД УРСР 18

Публікації архівних документів

- БОЖКО О. І., ЯКОВЛЕВА Л. В. Протоколи перших засідань ЦВК Рад України . . . 24

У світлі Шевченківського ювілею

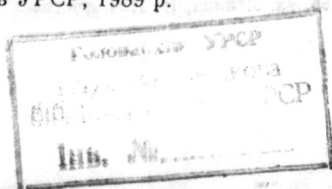
- ЦАРЬОВА Н. М. (Львів) У вінок Кобзареві 43
- СЛОНЧАК Н. М. Документи ЦДАКФД УРСР з історії спорудження пам'ят-
ників Т. Г. Шевченку на Україні 45

Теорія і практика архівної справи

- ШЕВЧЕНКО С. І., БРАЙЧЕНКО О. Д. (Кіровоград) Співробітництво архівістів
і викладачів вузів у підготовці вчителів історії 49

Огляди джерел і документальні нариси

- ГИРИЧ І. Б. Документи академіка М. С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА
УРСР у м. Києві 53
- ЛЯХ С. Р. (Запоріжжя) Фонд ЦДАЖР УРСР «Всеробітземліс» як джерело з
історії селянства України 20-х років 63
- ВОДОТИКА С. Г., САВЕНКО Л. А. (Херсон) Нові матеріали про науково-дослідну
кафедру історії України у Харкові 67
- ТОМУЛЕЦЬ В. М. (Кишинів) Торговельні зв'язки Бессарабії з українськими гу-
берніями в першій половині XIX ст. (за документами Держархіву Одеської
області) 71

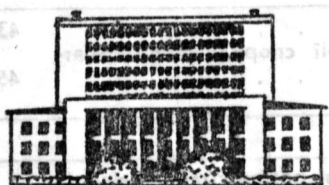

Критика та бібліографія

ШАНДРА В. С. А. Н. Катренко. В боротьбе за пробуждение народной революции. (Из истории революционно-демократического движения на Украине в 80-х — начале 90-х годов XIX в.)	74
---	----

Інформація та хроніка

У колегії Головархіву УРСР	76
Обговорення питань підготовки «Хроніки робітничого руху в Росії. 1895—1917 рр.»	77
ПОРТНОВ Г. В. Поліпшувати роботу з відомствами	78
ГРІНБЕРГ А. Б. Нарада-семінар завідуючих лабораторіями держархівів республіки	79
Наша інформація	80
Інформація	23, 42, 75

Редакційна колегія:

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (відповідальний секретар), В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ (заступник головного редактора), Л. З. ГІСЦОВА, В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, М. Ф. КОТЛЯР, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПОРТНОВ, Н. М. СЛОНЧАК, В. О. ШЕВЧУК, В. Г. ШМЕЛЬОВ, Л. В. ЯКОВЛЄВА

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 277-11-24.

Друкарня наукової книги, 252030, Київ, вул. Леніна, 19.

Здано до набору 30.06.89. Підписано до друку 05.09.89. БФ 27546. Формат паперу 70×108^{1/16}. Високий друк. Друк. арк. 5. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 7590. Зам. 09-86.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 4 (на украинском языке). Научно-информационный бюллетень Главного архивного управления при Совете Министров УССР. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24. Типография научной книги. Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

ДО 50-РІЧЧЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ З УКРАЇНСЬКОЮ РСР У СКЛАДІ СРСР

ДОКУМЕНТИ ПРО БОРОТЬБУ ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ В ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Восени 1989 року минає 50 років визначній події в історії українського народу, всіх народів Союзу РСР — возз'єднанню Західної України з Українською РСР у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Враховуючи історичне і політичне значення возз'єднання, ЦК Компартії України ухвалив постанову про широке відзначення цієї події¹.

18 травня 1989 р. колегія Головархіву УРСР, розглянувши питання про участь державних архівів республіки у святкуванні 50-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі СРСР, визнала за доцільне здійснити додаткове виявлення документів, насамперед про боротьбу трудящих Західної України за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з УРСР в єдиній соціалістичній державі.

Архівістами республіки проведена значна робота з пошуку і публікації таких джерел. Значний масив документів про революційно-визвольну боротьбу на західноукраїнських землях було опубліковано у фундаментальному документальному виданні «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917—1939 рр.», яке було підготовлено у 1979 р. працівниками Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту суспільних наук АН УРСР, Головархіву УРСР, ЦДІА УРСР у м. Львові та Держархіву Львівської області. У ньому вміщено цінні історичні джерела, виявлені в багатьох архівосховищах республіки, а також матеріали періодичної преси. Нинішній підвищений інтерес громадськості республіки до проблем вітчизняної історії вимагає відтворити й реальну картину революційно-визвольного руху трудящих західноукраїнського регіону, повною мірою показати героїзм і трагізм в діяльності Компартії Західної України, повернути її до історичної пам'яті народу². Для поглибленого вивчення цієї проблеми слід розширити документальну базу дослідження історії революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях, ввести до наукового обігу історичні джерела, які раніше не були доступними широким колам дослідників.

Про роботу працівників державних архівів УРСР по виявленню нових архівних джерел з історії боротьби трудящих краю під проводом КПЗУ за своє соціальне і національне визволення «Архіви України» будуть інформувати своїх читачів. У цьому номері їх увазі пропонується добірка документів та матеріалів, які специфічною мовою історичних джерел відтворюють окремі сторінки героїчної бороть-

¹ «Радянська Україна», 6 травня 1989 р.

² Докл. див.: Ф. М. Рудич. Історія КПЗУ: нове бачення проблем наукових досліджень. — «Український історичний журнал», 1989, № 6, с. 43.

би робітничого класу, трудящого селянства і демократичної інтелігенції за возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі Союзу РСР.

№ 1

Із донесення Дирекції поліції в Кракові розвідувальному пунктові австро-угорської армії в Кракові про вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на революційні настрої населення Галичини

31 грудня 1917 р.

...Протягом усього місяця грудня на першому плані політичних дискусій стояло питання про початок мирних переговорів з Росією...

Тривога щодо впливу більшовиків виступає тепер на порядок дня, особливо в районах Любліна, Холма і в Східній Галичині.

У цих двох районах, як і в Східній Галичині, і навіть у західній частині Галичини, помітний рух, мета якого — перетворити в життя комуністичні ідеї більшовиків як у питанні розподілу землі, так і в питанні агітації за розподіл усіх маєтків...

ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 7316, арк. 222—223. Копія.

№ 2

Донесення Грабівського жандармського відділку крайовому управлінню жандармерії у Львові про поширення ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції

11 травня 1918 р.

Повідомляється, що в громаді Соколі, Кам'янка-Струмилівського повіту, помітна більшовицька пропаганда, яку проводять ті, що повернулися з Росії.

В 1915 р. з цієї громади втекло 652 особи до Росії, які з 6 травня поступово повертаються в Соколю.

Поведінка цих людей в порівнянні з рештою населення є у вищій мірі провокуючою.

Ті, які повернулися на батьківщину, говорять тільки по-російськомu. Ці люди не хочуть шанувати чужої власності, пасуть худобу на засіяному полі, беруть дрова на паливо, нікого не питаючи і т. д.

Де-не-де чути голосні висловлювання: «Тут ще буде так, як в Росії, поміщицькі маєтки скоро будуть належати нам, тим, що повернулися на батьківщину, ми будемо тут ще діяти на російський зразок, так воно ще не залишиться» і т. д. ...

ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 2692, арк. 3. Копія.

№ 3

Декларація Галревкому про встановлення Радянської влади на землях Східної Галичини

15 липня 1920 р.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

До працюючих усього світу, до урядів соціалістичних радянських республік і до урядів усіх капіталістичних держав

Довголітні змагання робітників і незаможних селян Східної Галичини до визволення з кайданів визиску і гніту капіталу розбивались досі о непереможні перешкоди. На шляху цим змаганням стояв буржуазний уряд Австро-Венгурської імперії, польські магнати і поміщики, юнкерський уряд Германії і буржуазної Антанти. Всі вони ласі на

невичерпні природні багатства Східної Галичини, намагалися всіма засобами прибрати її в свої руки і визискувати працю галицького робітництва і незаможного селянства. Врешті на перешкоді визвольним змаганням галицького пролетаріату стояла й сама галицька дрібна буржуазія, котра вислугувувалась то австрійсько-польським і германським буржуазним урядам, то запродувала інтереси галицьких робітників і селян хижацьким урядам Антанти.

В міру того, як розвиток капіталізму, головним чином, під час великої імперіалістичної війни втягнув у свій вир все нові верстви галицької суспільності і коли над дрібною буржуазією зависла угроза руїни, вона, рятуючи своє становище, за миску сочевиці всеціло продала можновладцям інтереси працюючого люду. Один її представник, оперетковий диктатор Петрушевич, запродав робочий люд Східної Галичини чорносотенній російській буржуазії, другий представник придніпрянської дрібної буржуазії, ганебної слави отаман Петлюра, запродав її самому лютому ворогові працюючого галицького люду — шляхетсько-буржуазній Польщі. Як і скрізь в інших країнах, так теж і в Східній Галичині ганебну роль торгашів пролетарською шкурою одіграли галицькі соціал-патріоти — лідери робітнико-селянських партій, котрі перейшли на бік буржуазних урядів і намагаються цілковито затемнити в очах пролетаріату Східної Галичини класові суперечності капіталістичного ладу.

В результаті таких умов Східна Галичина опинилась у руках самої чорної реакції шляхетської Польщі, котрій антантівські банкіри заарендували країну на 25 років в подяку за ганебну роль європейського жандарма, який мав захищати європейську буржуазію перед переможним походом соціалістичної революції. Малочисленний галицький пролетаріат виявився безсилим супроти навали ворогів з усіх боків і, придавлений, опинився під стопою польської білогвардійщини.

Однак він не втратив надії на своє визволення, знаючи, що разом з ним йде міжнародна армія праці, міжнародний пролетаріат усього світу. Галицька армія, складена в більшості своїй з робітників і незаможних селян, перейшла в Червону Армію, і мимо всяких провокацій і підкупів польській шляхті і її наймитові Петлюрі удалось перетягнути на свій бік лише частину її командного складу з дрібно-буржуазних націонал-шовіністичних кар'єристів. Всі кращі елементи галицької армії залишилися вірними інтересам працюючого люду і разом з русько-українською Червоною Армією вони ведуть боротьбу проти польсько-петлюрівських наємників всесвітнього капіталу.

І от зараз, завдяки перемогам славної Червоної Армії, котра, розбивши внутрішніх ворогів робітнико-селянських Радянських республік, станула на кордонах Галичини і йде далі вперед, галицьке робітництво і селянство, визискуване і гноблене чужою і своєю буржуазією, має змогу підняти червоний прапор соціалістичної революції. З рядів класово свідомого революційного пролетаріату Галичини, загартованого боротьбою і сильною вірою в близьку перемогу, з рядів її червоних частин вийшов і склався Галицький Революційний Комітет.

Завдання його довести почату класову боротьбу до встановлення Радянської влади у Східній Галичині.

Урочисто проголошуючи права робітників і селян розпоряджатись своєю судьбою, Галицький Революційний Комітет призиває всіх робітників і селян, незалежно від їх національності, згуртуватися сильною лавою довкола нього і допомогти йому в трудному завданні організації влади до скликання I з'їзду Рад робітничих і селянських депутатів.

Видвинутий робітниками і селянами Східної Галичини без різни-

ці національностей, Галицький Революційний Комітет являється з цього моменту єдиним представником вищої виконавчої влади і тимчасовим урядом Східної Галичини до з'їзду Рад робітничих і селянських депутатів.

Всі інші уряди Східної Галичини, де б вони не находились, а зокрема уряд бувшого диктатора Петрушевича і уряд Директорії УНР, являються неправомочними і об'являються поза революційним законом.

Русько-українська Червона Армія, вступаючи в межі Галичини, іде на допомогу галицьким робітникам і селянам вирвати владу з рук буржуазії, установити пролетарську владу через Ради робітничо-селянських депутатів і організувати для її оборони Галицьку Червону Армію.

Галицький Революційний Комітет взиває всіх робітників і селян допомогти всіма засобами Червоній Армії у її важкій боротьбі з шляхтою і буржуазією.

Вся влада на місцях належить до місцевих, містечкових, фабрично-заводських, повітових, окружних і обласних революційних комітетів, затверджених Центральним Революційним Комітетом, причому адміністративний поділ краю до іншого вирішення про розподіл і розмежування залишається дотеперішній.

Права приватної власності поміщиків, купців, фабрикантів, банкірів і всіх експлуататорів чужої праці на всі землі, ліси, пасовиська, води, надземні і підземні багатства, бувші в їх розпорядженні, касуються, а їх маєтки з усіма будинками, інвентарем, живим і мертвим, переходять в розпорядження працюючих через відповідні місцеві революційні комітети. Всі ці маєтки і багатства передаються у власність держави, найвищий законодавчо-виконавчий орган якої — з'їзд робітничих і селянських депутатів — вирішить про їх націоналізацію і соціалізацію.

Галицький Революційний Комітет оголошує повну державну саможиттєвість Східної Галичини і запрошує уряди соціалістичних Радянських республік і уряди всіх капіталістичних держав зав'язати з ним дипломатичні зносини. Про майбутнє організаційне відношення Східної Галичини до соціалістичних Радянських республік вирішить I з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів, котрий в найближчому часі буде скликаний.

Галицький Революційний Комітет заявляє свою повну солідарність з урядами Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки і лічить на їх повну допомогу у руйнуванні старого, капіталістичного ладу і будівні нового, соціалістичного комуністичного ладу через Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку.

Галицький Революційний Комітет

ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 29, арк. 33—34. Друкований відбиток.

№ 4

**Резолюція зборів селян с. Романівки Тернопільського повіту
Тернопільського воеводства з привітанням Червоної Армії
і Радянської влади**

28 липня 1920 р.

Заслухав[ши] доклад представників Червоної Арм[ії] Росії і України тт. Богдана і Застелюка, ми, селяни с. Романівка, від широкого серця вітаємо славну переможну роб[ітничо]-селянську Червону Ар-

мію Росії та України, котра визволила нас від тяжкого ярма польських магнатів та капіталістів. Щира подяка Черв[оній] Армії і роб[ітничо]-селянській владі Росії та України, котрі подали свою братерську руку пригніченим робітникам і селянам Галичини.

ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 4, арк. 16. Рукопис. Копія.

№ 5

Відозва ЦК КПЗУ до трудящих з закликом боротися за возз'єднання Західної України з Радянською Україною

Січень 1924 р.

Комуністична партія Західної України

До робітників і селян земель Західної України

Товариші! Товаришки!

Незатертими буквами запише історія визвольної боротьби поневолених мас, насильно загарбаних польською буржуазією непольських земель Західної України, II з'їзд Комуністичної Робітничої партії Польщі. На цьому з'їзді намічено і випрацьовано шляхи дальшої революційної боротьби на терені цілої Польщі і вказано дорогу, якою мусить іти пролетаріат Західної України в своїй визвольній боротьбі за соціальне і національне визволення. На ньому викувано зброю революції, поломано всі облудні польської, української, єврейської буржуазії.

II з'їзд КППРП ще раз виказав, що революційний польський пролетаріат не тільки що не хоче гнобити пролетаріату інших народів, але, як запоруку свого визволення, кладе визволення працюючих інших народностей. З'їзд вказує їм пряму дорогу до злучення зі своїми братами пролетарями, яких імперіалістична буржуазія поділила кордоном.

На II з'їзді КППРП поруч інших ухвал вирішено поширити діяльність Комуністичної партії Східної Галичини на всі землі переважаючо населені українським пролетаріатом і перетворити її на обласну автономну організацію з назвою Комуністична партія Західної України.

Ця партія має згуртувати в своїх рядах всіх пролетарів міста і села цих земель без огляду на народність, має боротися за здобуття влади пролетарів і бути виразницею всіх соціальних і національних визвольних змагань поневолених цих земель.

КПЗУ приймає за свої всі рішення II з'їзду КППРП і звертається до пролетаріату земель Західної України з зазивом:

«В хвилю шаління реакційної правиці в Польщі та зради українських підпанків, при ознаках розкладу буржуазного ладу і господарства, під смертельний подих голоду і нужди всього працюючого населення земель Західної України, наша партія високо підняла червоний революційний прапор комунізму. Ясними словами звертається до працюючих міста і села та кличе їх до з'єднання пролетарської сили та скріплення своїх рядів разом з революційним пролетаріатом цілої Польщі — кличе Вас до боротьби аж до перемоги».

Як КПСГ виказувала, так і КПЗУ виказує облудну політику буржуазних націоналістичних партій, які хочуть задержати працюючі маси в невиносимому ярмі західноєвропейського капіталу, доводить, що шумно гучні патріотичні фрази не закриють нагої правди колоніального поневолення всіх земель сучасної Польщі, тільки служать до отуманення і роз'єднання працюючого класу та мають недопустити до

революційного визволення пролетарів міста і села, заведення робітничо-селянської влади — диктатури пролетаріату.

Тому наша партія закликає робітників боротися за створення одностороннього пролетарського фронту всіх народів, замешкуючих землі Західної України. Боротися за відновлення і скріплення професійних союзів, за створення фабричних рад — вибороти реальну заробітну платню, підпирати всі змагання до створення робітничо-селянського уряду як передумови заведення правдивої робітничої влади. КПЗУ закликає цілий робітничий клас земель Західної України не допустити до ніякої інтервенції імперіалістичної буржуазії, яка хоче згнобити революційну боротьбу пролетаріату сусідніх держав.

Наша партія закликає селян до боротьби за відібрання без викупу діличівських земель і розділення їх поміж працюючим населенням села, закликає селян до спільної боротьби разом з робітниками, яка поведе пролетаріат міста і села Західної України до злуки з братами по той бік кордону — на Радянській Україні.

КПЗУ поставила собі за завдання іти в першій лінії боротьби гноблених проти гнобителів. Розбивати цю полуду, якою обмотують працюючі маси націоналістичні і соціал-патріотичні партії та попровадити працюючих Західної України до здобуття влади і волі.

Хай ці кличі дійдуть до кожної закутини, де нуждается гноблений пролетар! Хай наша партія згуртує всіх поневолених міста і села! Хай виведе на ясне світло ці мільйони закутих рабів! Хай творить цей мур, о який розіб'ються всі затії і наступи буржуазії, та стане тим тараном, який розіб'є злобу і силу ненажерливих гнобителів.

Ставай робітнику і селянину в ряди нашої партії! Доложи своїх мозолистих рук до спільного діла пролетарського визволення! Злучи свої ряди з пролетаріатом цілої Польщі та ставай в спільні лави цих, що борються проти своєї буржуазії, а тим самим несуть загладу і твоїм гнобителям!

Хай живе спільна боротьба пролетаріату Західної України з пролетаріатом цілої Польщі!

Хай живе Радянська Західна Україна в об'єднанні з Українською Радянською Соціалістичною Республікою!

Хай живе Радянська Польща! Хай живе КПЗУ! Хай живе КППР! Хай живе Комуністичний Інтернаціонал!

ЦДІА УРСР у м. Львові. Бібліотека. Інв. № 426. Друкований відбиток.

№ 6

Повідомлення газети «Радянська Волинь» про судовий процес у м. Ровно над селянами Острозького і Ровенського повітів Волинського воеводства за участь у боротьбі за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР

7 лютого 1925 р.

У Ровно в військовому польовому суді розпочався процес 14 повстанців-селян. Склад суду: голова — граф Грокольський, колишній поміщик Київської губернії, всі судді й прокурор — великі поміщики. Захищають підсудних — Ганкевич, а також сенатор Карпінський. Крім того, підсудним дали двох оборонців за призначенням, фактично на допомогу прокуророві. У всіх обвинувачених мучений, виснажений вигляд, на обличчях помітні сліди великих побоїв. Їх били до неприємності, чинили над ними страшні знущання, щоб вони показали, що мають зв'язок з українськими депутатами й радянським посольством, а також українськими радянськими установами.

Обвинувачені в своїх свідченнях заявляють, що вони, повстанці, прагнуть до об'єднання всіх українських земель з Радянською Україною. Підсудні категорично відкидають всякий зв'язок з закордоном, а також радянськими органами. Вони заявляють, що українське селянство Польщі досить міцне, щоб самостійно скинути гніт польської буржуазії. Взагалі, повстанці тримаються надзвичайно сміливо, непохитно. Кожного разу, як входять до суду, виголошують: «Хай живе Радянська Україна!».

Процес викликав велике хвилювання серед українського населення. На всіх станціях біля міста Ровно, а також в багатьох місцях розповсюджуються прокламації серед мас селянства, що з'їхалося до Ровно. В Ровно введено дивізію з кулеметною командою й артилерією для захисту панства від селянського повстання, що його боїться польська влада. Місце суду оточено потрійною низкою кулеметів та польськими гарматами. Характерно, що до ровенської тюрми привезено 14 домовин. Велике обурення селян налякало суд. Після блискучого аналізу акту обвинувачення, зробленого оборонцем Ганкевичем, який вказав на цілу низку правопорушень, переляканий суд ухвалив передати справу на розгляд цивільного окружного суду. Після промови Ганкевича суд змінив формулювання обвинувачення й, замість кримінального бандитизму, обвинувачує підсудних у політичному злочині й намірі відірвати частину польської території.

Газ. «Радянська Волинь» (Житомир), № 30, 7 лютого 1925 р.

№ 7

Резолюція першотравневих зборів робітників і селян м. Самбора про необхідність боротьби за соціальне і національне визволення, встановлення диктатури пролетаріату

1 травня 1927 р.

Збори селян і робітників Самбора першого травня 1927 р. ухвалили резолюцію:

«Пункт 1. Збори передають свій братський привіт трудящим масам всього світу з нагоди свята міжнародної солідарності трудящих мас, об'єднаних в спільній боротьбі за визволення праці з-під гніту буржуазії і капіталу.

Пункт 2. Збори заявляють, що український трудовий народ ніколи не відмовиться від свого права на боротьбу за повне своє соціальне і політичне визволення, за те, щоб вся влада на цих землях перейшла цілком в руки трудящих мас.

Пункт 4. Збори вимагають, щоб вся трудова земля перейшла в руки українських народних трудящих мас без викупу і без всякої компенсації.

Пункт 5. Збори вимагають усунення жахливого безробіття, яке винищує трудящі маси села й міста, і вимагають праці для безробітних сільських нуждарів і міського пролетаріату.

Пункт 8. Збори заявляють, що трудящі маси боротимуться за вільне, рівне, загальне, безпосереднє, таємне і пропорціональне виборне право в державні і самоврядні установи, протестують проти введення несправедливих, нав'язаних буржуазією куріальних виборів, які нечувано кривдять широкі маси працюючих людей села й міста.

Пункт 9. Збори вимагають негайного звільнення всіх політичних в'язнів, яких буржуазія запроторила в тюрми за те, що вони боролись за визволення трудящих мас з-під гніту і експлуатації буржуазії.

Пункт 10. Збори закликають всі трудящі маси села й міста об'єднатися в боротьбі за своє економічне й політичне визволення за побудування нового, справедливого соціалістичного ладу.

Хай живе боротьба за новий, соціалістичний лад!

Хай живе свобода всіх поневолених і експлуатованих буржуазією!

Хай живе свято міжнародної солідарності трудящих — Перше травня!»

Опубл.: 20 років під ярмом польських панів. К., 1940, с. 28—29.

№ 8

Звернення ЦК КПЗУ до робітників і селян Західної України з нагоди 10-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції

Жовтень 1927 р.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Комуністична Партія Західної України
10-ті роковини Жовтневої революції

Товариші! Робітники! Селяни!

Десять літ минуло з того часу, як в самий розгар світової імперіалістичної війни від могутніх ударів п'ястука революційного пролетаріату розпалася бувша царська Росія.

Від удару цього задрожав в своїх основах старий, струпіший капіталістичний світ.

Революційний пролетаріат wraz з революційним селянством прогнав геть усіх непотребів і галапасів, що жирували на праці і крові працюючого люду. Робітник визбувся ярма капіталу, селянин дістав землю, поневолені народи бувшої царської тюрми народів здобули цілковиту свободу для свого економічного і культурного розвитку.

Тернистий і тяжкий був шлях першої в світі пролетарської держави. Всі ворожі їй сили, як внутрішня контрреволюція, так і міжнародний імперіалізм, напружували всі сили, щоб задавить її. Однак героїська боротьба мас під залізним керівництвом пролетаріату і компартії дала їм рішучий відбій.

Після відбиття наступів контрреволюції побідний пролетаріат приступав до будівництва соціалістичного ладу. Затіснивши свій союз з бідняком і середняком на селі, звернувши цей ціпкий, сильний союз проти куркуля на селі та непмана в місті, закріпивши за собою усі командні висоти народного господарства, диктатура пролетаріату досягла в ділянці соціалістичного будівництва блискучих наслідків.

Як дим розвіялись надії внутрішньої і міжнародної контрреволюції на те, що в результаті непу та під натиском вищого ступеня розвитку капіталістичної економіки, диктатура пролетаріату заломиться і СРСР зійде на шлях капіталістичного переродження.

СРСР пішов шляхом скріплення індустріалізації, шляхом витиснення приватно-капіталістичних елементів та в 10-у річницю свого існування дав незбитий доказ того, що в ньому з кожним днем кріпшає соціалізм.

В погоні за ринком збуту і сирівця та стративши надії на капіталістичне переродження СРСР, який можна би мирним шляхом перемінити в свою колонію, міжнародний імперіалізм вступив на шлях підготовки збройних виступів проти першої в світі держави робітників і селян.

Загроза війни з СРСР стала сьогодні безпосередньою небезпекою і цю війну всіма силами старається спровокувати міжнародний імпе-

ріалізм, а передусім англійський. Він організує наскок на пекінське радянське посольство, напад на Аркос в Лондоні, зриває дипломатичні зносини з СРСР і убиває радянського представника в Польщі тов. Войкова. Він готує постійно протирадянський блок, що мав би своїми кліщами з усіх сторін охопити СРСР. Він же, на терені СРСР і УСРР та поза її межами піддержує всякого роду контрреволюцію, щоб у відповідний мент кинути її проти влади робітників і селян.

Найвизначнішу роль у англійських протирадянських планах відіграє фашистська Польща як безпосередній сусід СРСР і УСРР. Протирадянські плани польського фашизму цілковито покриваються з такими ж планами англійського імперіалізму.

Мобілізуючи усі можливі сили до війни із СРСР та УСРР, Пілсудський з'єднав собі на національному терені вірного слугу і союзника в лиці петлюрівсько-контрреволюційного УНДО.

Постійна соціалістична консолідація і стабілізація Радянської України, постійний її господарчий зріст, постійний культурний здвиг робітників і селян Радянської України є не тільки дестабілізаційним фактором для буржуазної Польщі, яка ніяк не в силі розв'язати питання поневолених нею народів — білорусів, українців, але вона б'є по УНДО як по класу, підриває під ним ґрунт як самозванчого «речника» національного визволення українських народних мас, гноблених фашистською Польщею. Звідси впливає «всеукраїнська» платформа УНДО, звідси його контрреволюційний п'ємонтизм, звідси і його скажена травля проти КП(б)У та КПЗУ, якою то травлює УНДО хоче закрити свої злочини супроти українських працюючих мас.

Об'єднана петлюрівсько-ундівська контрреволюція збирається знову повторити 1918—[19]19 рр. Однак робітники і селяни Західної України під проводом Компартії не дозволять їй на повторення цих років. Війну, яку готує фашизм при піддержці ундо-петлюрівської контрреволюції, працюючі маси Західної України враз з працюючими цілої Польщі переміняють в соціалістичну революцію в Польщі, встановлять робітничо-селянський уряд та всупереч ундо-петлюрівським сподіванкам відбудови унерівської України приєднають Західну Україну до Радянської України.

Товариші! Робітники! Селяни!

Святкуючи враз з пролетаріатом СРСР та цілого світу десятиліття Великої Жовтневої пролетарської революції, працюючі маси Західної України і цілої Польщі дадуть рішучий відбій усім зазіханням міжнародної і домашньої контрреволюції, зверненим проти СРСР і УСРР.

Вони здають собі ясно справу з цього, що приготовлювана війна проти СРСР і УСРР — це класова війна міжнародного капіталу проти робітників і селян, проти революції. Вони з цілою рішучістю виступають в обороні досягнень Великого Жовтня, в обороні СРСР, цієї твердині міжнародної пролетарської революції.

Хай живе десятиліття Великої Жовтневої революції!

Хай живе СРСР — твердиня міжнародної революції і будуючогося соціалізму!

Хай живе єдина ленінська ВКП(б) — переможець в Жовтневій пролетарській революції!

Хай живе міжнародний Жовтень!

Хай живе єдиний залізний штаб міжнародної революції — III Комуністичний Інтернаціонал!

Геть з міжнародним імперіалізмом, що готує війну проти Союзу Радянських Соціалістичних Республік!

Геть з польським фашизмом та його ундівсько-петлюрівськими спільниками! Геть з їх планами нового походу на УСРР!

Хай живе Українська Соціалістична Радянська Республіка!

Хай живе робітничо-селянський уряд в Польщі!

Хай живе приєднання Західної України до УСРР!

Жадаємо розпущення всіх петлюрівсько-балаховичівських банд!

Жадаємо звільнення всіх політичних в'язнів, що за справу пролетарської революції запроторені в буржуазних тюрмах!

Хай живе спільна боротьба робітників і селян цілої Польщі проти фашизму та його агентів з-під стягу УНДО, радикалів, ППС і Бунду!

Хай живе Комуністична партія Західної України!

Хай живе Комуністична Партія Польщі!

Центральний Комітет Комуністичної
партії Західної України

ПА ПП при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 412, арк. 9.
Гектографований відбиток.

№ 9

**Відозва ЦК КПП та ЦК КПЗУ до трудящих світу з закликом
підтримати боротьбу трудящих Західної України проти окупаційного
режиму, за возз'єднання з Українською РСР**

11 листопада 1930 р.

Товариші й товаришки!

Західна Україна уярмлена панцирним п'ястком польського імперіалізму, переживає дні повні жаху. У відповідь на зростаючу хвилю революційних боїв трудящих мас проти окупації західноукраїнських сіл, польська фашистська диктатура висилає свої орди як карні експедиції проти працюючих. Кілька полків кавалерії, два карні корпуси поліції по 1000 чоловіків, незчислимі менші відділи залляли усю країну.

Де лише вони появляються, замучують чоловіків, катують жінок і дітей. Куди лише зайдуть, пускають усе майно селянське з димом, затопчують у землю селянське збіжжя, з кооперативів і освітніх установ, які трудящі маси довгими роками вибороли собі, залишаються після наїзду лише самі звалища.

Ранених і скатованих обчислюють на тисячі. На тисячі числять так само заарештованих, яких по тюрмах віддають на садистичні тортури окупаційних катів. Десятки українських селян і студентів помордували поліцейські та солдатські бандити, або застрілили ніби-то в час втечі. Населення окупованих селищ тисячними масами втікає в ліси, поля, щоб лише не впасти в руки нелюдських усмирителів.

Діло карних експедицій доповняють фашистські банди і терор адміністративних властей. Українські народні школи, безліч сільських кооперативів і товариств, локалі центрального заряду українських кооперативів здемовльовано бомбами польських фашистів. Українська народна школа в Станіславові, українські гімназії в Тернополі, Рогатині, Перемишлі, Дрогобичі, чисельні освітні і спортивні організації замкнула окупаційна фашистська влада і заповіла дальші замикання українських шкіл.

Одночасно по усій Польщі шаліє терор проти працюючих мас. Вже не лише з допомогою тюремної казні, але й смертної кари (як наприклад 3 смертні засуди в Бялій Подляській проти Кагана, Сосновца і Небеского) Пілсудський намагається задавити революційну боротьбу

польських робітників і селян, заломити виборчу боротьбу трудящих мас Польщі під проводом Комуністичної партії Польщі, і тим способом запевнити собі абсолютну більшість в сеймі.

Похід на знищення має на меті впровадити цвинтарну тишу на Західній Україні, вернути її в спокійний і запевнений тил в часі протирадянської війни, яку готує польський імперіалізм на спілку з українською буржуазією під керівництвом міжнародного капіталу. Однак цей план знищення розторощиться об бойове змагання трудящих мас повалити фашистську диктатуру й прогнати окупантську владу, а за оборону Радянського Союзу, за установлення робітнико-селянської влади, за прилучення Західної України до Радянської України.

Робітники й селяни Західної України не дають послуху українській буржуазії, що в союзі з польським фашизмом облизує сьогодні чобіт Пілсудського та саме в час розшалілого кривавого режиму окупації загострює троюдливе цькування проти Радянської України, яка своїм терористичним організаціям, українським контрреволюційним фашистським військовим організаціям наказує кидати бомби на локалі робітнико-селянських часописів. Не дають трудящі послуху польським соціал-фашистам, що явно солідаризуються з карними експедиціями, ані українським соціал-фашистам, яких ціла діяльність полягає в тому, щоб вислугувати буржуазії й фашизмові.

Робітники й селяни Західної України знають, що лише революційна класова боротьба принесе їм соціальне й національне визволення, що лише міжнародна пролетарська солідарність може їм прийти з допомогою у тій боротьбі. Вони творять фронт до оборони й атаки і стають під червоні прапори Комуністичної партії.

Від вас, товариші усіх країн, вони очікують солідарності і попертя у їхній боротьбі.

Товариші, робітники й селяни усіх країн!

Іменем тисячів ув'язнених, засуджених, скатованих, в імені мільйонних мас, гнетених соціально й національно робітників і селян Західної України звертаємося до вас:

Дайте вияв міжнародної пролетарської солідарності!

Протестуйте проти кривавих урядів польської окупації на Західній Україні, протестуйте проти трьох смертних засудів на революційних робітників в Бялей Подлясей, протестуйте проти терору ката Пілсудського!

Піднесіть могутній голос протесту по усіх фабриках, на усіх вічах проти кривавих урядів фашистської диктатури!

Посиліть боротьбу проти ваших власних угнітачів, боротьбу за спільну перемогу проти катівського імперіалізму!

Геть з фашистською диктатурою в Польщі!

Геть з окупацією Західної України!

Геть з польським імперіалізмом!..

Жадаємо звільнення усіх пролетарських політичних в'язнів!

Хай живе Польська Радянська Республіка!

Хай живе злука Західної України з Радянською Україною!

Хай живе міжнародна пролетарська революція!

Центральний Комітет Комуністичної партії Польщі
Центральний Комітет Комуністичної партії
Західної України

Газ. «Українські робітничі вісті», № 134, Вінніпег, 11 листопада 1930 р.

№ 10

Донесення Станіславської воеводської команди державної поліції
Станіславському воеводському управлінню про відзначення дня
пам'яті В. І. Леніна трудящими воеводства

31 січня 1934 р.

У зв'язку з кампанією «3 Л» у день 21 січня ц. р. Компартія, як і кожного року, проявила свою діяльність на території воеводства поширенням відповідно підготовленої для цієї мети комуністичної літератури, вивішуванням транспарантів, написанням революційних гасел, які прославляли вождів революції Леніна, Лібкнехта і Люксембург. Ця кампанія на території тутешнього воеводства пройшла так.

21 січня 1934 р. о 3 год. 15 хв. невідомий вивісив комуністичний транспарант на телефонних дротах по вул. Зедельмаєровській у м. Станіславі. Транспарант виготовлений з тканини червоного кольору і написані на ньому польською і українською мовами комуністичні гасла такого змісту: «Геть з нападом на СРСР! Хай живе КПЗУ!» Транспарант знято.

16 січня ц. р. о 14 год. 30 хв. невідомий розклеїв комуністичні афіші по вул. Банковій і Кохановського. Афіші з червоного картонного паперу з гаслами:

1. «Геть імперіалістичну війну! Геть напад на СРСР! Хай живе революційна оборона СРСР — вітчизни пролетаріату! Хай живе КПЗУ!»

2. «Слава пам'яті героїчних вождів революції Леніна, Лібкнехта і Люксембург! Геть уряд фашистської диктатури! Хай живе КПЗУ!»

3. «Геть фашизм і соціал-фашизм — опору фашистської диктатури! Геть білий терор, звільнити політичних в'язнів! Хай живе робітничо-селянський уряд! Хай живе КПЗУ!»

23-го ц. м. близько 20 год. комуністи вивісили на телефонних дротах по вул. Солінарній в Калуші транспарант з написом: «Слава вождям революції — «3 Л». Транспарант негайно зняли органи поліції.

У період з 15 до 21 січня 1934 р. члени Компартії в Коломиї виготовили і порозвішували 3 афіші з комуністичними гаслами, а на околиці міста [вивісили афіші] в ніч на 21 січня 1934 р.

Ці афіші були написані на обгортковому сірому папері, друкованим шрифтом польською і українською мовами такого змісту: «Смерть вбивцям Р. Люксембург і К. Лібкнехта! — «3 Л» — це герої робітничої справи, слава їх пам'яті! Хай живе революція!» На афіші з українською мовою було написано гасло: «Геть з війною, війна — війні!» з поясненням, що такі гасла проголошували Ленін, Лібкнехт і Р. Люксембург, і підписане літерами «М[ісцевий] к[омітет], К[оломия]».

23 січня ц. р. у с. Троїці, Калуського повіту, поширено 7 комуністичних відозв. Відозви звернені до робітників і селян із закликом скинути польське ярмо, до революційної боротьби з кризою під прапором Леніна, Лібкнехта і Рози Люксембург.

Відозви видані КПЗУ.

20 січня 1934 р. близько 22 год. 30 хв. у Надвірній розвішано афіші з комуністичними гаслами, виготовленими на аркушовому канцелярському папері. Розвішані в глухих єврейських завулках у кількості 8 штук, афіші містять у собі такі гасла: «Геть війну! Геть напад на СРСР! Геть окупацію Західної України!»; «Геть білий терор!»; «Хай живе КПЗУ в Надвірній».

Інших проявів кампанії «3 Л» на тутешній території не виявлено.

Начальник слідчого управління воеводського управління д[ержавної] п[оліції], комісар Сухенек-Сухецький
Держархів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 1017, арк. 31.

№ 11

Кореспонденція газети «Правда» про зростання політичної боротьби пролетаріату Західної України та терор окупаційного режиму

19 квітня 1936 р.

После недавних расстрелов рабочих демонстраций в Ченстохове и Кракове такие же сообщения приходят из Львова. 14 апреля там перед биржей труда собралось 1000 безработных и потребовало предоставления им работы. Получив отказ от так называемого фонда труда, они двинулись демонстрацией к зданию муниципалитета, а затем на Академическую площадь. Там встретила их полиция, открывшая огонь по толпе. Один рабочий — Козак — был убит на месте, другой — Середа скончался через два дня от тяжелых ранений.

Этот расстрел демонстрации безработных явился лишь прологом к событиям, разыгравшимся 16 апреля на похоронах Козака и закончившихся еще более трагически. Непосредственным предлогом к львовской бойне, учиненной полицейскими, послужило то, что похоронная процессия направилась не по маршруту, заранее установленному властями. Но, разумеется, дело не в том. Дело в том, что в Польше в ответ на разрастающуюся стачечную борьбу, на усиливающееся движение безработных поднимается новая волна белого террора. Полиция под любым предлогом пускает в ход оружие. В стране проводятся массовые аресты, тем более, что приближается 1 Мая. По официальным данным, за последние дни арестовано свыше 600 человек.

Хорошо осведомленная в польских делах германская фашистская печать указывает, что польские власти решили круто изменить свою тактику в отношении бастующих рабочих и безработных. Действовать без пощады: «Патронов не жалеть!» — таков приказ, который отдан полиции и жандармерии.

События во Львове знаменуют дальнейший рост политической борьбы рабочего класса в Польше. После краковских событий на фоне стачечной борьбы, в которой участвуют все отряды рабочего класса, после выступления безработных в Ченстохове движение принимает явно выраженный политический характер. Безработные Львова, несмотря на соглашение руководителей профсоюзов с полицейским управлением о маршруте похоронного шествия, решили превратить похороны в яркую политическую демонстрацию. Это наглядно свидетельствует о накаленности обстановки, о готовности безработных бороться против фашистского режима.

Крик нужды, требование работы и хлеба прозвучали 14 и 16 апреля на улицах Львова. Польский фашизм пытался заглушить этот крик, это требование залпами.

Знаменательный процесс происходит теперь в Польше: выравнивается фронт борьбы рабочих и безработных. Фашисты мечутся между методами демагогии и методами свинца. И те и другие ненадежные.

Газ. «Правда», № 106, 19 квітня 1936 р.

№ 12

Відозва Львівського окружного комітету КПЗУ до трудящих Львова з закликом організувати загальний страйк солідарності трудящих проти наступу фашизму

Вересень 1937 р.

На одинадцятий рік санацийних урядів, після десятиліття голоду й нужди, нечуваного поневіряння польське село рушило до бою. Поль-

ський селянин, пригноблений і переслідуваний, позбавлений всяких прав, підняв спрацьовану руку і разом зі своїм побратимом — українським селянином твердо і голосно зажадав належних життєвих прав: права на життя і права на врядування.

Рушили на село орди гранатових фашистських наймитів.

Жахливим стрекотом кулеметів вони намагаються заглушити рокіт селянських вимог, кінськими копитами втоптати в землю відрух бунту.

Взялись червоною барвою селянські лани і перелоги, сотні свіжих могил з'явилися на сільських кладовищах.

Уряд ката Складковського в морі крові намагається погасити сполох боротьби за свободу.

Героїчно і самовіддано народні маси протистояли звірячим нападам фашизму за прикладом іспанського народу, що боровся з міжнародним і внутрішнім фашизмом.

В цю страшну хвилину, коли в польському і українському селі лютує жахливий терор поліцейських бандитів, коли тюрми заповнені тисячами нових жертв, коли фашизм готується до остаточної розправи з табором демократії, в цю історичну хвилину Комуністична партія — керманіч і авангард працюючих мас, закликає: «До боротьби!».

Не дозволимо, щоб марно пропали героїчні зусилля мільйонів селянських мас.

Не дозволимо, щоб фашизм затягнув зашморг на селянській шиї. Львів, в пам'яті якого ще живі традиції багатирського пориву і боротьби 16 квітня 1936 р., Львів, бруки якого просякли кров'ю квітневих багатирів, — цей Львів повинен стати в перших лавах боротьби за свободу! На Львів, як на свою столицю, дивляться міста і села Західної України, готові за ним рушити у бій.

Єдина гідна відповідь в цю хвилину, коли горять стріхи, коли в повітрі чути запах крові замордованих селян, — це загальний страйк.

Загальний страйк солідарності всього працюючого народу зупинить ходу фашизму і змусить його відступити.

Всупереч теророві і натискові фашизму, всупереч реакційним провідникам ППС, які стриманням настроїв солідарності в робітничих масах, вбиттям клина між робітничим і селянським рухом намагаються стримати розмах боротьби за демократію, — ухвалюймо на всіх зборах і масовках резолюції солідарності, домагаймося проголошення загального страйку протягом цілого дня.

Хай живе загальний страйк працюючого народу міста і села!

Проти пацифікації на селі!

Проти ув'язнення діячів «Стронництва людowego!»

Проти закриття приміщень «Стронництва людowego!»

Проти масових арештів селян!

Проти знищення селянського добра!

Проти ОЗН табору народної зради Коца.

Проти заборони професійних спілок і ув'язнення робітничих діячів!

Проти систематичної ліквідації залишків демократичних прав!

За відшкодування для родин замордованих селян!

За землю без викупу!

За хліб і працю для безробітних!

За повну амністію для в'язнів і політичних емігрантів!

За негайне знесення Берези Картузької!

За негайну відставку уряду кривавого бандита Складковського!

За новий демократичний порядок виборів і негайні чесні вибори!

Хай живе загальний страйк працюючих мас Львова протягом одного дня!

Окружний комітет Комуністичної партії Західної України

Держархів Львівської області, ф. 139, оп. 9, спр. 2239, арк. 4—5.
Гектографований відбиток.

№ 13

Кореспонденція газети «Правда» про радісну зустріч бійців
Червоної Армії селянами Ровенщини

18 вересня 1939 р.

Какими словами передать восторг и радость крестьян Западной Украины, встречающих наши части! Взрослые и дети обнимают и целуют бойцов и командиров, и каждый крестьянин хочет оказать какую-нибудь помощь Красной Армии. Близ Ровно, когда командир танка тов. Горашенко поблагодарил крестьян за помощь, крестьянин Марчан сказал:

— Спасибо, дорогие наши братья. Мы долго мечтали о вас. Спасибо вам — вы спасли нашу жизнь...

В одном из населенных пунктов окружившие бойцов Красной Армии крестьяне извинились за то, что они плохо одеты.

— У нас счастливый день сегодня,— говорит Мария Ламко,— и мы с радостью надели бы самое лучшее, нарядное платье, но у нас нет одежды. Мы ходим в лохмотьях.

Марию Ламко перебивает пожилой крестьянин Марчук.

— Мы знали,— говорит он,— как радостно живет крестьянство по ту сторону границы, в Советской стране. Когда на рассвете мы шли работать к помещику, мы смотрели на восток, откуда всходило яркое солнце, и говорили: «Вот оно, теплое солнце, которое восходит с той стороны, где жить хорошо». Мы слышали гул тракторов на необозримых колхозных полях, мы видели зарево от множества электрических ламп, освещающих советские села. Настали, наконец, радостные дни, и в нашей жизни сбылись наши мечты».

Район Ровно. По телеграфу.

Газ. «Правда», № 260, 19 вересня 1939 р.

№ 14

З резолюції мітингу трудящих Львова, присвяченого визволенню
Західної України від польської окупації, про прагнення возз'єднатися
з СРСР

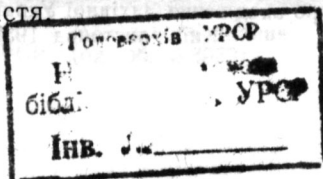
4 жовтня 1939 р.

Трудящий народ Західної України ніколи не забуде жажливого минулого, не забуде того часу, коли зухвалі польські пани-експлуататори віками творили свавілля над трудящим людом, забирали останні соки, щоб забезпечити собі безтурботне, паразитичне життя, а ми, знедолені й безправні, поневірялися в наймах, щоб врятуватися від голодної смерті.

Ми не забудемо того часу, коли нікчемні, нерозумні керівники бувшої Польської держави втягнули у війну народи, залишили їх напризволяще, а самі ганебно втекли, рятуючи шкури і захопивши народне добро.

Та не забули про нас рідні брати з країни щастя людського, країни перемігшого соціалізму, подали нам братерську руку допомоги, принесли нам жадану волю і вічне щастя.

2. Архіви України № 4

Більше ніколи не ступить на нашу звільнену землю нога супостата. Трудящий народ Західної України свято берегтиме свою землю і народне щастя, принесене Червоною Армією з волі Радянського Уряду, з волі всього багатомільйонного народу Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Ми, учасники мітингу — трудящі міста Львова, палко вітаємо відозву Львівського Тимчасового управління про скликання Народних Зборів Західної України і виявляємо своє гаряче бажання приєднатись до великого Радянського Союзу...

Газ. «Вільна Україна» (Львів), 5 жовтня 1939 р.

ВЕРЕСНЕВІ ДНІ 1939 РОКУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДОКУМЕНТАХ ЦДАКФФД УРСР

У ЦДАКФФД УРСР зберігається значний масив кінофотодокументів, який розповідає про вікопомний для трудящих західноукраїнських земель вересень 1939 р., коли в результаті включення Західної України до складу СРСР український народ возз'єднався в єдиній Українській Радянській державі. Фотознімки та кадри кінохроніки показують, як робітники, селянство, інтелігенція Західної України тепло зустрічали Червону Армію в містах та селах краю, проводили численні багатотисячні мітинги, на яких вітали встановлення Радянської влади. Кореспондентам вдалося зафіксувати перші паростки нового життя — початок націоналізації промисловості, розподіл землі між селянами, залучення широких народних мас до культурного життя. Ряд знімків розповідає про велику агітаційно-пропагандистську роботу, яку проводили політпрацівники та командири РСЧА в західних областях.

Серед документів, що публікуються, є й добре відомі знімки — вони розповідають про прийняття Народними Зборами Західної Укра-

Позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР ухвалює Закон про входження Західної України до складу Української РСР.
Київ, листопад 1939 р. (од. зб. 0-55715)

їни у жовтні 1939 р. Декларації про встановлення Радянської влади на всій території Західної України та про її возз'єднання з УРСР. Ці джерела органічно доповнюють фото- і кінокадри, що засвідчують палке схвалення трудящими західноукраїнських земель прийняття 1 листопада 1939 р. Верховною Радою Союзу РСР Закону про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Радянською Україною.

У рік відзначення 50-річчя цієї знаменної події названі історичні джерела широко публікуються в газетах і журналах, експонуються на ювілейних виставках.

Публікацію підготувала зав. відділом ЦДАКФД УРСР
Н. О. Топішко.

Трудящі Львова вітають рішення Народних Зборів Західної України про возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.
(од. зб. 0-68665)

Демонстрація трудящих м. Дрогобича з нагоди возз'єднання Західної України з Українською РСР. (од. зб. 0-8059)

Виступ О. П. Довженка на мітингу в одному із західноукраїнських сіл. (од. зб. 0-68674)

Парад військ Червоної Армії, що брали участь у визволенні Західної України, у м. Львові. (од. зб. 2-57324)

Трудащі Львова одержують перші номери газет, виданих у місті після встановлення Радянської влади. (од. зб. 0-148061)

Зустріч бійців Червоної Армії з селянами Західної України. (од. зб. 2-57259)

Монахи Почаївської лаври беруть участь у висуванні кандидатів у депутати Народних Зборів Західної України. (од. зб. 0-148090)

Група селян, що направляється на розподіл панської землі. (од. зб. 0-68661)

Селяни одного із західноукраїнських сіл на щойно одержаній землі.
(од. зб. 2-51312)

ІНФОРМАЦІЯ

З 22 по 28 травня цього року у Києві проходило Всесоюзне свято слов'янської писемності та культури. В рамках цього свята 25 травня в ЦНБ АН УРСР ім. В. І. Вернадського в приміщенні Києво-Могилянської Академії відбулося урочисте відкриття виставки «Українська книжність у контексті слов'янських культур». Вступне слово виголосив директор бібліотеки М. І. Сенченко. В урочистостях взяли участь Екзарх України, митрополит Київський і Галицький Філарет; болгарський поет і публіцист, повноважний міністр, радник Посольства НРБ у СРСР Красін Хімірський, члени болгарської і грецької делегацій, що прибули на святкування до Києва, гості з Москви і Ленінграда, представники наукової громадськості м. Києва.

На виставці були представлені рукописні книги, стародруки, рідкісні видання XIX ст. із сховищ Бібліотеки ім. В. І. Леніна, ЦНБ АН УРСР ім. В. І. Вернадського, ЦДІА УРСР у м. Києві. Серед експонатів, відібраних із фондів ЦНБ, — «Острозька Біблія», видрукувана Іваном Федоровим (1581 р.), «Синопис» Інокентія Гізея (1680 р.), «Граматика» Мелетія Смотрицького (1619 р.), «Патерик Печерський» з гравюрами Леонтія Тарасевича (1702 р.) «Енеїда» І. П. Котляревського (1798 р.), «Українська абетка» М. Гацука

(1861 р.), «Граматика» П. О. Куліша (1861 р.) тощо. Окрему вітрину займали роботи відділу гігієни та реставрації ЦНБ — відреставровані шкіряні палітурки стародруків.

Бібліотека ім. В. І. Леніна, крім стародруків, представила і рукописи: збірник рукописів і сумарій документів XVI ст. — 1801 р., укладений митрополитом Євгенієм (Болховитиновим), «Літопис» Григорія Граб'янки (скорочена редакція кінця XVIII ст.), «Пам'ятник київських монастирів» (з 1690 р.) та ін.

З фондів ЦДІА УРСР у м. Києві на виставку було відібрано, наприклад, першу відому друковану російську граматiku Генріха Лудольфа «Grammatica Russica», видрукувану в Оксфорді у 1696 р.

Інтерес відвідувачів викликали оригінали-медьорити (оригінали гравюр на міді) українських художників-граверів кінця XVII — початку XIX ст., що використовувались при оформленні книг друкарні Києво-Печерської Лаври.

Після вітальних промов виступив Хор Московського Патріархату, у виконанні якого прозвучали київські і лаврські розспіви, а також народна артистка УРСР Л. Джигуль з літературною композицією за творами Лесі Українки, О. С. Пушкіна, М. С. Гумільова.

І. О. ЦІБОРОВСЬКА

ПРОТОКОЛИ ПЕРШИХ ЗАСІДАНЬ ЦВК РАД УКРАЇНИ *

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ РАБОЧИХ, СОЛДАТСКИХ И КРЕСТЬЯНСКИХ ДЕПУТАТОВ УКРАИНЫ, ОТ 4 ЯНВАРЯ 1918 г.

Присутствовали: 18 членов Центрального Исполнительного Комитета.

Председательствовал
Секретарь

Артамонов
Сивков

Д о л о ж е н о

1). При оглашении повестки т. Скрипником вносится предложение не читать протоколов заседаний в пленуме с тем, чтобы их утверждал Президиум.

Тов. Литицем вносится предложение чтобы постановления Ц. И. К. печатались.

2) Секретарь Юстиции, тов. Люксембург докладывает проект об упразднении судебных учреждений и замене их Народными Судами.

(См. прибавление к протоколу)

Тов. Скрипником вносятся след. поправки:

3) Тов. Люксембург докладывает проект декрета о монополизации объявлений

(См. приложение)

Т. т. Горвиц и Лугановский высказываются против декрета, находя его не достигающим цели и отнюдь не убивающим в корне буржуазную печать; декрет лишает буржуазные газеты только части их доходов; когда все поставлено на карту, буржуазия найдет денежные источники для своих газет помимо объявлений; равным образом, как показал опыт подобного же декрета Народных Комиссаров, с отнятием объявлений у буржуазных банковских изданий, советские издания объявлениями не обогатились. Поэтому т. Горвиц вносит следующее предложение: «Проект монополизации объявлений отклонить, поручить тов. секретарю Юстиции разработать декрет о монополизации издательского дела и типографий, а также циркулярно от имени Секретарства Вн. Дел представить Советам на местах право обложения налогом капиталистических газет в пользу Советов».

Тов. Лугановский вносит предложение о том, чтобы предприятия, обязанные публичной отчетностью, помещали свои объявления в Советских изданиях.

4) Тов. Люксембург заявляет о том, что ввиду сконструирования секретариата, должность комиссара печати, которая была связана главным образом с занятием «Южного Края» и устройства органа Центрального Исполнительного Комитета и которая была возложена на него, Люксембурга, теперь сама собой отпадает.

П о с т а н о в л е н о

1) Предложение принимается.

Принимается.

2) Декрет в целом принимается.

3) Декрет в целом отклоняется.

Предложение тов. Горвица принимается.

Предложение тов. Лугановского принимается.

4) Заявление тов. Люксембурга и замечание тов. Горвица принимается к сведению.

Тов. Горвиц замечает, что все же надзор за печатью, преследование за клевету печати и пр. есть функции Секретаря Юстиции и упразднение звания Комиссара печати от этих обязанностей тов. Люксембурга не освобождает.

5) Тов. Лугановский докладывает о положении продовольственного вопроса, о планах Секретарства Продовольствия и сообщает смету расходов на содержание Секретарства

По поводу доклада высказывается тов. Горвиц. Он считает нужным обратить внимание Секретаря по Продовольствию на организацию обмена между городом и деревней, плана каковой организации он в докладе не находит. Необходимо также привлечение к работе С.-Х. кооперативов.

Из других мер принять которые необходимо Секретарство[м] Продовольствия, тов. Горвиц показывает следующие: учет в гор. важнейших продуктов, учреждение комиссий по разгрузке ж. д. узлов, организация снабжения деревни сельскохозяйственными орудиями, введение твердых цен в обще-украинском масштабе, организация общественного питания. Наконец, тов. Горвиц сомневается, что единственно правильный путь извлечения хлеба из деревни, это — применение вооруженной силы; следует должное внимание обратить на агитацию.

В заключительном слове докладчик указывает, что детальную разработку мероприятий по продовольствию должны сделать Продовольственные учреждения на местах; Секретарствам же на местах надлежит вырабатывать общий план, общую линию поведения в области продовольствия.

6) Доклад члена Коллегии межнациональных Дел тов. Кулика. Указав на причины тормозящие деятельность коллегии и заключающиеся с одной стороны в абсолютизме Членов Коллегии и с другой стороны в том, что Секретариат не нашел времени рассмотреть и утвердить проекта коллегии, тов. Кулик намечает следующие пункты своего доклада, 1) проект декрета об отмене обязательного обще-государственного языка, 2) обращение коллегии немцев-выселенцев, заявивших о тех притеснениях, которые чинятся им на Украине и просят об уравнинии их с беженцами вообще и об ассигновании на их нужды 4500 руб. в месяц. 3) Проект комиссии по делам Национального меньшинства и ассигнований на расходы комиссий. 4) Смета Коллегии межнациональных дел. Смета следующая: переводной отдел и канцелярия (5 сотрудн.) — 1500 рублей, принадлежности, книги, справочники — 1000 р., командировочные — 100 руб., случайные мелкие и канцелярские расходы — 500 руб. всего — 4000 руб.

7) Во время прений по докладу тов. Кулика, тов. Горвицем вносится предложение снять с повестки остальные доклады и вообще вносить в повестку не более 2—3 докладов.

8) Тов. Кулик предлагает собранию обязать тов. Бакинского принимать участие в работах Коллегии межнациональных дел.

9) Тов. Скрыпник вносит на утверждение ЦИК постановление Народного Секретариата об ассигновании на нужды рабочего и сельского населения Украины и смежных местностей каковое население пострадало от контрреволюционных войск — 2.000.000 рублей.

5) Доклад и замечания оппонентов принимаются к сведению. Смета утверждается.

6) Так как проекты декретов прежде должны рассматриваться и рассылаться до заседания ЦИК Членам, проект декрета об отмене обязательного общегосударственного языка снимается с очереди. Равным образом снимаются до разработки прочие пункты доклада, как пункта 4-го т. е. сметы, которая принимается.

7) Принимается.

8) Принимается.

9) Утвердить.

10) Тов. Скрыпник вносит на утверждение положение о разовом налоге на движимое и недвижимое имущество для удовлетворения нужд населения пострадавшего от контрреволюции.

11) Тов. Коцюбинский вносит на утверждение постановление Народного Секретариата об оплате труда красногвардейцев и обеспечение их на случай болезни, поранений и смерти.

12) Тов. Бош вносит предложение об ассигновании на организацию Красной Гвардии.

13) Внеочередное заявление тов. Лугановского о том, что он будучи избранным областным комиссаром труда перегружен работой и может согласиться быть Секретарем Продовольствия лишь временно.

14) Тов. Коцюбинский оглашает воззвание к населению.

15) О содержании членов ЦИК и сотрудников — доклад президиума. Ставки предложенные Президиумом: Членам ЦИК 400 руб. в месяц, Народным секретарям квартира за счет ЦИК и 400 руб. Членам Коллегии Секретариата — 400 руб., делопроизводителю и бухгалтерам — 400 руб., сотрудникам — 300 руб., машинисткам — 250 руб., уборщикам и рассыльным по расценке профессионального союза.

На неработоспособного члена семьи прибавляется: на 1-го — 100 руб., на 2 и более — 200 руб.

ПРИМЕЧАНИЯ: 1) Пользуются содержанием те члены ЦИК, которые заняты в работах при секретариатах и отделах ЦИК. 2) Члены ЦИК, получающие содержание в других учреждениях менее ставки ЦИК, получают разницу.

Вносится предложение установить жалование членам ЦИК в 500 руб., причем за квартиру платит сам член ЦИК.

Относительно надбавки вносится предложение: установить надбавку на 1 и 2 членов семьи — 100 руб., на 3 и более 200 руб. Возникает вопрос, с какого времени исчислять повышенную до 500 руб. ставку.

16) Вопрос о созыве съезда Советов.

17) О делегировании на съезд Советов Р. и С. Депутатов в Петрограде.

Возникает вопрос о числе делегатов и о праве голоса. Предлагают делегировать 2 или 3. Тов. Скрыпник предлагает, чтобы делегаты ЦИК не добивались решающего голоса. Тов. Горвиц предлагает, что делегаты ЦИК должны иметь решающий голос и что, в крайнем случае, не следует сейчас решать вопрос о голосе.

Тов. Люксембург предлагает пригласить после съезда украинских делегатов в Харьков. Выдвигаются следующие кандидатуры:

Терлецкий

Данилевский

Бош

Лапчинский

Бакинский

Коцюбинский

Люксембург

Горвиц

Ввиду того, что кандидаты из Секретариата не могут решить, кому из них удобнее поехать, тов. Бош вносит предложение — представить секретариату самому делегировать своего пред-

10) Утвердить.

11) Утвердить.

12) Ассигновать 50 000 рублей.

13) Принять к сведению.

14) Текст принят.

15) Жалование членам ЦИК и секретарям 500 руб. в месяц включая квартиру; надбавки установить следующие: на 1 и 2 членов семьи — 100 руб., на 3 и более — 200 руб.

*)

С 1 января 1918 г.

16) Снять с очереди.

Число делегатов — 3.

Право решающего голоса не добиваться.

Предложение Люксембурга — принять.

Утвердить кандидатуры Терлецкого и Данилевского (единогласно и все, против — 1).

1) Предложение т. Бош принять.

* Відірано край аркуша з текстом.

ставителя на съезд из числа не отведенных ЦИК.

18) ... *.

19) Тов. Скрыпник предлагает послать в Харьковский Совет Рабочих и Солдатских Депутатов на ближайшее заседание представителей ЦИК и поставить там вопрос о доверии к Исп. Ком.

Тов. Люксембург протестует против 2-й части предложения, т. к. в соединенное заседание Комитетов входит и И. К. Сов. Кр. Д., не ответственный перед пленумом С. Р. и С. Д.

20) Тов. Данилевский сообщает собранию о факте реквизиции ЦИК-м театра Муссури и особняка Шабельского.

Протестует против реквизиции театра Муссури. Выясняется, что театр реквизирован Агитационным отделом.

Поступок Отдела осуждается.

21) Тов. Коцюбинский ходатайствует об ассигновании 35 000 рублей госпиталю, перешедшим в ведение Военного Отдела.

18) Возобновить действия Краевого В.—Рев. Комитет[а].

19) 1-ю часть предложения тов. Скрыпника принять.

Представительство от ЦИК поручить тов. Бош.

20) Поручить Военно-Революционному Комитету дело о реквизиции.

21) Ассигновать просимую сумму.

ЗАСЕДАНИЕ ЗАКРЫВАЕТСЯ.

Председатель
Секретарь

* Відірвано край аркуша з текстом.

ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 11—13. Копія.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ РАБОЧИХ, СОЛДАТСКИХ И КРЕСТЬЯНСКИХ ДЕПУТАТОВ УКРАИНЫ, ОТ 11 ЯНВАРЯ 1918 г.

Председатель т. Артамонов
Секретарь т. Сивков

Присутствуют: Артамонов, Решетько, Сивков, Кулик, Острогорский, Сегал, Тарногородский, Беленький, Бош, Люксембург.

Доложено.

Постановлено.

1) Доклад члена коллегии межнациональных дел т. Кулика.

а) Декрет об отмене обязательного общегосударственного языка.

В прениях отмечалось: несвоевременность издания декрета и трудность проведения его в жизнь. Докладчик с выставленными возражениями не согласился.

б) Предоставление Губернскому Комиссариату по польским делам прав Краевого Комиссариата по польским делам при коллегии межнациональных дел.

в) Единовременное ассигнование 3 (трех) тысяч указанному Комитету.

2) Внеочередное заявление т. Скрыпника об открытии III-го Съезда Советов в Петрограде и о том, что он, Скрыпник, лично послал от имени Центрального Исполнительного Комитета Сове-

а) Большинством голосов (—6, —2) декрет об отмене обязательного обще-национального языка утвердить.

б) Предоставить.

в) Ассигновать просимую сумму — 3000 рублей.

2) Текст утвердить и за посылку телеграммы выразить т. Скрыпнику благодарность.

тов Раб., Солд. и Кр. Депутатов Украины III-му Съезду приветственную телеграмму.
 Просит утвердить текст телеграммы, которая и оглашается.

3) Доклад Народного Секретаря Труда и Заместителя Народного Секретаря Торговли и Промышленности т. Скрыпника (см. приложение).
 Смета Секретарства Труда: на 6 заведующих отделами, 16 сотрудников и 7 служащих технического труда, на содержание канцелярии и инвентарь требуется 12 500 р. в месяц.

В заключение докладчик сообщает, что на очереди стоит вопрос об издании декрета о трудовой повинности для административно-технического персонала и предлагает поручить Секретарю Труда выработать этот декрет.

Председатель
 Секретарь

ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 14—14 зв. Копія.

3) Принять к сведению; смету утвердить.

Поручить Секретарю Труда выработать проектируемый им декрет о трудовой повинности.

[ПРОТОКОЛ ЗАСЕДАНИЯ Ц.И.К.]

23 января

Члены Ц.И.К. Цейгер, Бош, Решетько, Шолудько, Сегал, Беленький, Самбур, Александров, Тарногородский и вновь избранные Члены на Всеукраинской конференции Советов Крестьянских Депутатов 22 января с/г Грес, Шербаченко, Машенко, Олефер, Калининченко, Голуб, Головки и Бабенко, Тимофеев, Бабенко, Лупкин, Церблук, Воробьев, Суков, Новиков, Лапшин, Лагошный, Хилобоков, Матвеев, Спренжен и Свистунов.

Александр Беленький

1) Доклад о деятельности Ц. И. К. и Украинской Народной Республики.

Решетько: Вновь народившаяся народная власть на Украине в лице Ц. И. К. пришлось работать в самый трудный момент, когда вместо помощи в работах со стороны местных революционных организаций чинились препятствия. Так, например, несмотря на наше обращение к местному революц. Комитету об оказании содействия в разного рода экстренных мероприятиях, последний или вовсе не выполнял просьб, или же обещал рассматривать их через некоторое время, прося в таких случаях ожидать, но проходил и обещанный срок все так ничего не делалось; так, например, Ц. И. К. несмотря *....

графий закрытой газеты Южн. Кр. вынужден был сам это сделать. Агентура Киевской Рады была здесь сильна. Стоял вопрос: быть ли нам здесь или Центр. Раде. И мы начали действовать революционно. Приезжала к нам делегация от Севастопольцев 23 челов., затем приезжали от всех войсковых частей и Киевской Рады, дабы осведомиться, что такое Рада в Харькове и что такое Рада в Киеве. В Киеве получили одно разочарование. Порш под всякими уловками не давал украинизированным матросам собираться в Киеве. Тогда они начали сами собирать митинги. Они шли за Центр. Радой до тех пор, пока сами не убедились в обманной ее действиях. Приезжали с фронта, эти делегаты говорили: у нас украинизированы части, но радю они не довольны. Массу мы не тянули, но она сама почувствовала свою рабочую организацию и пошла за Ц. И. К.

1) Заслушав доклад Секретаря Вн. Дел т. Бош Ц. И. К. вполне одобряет все мероприятия, которые были предприняты в области внутренних политических распоряжений на Украине. Ц. И. К. выносит пожелание, чтобы впредь Народн. Секретариат выполнение решений по различного рода вопросам государственного значения производится после санкций Ц. И. К.

* Далі текст пошкоджено.

Александров — на долю Ц. И. К. выпала громадная задача. Наша народная Рада была обставлена саботажниками. Пришлось ломать упорство саботажников и их животный шовинизм. За Радой шли до тех пор, пока внимание их было отвлечено национальными лозунгами Буржуазной Рады. В России и на Украине еще только разгорается классовая борьба. Сложная политическая ситуация окружает рабоче-крестьянское Правительство. С момента, когда партия левых эс-эров и коммунистическая партия сделала перемирие на всех фронтах, с лагеря буржуазии и правых социалистов посыпались нападки, что они заключают похабный мир, будто они спешат заключить какой-нибудь мир, но когда Троцкий заявил, что будет объявлена священная война, то для всех стало ясно, что мы должны заключить не какой-либо мир, а мир, о котором мы говорили с первого момента. Когда мы видим, что Ц. И. К. сегодня спаян с представителями деревни, то мы можем назвать Ц. И. К. Советов всех рабочих, всех солдат и всех крестьян Украины. Теперь на Украине буржуазия под давлением пролетарской силы сложит свое оружие. На Украине Советская власть рабочих, Солдат и крестьян.

Переходя в дальнейшем к вопросу о почте и телеграфе, т. Александров говорит: Что сделал Народный Секретариат в этом отношении. Гладстон сказал, что нерв государства — Почта и телеграф. Отымите это и государство перестанет существовать. Почта и телеграф насыщены были сплошными саботажниками. Чиновник при вых на сермяжный мужицкий армяк, смотрит свысока. И вот рабоче-крестьянскому Правительству пришлось пустить такой аппарат, который раньше служил буржуазии. Старый аппарат этот нужно было сначала разрушить, и создать новый. В некоторых местах пришлось чиновников арестовать. Или говорили, что если верить, что этот аппарат является достоянием народа, то аппарат этот нужно бережливо сохранять и ни в коем случае нельзя портить. При преступных деяниях высших чиновников и начальников округов приходилось их арестовывать. Убеждать Нач. Округа, кадета, что его программа не верна — бесполезно. Очевидно нужно действовать. Против насилия, вернее, П.-Т. ведомства за нами шли низы: почтальоны, разсылные, повальщики и др.

Тов. Любинский — временный организатор морского ведомства военного отдела при Ц. И. К. докладывает: Центральная Рада разрушила Черноморский Флот, распуская его до первого востребования. Во флоте находится менее половины распущенных до 1912 года [призыва], набор молодых сделан. Намечаются работы. Черноморский флот будет существовать, подчиняясь Петрограду и Украинской Народной Республике.

Последней — в вопросах финансов, продовольствия и других. Необходим декрет о переходе в национальн. собственность некоторых пароходств. Ближайшие задачи — всеукраинский Съезд моряков для выбора верховного морского органа.

Тов. Бош — секретарь внутренних дел докладывает: Всеукраинский Съезд назначен в Харькове на 27, но ввиду падения Рады придется съезд созвать в Киеве в первых числах февраля. Об

отсрочке съезда будут оповещены Советы. Далее тов. Бош делает информационный доклад о деятельности Секретариата.

Народным Комиссаром было предложено чтобы верховные комиссары не назначались Северным отрядом, а назначались бы Правительством Украинской Народной Республики. Ответ получен благоприятный.

Тов. Скрыпник — секретарь труда — необходимо ли декреты, вырабатываемые Народными Секретарями, предполагать на утверждение Ц. И. К. Вообще — да, а в частности, когда жизнь не терпит отлагательства — издавать самостоятельно, представляя на санкцию Ц. И. К. свершившийся факт. Тем более, когда уже имеется общая платформа.

2) Тов. Лихобабин — представитель п. т. ведомства, по вопросу образования Коллегии по телег. ведомству на Украине говорит, что Коллегиальный совет будет ответствен перед Ц. И. К. Коллегия будет образована из представителей по одному от каждой 1000.

3) Утверждение т. Любичкого организатором избранного военного отдела при Ц. И. К.

4) О переезде Ц. И. К. в Киев.

5) Выборы Хозяйственно-технической Комиссии.

6) Довыборы Президиума Ц. И. К.

7) Об ассигновании отделу связей 2000 руб. согласно представленной смете.

8) Письменное заявление т. Артомонова о выходе из Президиума и из состава Ц. И. К.

9) Заявление т. Захарова о выдаче 500 р. субсидии в виду ограбления его собственных денег при аресте в Киеве во время нахождения его в командировке по делам Ц. И. К.

2) Передать вопрос Народному Секретариату Почт и Телеграфов.

3) Одобрить действия Народного Секретариата о поручении Любичкому организовать на Украине морское ведомство и т. Любичкого утвердить.

4) Принципиально признано необходимым переехать в Киев. Завтра переехать Ц. И. К. и некоторым Народным Секретариатам. Осуществление отъезда выработать Ц. И. К. совместно с Народным Секретариатом.

5) Избраны: Новиков, Цейгер, Хилобок, Свистунов, Голуб. Даны полномочия Комиссии временно. На время ликвидации хозяйства в Харькове и переезд в Киев производить реквизицию необходимых вещей и проч.

6) Число Членов президиума увеличить до 7 человек с решающими голосами: 1 председатель, 3 тов. председателя, 1 секретарь и 2 тов. секретаря. Казначей не входит в Президиум, а избирается отдельно. Доизбраны Членами Президиума: Воробьев, Латыш и Грес. Подтверждены Членами Президиума: Беленький, Шалудько и Решетько временно предоставлено право быть Членом Президиума и Казначеем.

7) Утвердить смету в 2000 руб.

8) В виду подачи заявления после выхода Артомонова принять его выход без обсуждения.

9) Выдать т. Захарову 500 р. субсидии.

ИДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 15—17 зв. Копія.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ
УКРАИНЫ 22-го ФЕВРАЛЯ 1918 ГОДА

Председательствующий товарищ Решетько открывает заседание в 1 час ночи. Секретарем заседания тов. Воробьев.

Тов. Бакинский от имени Народного Секретариата оглашает две телеграммы, полученные от Совета Народных Комиссаров, где указывается, что срок перемирия истек, ответа на предложение русской делегации продлить срок от германской делегации не поступило, немцы начали наступление и заняли Двинск, Луцк и др., наступление ими ведется на Петроград и Киев, почему необходимо экстренно принять меры к организации обороны страны. Народный Секретариат в этих целях предлагает Центральному Исполнительному Комитету Советов Украины: 1) объявить осадное положение в г. Киеве, 2) создать особую комиссию из пяти лиц по обороне страны и дать ей неограниченные полномочия и 3) выпустить воззвание к населению и тем германским полчищам, которые двигаются на Киев для «наведения порядка», для разгрома революции. В комиссию по обороне страны намечены: тов. Бакинский, Мартыанов, Скрыпник, Коцюбинский и Примаков.

Тов. Мартыанов, указывая на трагическое положение, созданное этим наступлением, предлагает без слов, ибо сейчас, как никогда, нужно дело, утвердить предлагаемые Народным Секретариатом меры.

Тов. Лапчинский и Калиниченко указывают на то же.

Тов. Бош предлагает обсудить этот вопрос со всех сторон, принять во внимание серьезность тех мер, которые предлагают Народные Секретари и возражает против представления неограниченной политической власти комиссии.

Тов. Чудновский разъясняет, что комиссия будет иметь неограниченную политическую власть постолько, поскольку это будет соприкасаться с организацией обороны страны.

Тов. Люксембург предлагает, чтобы все распоряжения, исходящие от комиссии, подписывались Ц. И. Комитетом.

Тов. Любичский предлагает не опубликовывать о создании такой комиссии.

Затем ставится на голосование и принимается большинством предложение 14 за, 3 против, 1 возд. «Избрать комиссию в составе Мартыанова, Коцюбинского, Скрыпника, Бакинського и Примакова по обороне страны от нашествия империалистов с Запада и представить ей чрезвычайные полномочия». Тов. Бош предлагает дать более точную формулировку резолюции, после чего принимается следующая резолюция:

«Образовать комитет из 5 членов в составе и. о. Народного Секретаря путей сообщения Сергея Бакинського, и. о. Народного Секретаря по военным делам Юрия Коцюбинського, и. д. Народного Секретаря почт и телеграфов Якова Мартыанова, Начальника червоного козачества Виталия Примакова и Народного Секретаря труда Николая Скрыпника, каковому комитету поручить руководство всеми мероприятиями по обороне революции от Западных империалистов, для чего представить ей чрезвычайные полномочия».

Составление воззваний поручается тов. Затонскому и Чудновскому.

Тов. Лугановский вносит предложение созвать в субботу собрание Ц. И. Комитета, Киевского Совета, профессиональн. Союзов и фабрично-заводских комитетов. Предложение принимается. После этого тов. Бош просит о сложении с нее обязанностей Секретаря по Внутренним делам и отпустить для агитации в Армию.

Тов. Чудновский предлагает этого вопроса не обсуждать, ибо тов. Бош заместителя не указала, и просить ее принимать участие в агитации среди армии, поскольку это будет возможно. Предложение принимается.

С подлинным верно:

Зам. председателя Решетько.

Секретарь Воробьев.

ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 18. Конія.
Вестник УНР, № 29, Киев, 23(10) февраля 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ

(4 марта). Ввиду малочисленности состава Ц. И. К. постановлено предложить всем губернским Советам Украины, а также Советам крупных городов пополнить состав Ц. И. К. путем посылки туда по 10 представителей с решающим голосом.

Поднятый было представителем левых с. р. вопрос о полной реорганизации Ц. И. К. откладывается до Всеукраинского Съезда Советов, который созывается в Екатеринославе на 15 марта с. г.

Присутствовавшие случайно на заседании делегаты на имевший быть съезд Советов в Киеве с большим энтузиазмом поддержали мысль о созыве Съезда в Екатеринославе. Настроение среди них в высшей степени революционное и стойкое.

Ввиду того, что времени до съезда осталось очень мало, была избрана организационная комиссия в числе 3 человек, которая должна будет экстренно выехать в Екатеринослав и известить все Советы Украины о предстоящем съезде.

Продолжительные прения вызывает вопрос о дальнейшем местопребывании Народного Секретариата и Ц. И. К. В заключение решено, что местом может быть только Екатеринослав ввиду того, что он является рабочим центром.

Киевский же И. К. остается в Полтаве вместе с оперативным штабом и, разбившись на секции, принимает участие в организационной работе.

Вестник УНР, № 35, Полтава, 5(20) марта 1918 г.

ИЗМЕНЕНИЯ В СОСТАВЕ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРИАТА УКРАИНЫ

Центральный Испол. Ком. в заседании 4 марта принята отставка секретаря по внутренним делам т. Бош и военным делам т. Шахрая. На пост председателя Народного Секретариата был избран т. Скрыпник с оставлением его Народным секретарем торговли и промышленности.

Секретарем труда избран тов. И. Клименко; внутренних дел — Неронович; призерия (социального обеспечения) — т. Лапчинский и иностранных дел временно т. Затонский.

Вестник УНР, № 35, Полтава, 5(20) марта 1918 г.

НОЧНОЕ ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К.

(Ночь с 4 на 5 марта).

В заседании присутствуют члены Ц. И. К. и военно-полевой штаб.

Общую информацию о положении дел дает тов. Бош. Указав, что реорганизация военно-полевого штаба совершенно закончена, она довела до сведения Ц. И. К., что на помощь с Дона уже двинуты все те силы, которые там утверждали Советск. власть. Появившийся затем вновь организованный штаб в полном составе был представлен собранию и затем после выяснения вопросов, связанных с предстоящей ему боевой работой, удалился с собрания, заверив предварительно Ц. И. К. в том, что штаб приложит все силы к тому, чтобы революционные завоевания не погибли под напором буржуазных банд.

Если будет нужно, говорит тов. Квеквидзе*, то мы пойдем во главе своих отрядов, — это тот стратегический план, который только и возможен перед лицом грозной опасности.

Выдвинутый затем вопрос об организации тыловой работы был решен в положительном смысле.

Тов. Бош указала на то обстоятельство, что вопросом чрезвычайной важности является организация кадра агитаторов-предводителей, который своей революционной стойкостью смог бы влиять в формирующиеся части оздоравливающую струю.

Утвердив тов. Бош в качестве политического представителя в штаб от Ц. И. К. заседание закрывается.

Вестник УНР, № 36, Полтава, 6(21) марта 1918 г.

* Правильно — Кіквідзе.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ РАБОЧИХ, СОЛДАТСКИХ И КРЕСТЬЯНСКИХ ДЕПУТАТОВ УКРАИНЫ, ОТ 5 МАРТА 1918 ГОДА

Присутствуют Члены Центр. Испол. Комитета увеличенные 15 представителями Полтавского Губернского Совета и Народных Секретарей.
Лапчинский, Люксембург

Доложено

Заявление о делегации на правах членов Ц. И. К. 15 представителей от Полтавского Губернского Исполнительного Комитета Литвиненко, Ганенко, Бойченко, Матяш, Плиско, Чернен-

Постановлено

Утвердить всех 15 представителей (в виду особых условий норм для Полтавских Представителей (увеличена).

ко, Яковенко, Ярош, Кнопа, Дробнис, Зменко, Дудка, Гончаренко, Шур, Павелко.

Отклонив постановку в повестке дня вопроса о приеме представителей от Киевского Исполнительного Комитета большинством всех против 8 постановлено перейти к первому пункту порядка дня.

Представитель Полтавского Исполнительного Комитета т. Матяш заявляет: товарищи Полтавцы, в таком случае нам здесь делать нечего, — и 10 человек представителей Фракции лев. С. Р. Полтавского Исполнительного Комитета оставляют заседание.

По обсуждению вопроса постановлено

После этого Фракция Л. С.-Р. возвращается в зал заседания; приступают к обсуждению первого пункта порядка дня.

1. Об организации Коллегий.

А. Секретарство Военных Дел

В зал заседания входят Скрыпник, Смоляков, Фиялек.

Б) Секретарство Труда — Клименко, Фарбман, Смирнов.

В) Промышленности — Скрыпник, Реут, Слуцкий-Эратов.

Г) Просвещения — Затонский, Гресь.

Д) Судебное — Люксембург, Гамарник.

Е) Социальное — Лапчинский.

Ж) Управляющий делами — Пар, Гальперин, Лапчинский.

З) Продовольствия — Лугановский, Кравченко, Головки, Литвин.

И) Финансов — Ауссем, Смоляков.

И) Почт и телеграфов — Мартыанов.

К) Путей Сообщения — Бакинский.

Центр. Испол. Комитет

Л) Казначеем избран — Эккерт

(всеми голосами при 7 воздержавшихся).

2. О месте пребывания — Центр. Испол. Комитета и С.-та.

Сообщается о том, что т. Антонов (Овсиенко) прибывает в Полтаву сегодня-завтра и потому предлагается воздержаться с решением окончательным этого вопроса.

После перерыва для Фракционных обсуждений принимается постановление большевиков в изменение постановления Центр. Испол. Комитета о переезде 5-III — этот переезд произвести 6/III вечера в г. Екатеринослав, оставив в г. Полтаве, как стратегический центр все те учреждения и коллегии, которая имеет отношение к военным операциям. (за — 20, — 10, — 2), и не может быть политическим руководителем — Пол.

И. К. поручив своим представителям возбудить вопрос в Ц. И. К. о пересмотре вхождения предст. Киев. И. К. в Центральный.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

(Утверждено всеми голосами при 2 воздержавшихся).

Постановить в порядке для вопроса об уходе Фракции С.-Р. из Собрания.

Коллегии утверждаются всеми голосами при воздержавшихся представителях фракции Л. С.-Р.

После перерыва для Фракционных обсуждений принимается постановление большевиков в изменение постановления Центр. Испол. Комитета о переезде 5-III — этот переезд произвести 6/III вечера в г. Екатеринослав, оставив в г. Полтаве, как стратегический центр все те учреждения и коллегии, которая имеет отношение к военным операциям. (за — 20, — 10, — 2), и не может быть политическим руководителем — Пол. И. К. поручив своим представителям возбудить вопрос в Ц. И. К. о пересмотре вхождения предст. Киев. И. К. в Центральный.

Лапчинский от имени Фракции заявляет, что представительство эвакуировавшихся Исп. Комит. является вполне приемлемым и законным. Киевскому же Исп. Ком. к тому же выполнять функции Губернского и даже Областного.

Собрание голосование[м] вопрос снимает с очереди.

3. О представительстве Киевского И. К. Постановлено выбрать Комиссию в Центр. И. К. Полтавский Губернский Исп. с чрезвычайными полномочиями в составе трех лиц Ганенко Комитет обсудив вопрос о вхождении 10 пред- (-21), Дробин (-22), Эрликер-ставителей К. И. К. приняв к заключению, что ман (10), Реут (-11). Киев. И. К., эвакуировавшийся из Киева и тем не связанный с рабочими и крестьянами.

ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 19—20 зв. Конія.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. С СОВЕТОМ СЕКРЕТАРЕЙ УКРАИНЫ 7 МАРТА

Доклад члена мирной делегации т. Медведева
о мирных переговорах и текущем моменте.

7 марта состоялось под председательством т. Медведева заседание Ц. И. К. У. С докладом о мирных переговорах и текущем моменте выступил т. Медведев. Вам известно, сказал докладчик, что в Бресте от имени Украины мирные переговоры вели люди, ничего общего с трудовым украинским народом не имеющие. Они шушукались с немцами в интересах буржуазии и помещиков. На них была возложена миссия затянуть мирные переговоры.

Наших делегатов было двое — я и Шахрай.

Российская делегация предложила нам объединиться с представителями буржуазной Рады, дабы работать единым фронтом.

На состоявшемся совместном заседании я выступил с речью, в которой горячо поддерживал предложение российской делегации.

Речь моя произвела сильное впечатление на присутствовавшего на заседании т. Половцева, участника переговоров со стороны Ц. Р., который за сочувствие был впоследствии в Киеве расстрелян.

Выслушав нас, представители Ц. Р. пригласили меня и Шахрая поехать в Киев для каких-то дополнительных переговоров. Мы не поехали, конечно. Ясно, что нас постигла бы участь Половцева.

Теперь основной нашей задачей является заставить врагов признать нашу власть, наше правительство.

Для этого необходима большая работа.

Еще, когда я был в Бресте, у меня возникла идея, осуществление которой единственно могло бы противопоставить нашу мощь губительным действиям Ц. Р. и ее убийственным условиям мира.

Эта идея — объединение всего юга: Донщины, Харьковщины и Украины.

Вам известно, продолжает докладчик, что мы весьма слабы. Нам очень необходимы силы. Войска нет. Вся наша работа должна быть направлена на создание социалистической армии.

О жестокости германских империалистов говорит один параграф среди пунктов договора, унижительный не только для социалистов, но и для человека вообще: это параграф о телесных наказаниях, которым будут подвергаться рабочие и селяне Украины и Веллкороссии. Для рабочих Франции и Англии этот пункт отменяется. Вместо Сибири провинившиеся будут посылаться на принудительные работы к помещикам и фабрикантам центральных стран и Турции.

Положение Польши

Экономическое положение Польши тяжелое.

Нас считают там, говорит он, счастливыми тем, что у нас имеются «хвосты». Там хвостов нет, потому что покупать нечего.

Во время пребывания в Бресте и Варшаве толпы детей бегом за нами, целовали нам ноги, плакали и умоляли дать им кусок хлеба.

Места, занятые немцами, разрушены и разбиты. Железно-дорожное сообщение расстроено. Если у нас паровозы плохо ремонтируются, то там они совершенно изношены. Угля и железа нет. Леса вырублены. Вагоны расшатаны. Вокзалы разрушены.

Борьба с Советской властью.

Докладчик приводит характерный факт, рисующий способы борьбы буржуазии с Советской властью.

Мне было предложено, говорит он, провокатором Любинским и журналистом Железняком уехать в Швейцарию. Сюда обязались доставить семейство и дать мне все нужное. Для этого я должен... * уйти от политической жизни.

Любинские, Железняки — это ставленники Петлюры, Поршей и Винниченков, которые борются «революционным» путем с Советской властью. Этот «революционный» путь выражается в позорном соглашательстве с нашим кровным врагом — с заграничной буржуазией.

* Крапки в документі.

Путевые впечатления.

По пути встречались толпы людей, кричавшие, чтобы мы не заключали мира. Слышались революционные возгласы: «Да здравствует Социальная Революция!».

Конечно, эти толпы избивались и разгонялись, как это было в России во время царствования кровавого Николая...*

Щуцманы «работали» во всю...*

Текущий момент.

Переходя к текущему моменту тов. Медведев говорит:

Положение серьезное. Отстоять все завоевания трудно. На нас ополчились все империалисты с целью удушения наших свобод. Наши дорогие товарищи Народные Секретари в целях защиты революции вынуждены были подписать мир.

Положение Великороссии несколько разнится от положения на Украине.

Мы, не соглашаясь на подписание мира, тем самым вынуждены вести войну сами. Таким образом получается, что Украина является не частью федеративной республики, а самостоятельной. Мир, заключенный теперь, это не есть мир на долгие годы. Это мир временный. Мы должны заключить мир не рабский, не в силу принуждения, а на совершенно других основаниях. Когда мы сумеем обсудив основательно все пункты изменить не удобные нам — такой мир мы будем считать действительным. Наши враги хотели раздробить наши силы. Тем, что Великороссия должна была вывести свои части с нашего фронта, нам не мог быть нанесен вред.

Мы верим, что этот мир непрочен, ибо договоры о вывозе хлеба вызовет восстание среди селянства. По этому договору Ц. Р. обязуется в течение одного месяца вывести весь хлеб в центральные державы.

Если окажется, что у Ц. Р. нет вагонов и паровозов, то немцы заявили, что дадут свои. Мало того, если крестьянство не захочет добровольно сдать хлеб, если селянство не так спешно, как этого хочется и нужно немцам, будут подвозить хлеб, немцы дадут свои отряды, свои карательные экспедиции.

Ясно, как необходима эта поддержка кайзерова штыка буржуазной Центральной Раде. Мы должны горячо протестовать против такого зверского насилия, товарищи, и не сложить оружия до тех пор, пока мы не добьемся утверждения Советской власти на Украине.

Товарищи! Для этого нам нужны большие силы.

Я предлагаю объединиться с целью защиты всех завоеваний революции на Юге в союз Южных Республик.

Речь тов. Скрыпника.

После тов. Медведева слово предоставляется тов. Скрыпнику, который подробно остановился на вопросе о заключении союза «Южных Республик».

«Мы никогда не стояли, говорит он, на точке зрения национальной республики. Нашим идеалом была республика территориальная. Все рабочие, все селянство, живущее на территории Украины, географические границы которой обозначены в III и IV универсалах Ц. Р., должны тесно сплотиться.

В этих пределах должен быть создан общий штаб, так как на всю эту территорию посягает буржуазия Украины. Необходимо объединить все существующие штабы и избрать верховного главнокомандующего. На этот пост нами выдвигается тов. Антонов».

Затем тов. Скрыпник оглашает декларацию большевиков (приведенную выше).

После оглашения декларации вносится предложение назначить перерыв для фракционного совещания.

Фракции удаляются.

После окончания перерыва от имени большевиков выступает тов. Скрыпник, оглашающий снова декларацию с некоторыми поправками.

От имени украинских с.-д. левых тов. Буценко заявляет о присоединении к декларации большевиков.

От фракции с.-р. и укр. с.-р. поступает заявление о том, что они в целом против декларации. Ими предлагается следующая резолюция:

1) Критическое положение революции диктует необходимость создания единого оборонительного центра и единой Советской власти на Украине.

2) Такой центр может быть создан исключительно путем Всеукраинского съезда Советов, созванного в географических границах, намеченных 3 и 4 универсалами низвергнутой Ц. Р.

3) Признавая необходимость революционной войны Ц. И. К. считает необходимым военно-техническое объединение Украинской Республики со всеми остальными Советскими Республиками, входящими в состав Российской Федерации.

* Крапки в документі.

После голосования за основу была принята декларация, предложенная большевиками. Эта же декларация принята в целом.

Вестник УНР, № 39, Полтава, 9(24) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ 8 МАРТА 1918 г.

В порядке дня стоит: 1) о переезде Ц. И. К. и Народного Секретариата в Екатеринослав; 2) о воззвании к рабочим и крестьянам о текущем моменте и 3) о Всероссийском съезде Советов.

По первому пункту постановлено: избрать местом постоянного пребывания Ц. И. К. и Секретариата — г. Екатеринослав, куда и переехать немедленно.

По вопросу о воззвании и по текущему постановлению избрать комиссию из 3 лиц, которым и поручить составить воззвание; избраны: Гамарник, Карабчук и Рубан.

По вопросу об Всероссийском съезде Советов постановлено послать делегацию из 3 человек, которой поручить принять меры к обеспечению всех Советских делегаций с Украины, для выступления на съезде от имени всей Украины.

В своей деятельности на съезде представители Ц. И. К. должны руководствоваться декларацией, в основу которой положено: невозможность революционной войны для всей Российской Федерации и необходимость продолжения гражданской войны на Украине с украинской буржуазией в лице Центральной Рады и всех элементов ее поддерживающих.

Составление воззвания декларации поручается гг. Фарбману, Скрыпнику и Карабчуку, которые должны ее представить общему собранию Ц. И. К. на утверждение.

Левые с.-р. вносят предложение предоставить в Ц. И. К. место представителям Центр. Комитетов партии левых с.-р. и большевиков.

Предложение это принимается с оговоркой, что представителям партии представляется только совещательный голос.

Вестник УНР, № 39, Полтава, 9(24) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ 8 МАРТА, г. ПОЛТАВА

Порядок дня:

1) Доклад мирной делегации.

2) Наказ делегатам на Всероссийский съезд Советов.

Докладчиком от мирной делегации выступает т. Неронович.

— Направляясь в Брест, — говорит он, — мы знали, какая тяжелая задача лежит на нас, и все же мы употребляли все силы для того, чтобы добиться максимальных результатов. Нам нужно было добиться признания от немцев Советской власти на Украине, но так как Германия подписала уже мирный договор с Центральной Радой, признав ее единственной властью Украины, то наш успех всецело зависел от обладания Киевом, как политическим центром.

Только первого марта, после полуторадневного ожидания, мы получили ответ, что властью на Украине является для них только Центр. Рада, которую они уже признали раньше.

Немного позже мы узнали, что Киев пал, как раз в то время, когда мы получили такой ответ.

Факт непризнания нас властью на Украине поставил пред нами вопрос об отношении к правительству Германии — Германии империалистов и аннекционистов и мы знаем, что единственным ответом на этот вопрос будет слово — война, знаем мы также и то, что в этой войне за нами пойдут все, не желающие быть рабами капитала. Пусть немцы двигаются вперед — в этом их гибель; разжиженные в громадных пределах нашей территории они беспощадно будут избиваться тем крестьянством, у которого они захотят взять тридцать миллионов пудов хлеба, обещанные им Центральной Радой.

Затем оглашен от имени фракции большевиков наказ, выражающий основные положения, которыми должны руководствоваться делегаты на Всероссийском съезде Советов. Наказ принимается в целом большинством голосов. (Наказ приводится отдельно).

Выбранными на съезд оказались: от фракции большевиков гг. Затонский и Дробнис, от фракции у. с.-д. — Корбчук и от л. с.-р. с правом совещательного голоса — 2 делегата.

Заявление председателя сов. нар. секретарей т. Скрыпника

В виду того, что в Народном Секретариате есть свободные портфели, то таковы необходимо заместить, причем изменения в составе секретариата предлагается производить не персонально, а по списку:

Оглашенный затем т. Скрыпником список принимается.

Л. с. р. от голосования воздержались, не протестуя против того, чтобы вновь избранные секретари считались вр. и. обяз.

Секретари и управляющие отделами У. Н. Р:

Предс. и иностр. дел — Скрыпник.

Внутренних дел — А. Иванов.

Военных — Неронович.

Труда — Клименко.

Торг. и пром. — Липшиц.

Юстиции — Люксембург.

Просвещ. и межнациональных дел — Затонский.

Продовольствия — Лугановский.

Почт. и телегр. — Мартянов.

Земледелия — Терлецкий.

Соц. обеспечения и упр. делами — Лапчинский.

Упр. Дел. Изд. Пр. Украины и Ц. И. К. С. У. — Городецкий.

Заведующий Укта — Гальперин.

Вестник УНР, № 40, Екатеринослав, 12 марта (27 февраля) 1918 г.

ДЕЙСТВИЯ И РАСПОРЯЖЕНИЯ РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Согласно постановлений Центрального Исполнительного
Комитета Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских
Депутатов Украины от 5, 7, 8 Марта 1918 года.

1) Народный Секретарь Труда — Николай СКРЫПНИК назначается Председателем Народного Секретариата и Народным Секретарем по Международным Делам с освобождением от должности Народного Секретаря Труда и от исполнения обязанностей Народного Секретаря Торговли и Промышленности.

2) Товарищ Владимир ОВСЕЕНКО-АНТОНОВ — назначается Народным Секретарем и Верховным Главнокомандующим всеми войсками Украинской Народной Республики.

3) Народные Секретари по Военным Делам — Василий ШАХРАЙ, по Внутренним Делам — Евгения БОШ, по Финансовым Делам — Владимир АУССЕМ, и временно исполняющий обязанности Народного Секретаря по Военным Делам и Командующий войсками Российской Федеративной Республики на Украине — Юрий КОЦЮБИНСКИЙ — освобождаются, согласно их ходатайств, от занимаемых ими должностей.

4) Народный Секретарь Торговли и Промышленности товарищ АРТЕМ (Федор СЕРГЕЕВ) и вр. исполняющий обязанности Народного Секретаря Путей Сообщения — Сергей БАКИНСКИЙ — освобождаются от занимаемых ими должностей.

5) Назначаются: Члены Центрального Исполнительного Комитета Советов Украины: Председатель Киевского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов, Андрей ИВАНОВ, и член Исполнительного Комитета того же Совета Иван КЛИМЕНКО Народными Секретарями, первый по Внутренним Делам, а второй Труда; Член Исполнительного Комитета Киевского Совета Рабочих и Солдатских депутатов Евгений НЕРОНОВИЧ, Народным Секретарем по Военным Делам, Член Коллегии Народного Секретарства Труда Венямин ЛИПШИЦ — Народным Секретарем Торговли и Промышленности, Народный Секретарь Управляющий Делами Секретариата Георгий ЛАПЧИНСКИЙ — Народным Секретарем по Социальному Обеспечению с сохранением временно обязанностей Народного Секретаря Управляющего Делами Секретариата.

6) Народному Секретарю по Продовольствию Эмануилу ЛУГАНОВСКОМУ и Народному Секретарю по Просвещению Владимиру ЗАТОНСКОМУ — поручается временно исполнение обязанностей: первому — Народного Секретаря по Финансам, второму — по Межнациональным Делам.

7) Управляющий издательством Центрального Исполнительного Комитета Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов и Народного Секретариата Украины — Яков ГОРОДЕЦКИЙ, назначается Членом Коллегии по Управлению Делами Секретариата.

8) Товарищ Рудольф ГАЛЬПЕРИН — назначается Управляющим Украинским Телеграфным Агентством и Осведомительным Бюро при Рабоче-Крестьянском Правительстве Украинской Республики.

9) Назначаются: Членами Коллегии Народного Секретарства по Военным Де-

лам, Члены Центрального Исполнительного Комитета Е. БОШ, НИСКОДУБ, САГАЧ, СМОЛЯКОВ и ТАГЕЕВ; Коллегия Народного Секретариата Труда, ФАРБМАН и СМЕРНОВ, Торговли и Промышленности — РЕУТ и СЛУЦКИЙ, Просвещения, ГРЕСЬ, по Судебным Делах, ГАМАРНИК, по Управлению Делами Народного Секретариата — ГАЛЬПЕРИН, по продовольствию — КРАВЧЕНКО, ГОЛОВКО и ЛИТВАХ, по Внутренним Делах — ГАЛЬПЕРИН и МАИОРОВ.

За Председателя Центрального Исполнительного Комитета
Товарищ его, Поликарп РЕШЕТЬКО.

Секретарь Ц. И. К. СЛУЦКИЙ.

Вестник УНР, № 41, Екатеринослав, 14(1) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ 12-го МАРТА 1918 ГОДА.

Председательствует Гамарник.

Секретарь Слуцкий.

Порядок дня:

1) Доклад тов. Скрыпника о политическом и военном положении Украины.

2) Выработка повестки дня съезда.

Вне очереди заслушивается заявление о необходимости аванса в размере 5000 руб. на устройство столовой и общежития для приезжающих на съезд делегатов. Постановлено 5000 руб. отпустить.

Тов. Скрыпник делает доклад, в котором указывает на то, что до сих пор не получено ни одного официального ответа на предложение Ц. И. К. об объединении Республики.

По частным сведениям Южные Советские Республики к 15-му марта на съезд пришлют своих представителей.

Далее принята следующая повестка дня съезда:

1) Доклад Народного Секретариата о его деятельности.

2) Доклад Народного Секретариата о политическом положении страны.

3) Земельный вопрос.

4) Организационные вопросы и выборы.

Далее постановлено выделить докладчика по вопросу о принципе строительства власти в центре и на местах и взаимоотношениях между ними.

Докладчиком по этим вопросам выступит представитель от секретарства внутренних дел.

Докладчиком по вопросу о текущем моменте выступит тов. Скрыпник.

Докладчики по другим вопросам будут намечены на следующем заседании 13-го марта.

Вестник УНР, № 41, Екатеринослав, 14(1) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ

13 марта, под председательством т. Решетько состоялось заседание Ц. И. К. Советов Украины.

Повестка дня:

1) Доклад председателя Народных Секретарей т. Скрыпника.

2) Вопрос о порядке дня съезда.

В своем докладе т. Скрыпник указывает на необходимость выпуска на неопределенную сумму кредитных билетов Украинской Народной Республики. Необходимы средства для ведения борьбы с врагами трудящихся классов Украины.

Обращаться за субсидиями в Совет Народных Комиссаров нет возможности.

Заслушав доклад т. Скрыпника, решено внести на съезд проект о выпуске кредитных билетов и создать комиссию для детальной разработки этого проекта.

По вопросу о пересмотре порядка дня съезда принят следующий порядок:

I. Политический момент а) Украина и Федерация в) Внутреннее устройство Украины с) Вопрос о финансах d) Военное положение.

II. Земельный вопрос.

III. Организационные вопросы.

IV. Доклад Народного Секретариата и Ц. И. К. Советов Украины о их деятельности.

V. Выборы Ц. И. К. Советов Украины.

Вестник УНР, № 42, Екатеринослав, 15(2) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРИАТА УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

13 марта под председательством т. Скрыпника состоялось заседание Народного Секретариата Украинской Народной Республики.

Принят следующий порядок дня:

- 1) О съезде, порядке дня съезда и докладчиках.
- 2) О финансах.
- 3) О соглашениях с Советскими республиками.
- 4) О манифесте.
- 5) Об указе Т. А.
- 6) Об ежедневных реляциях главнокомандующего.

Докладчиками на съезде выставлены: тов. Скрыпник по текущему политическому моменту, т. Лапчинский о деятельности Народного Секретариата.

Материалом т. Лапчинскому должны послужить письменные доклады Народных Секретарей, из которых он должен сделать общую сводку.

Предложено Ц. И. К. выставить докладчика об его деятельности и поставить в повестку дня следующие вопросы:

- 1) Украина и Федерация.

(Т. Затонский во время обсуждения этого вопроса должен выступить с докладом об отношении к Сов. Нар. Ком.).

- 2) Внутреннее устройство Украины.

- 3) Финансы.

- 4) Военное положение.

Отчет о мирных переговорах должен быть дан во время обсуждения вопроса об отношении к Центральной Раде.

По вопросу о финансах решено внести в Ц. И. К., а затем на съезд Советов предложение о выпуске от имени Правительства Украинской Народной Республики денежных знаков на сумму, которая будет определена потом.

Принимается предложение отложить остальные вопросы повестки дня и приступить к заслушиванию заявлений тт. Народных Секретарей.

Т. Лугановский делает заявление о том, что Петроград не снесся с Народным Секретариатом, издал распоряжение о сохранении старой монопольной цены на сахар (1 р. 50 к.), чем отменяется прежнее постановление Народного Секретариата.

Вестник УНР, № 42, Екатеринослав, 15 (2) марта 1918 г.

ЗАСЕДАНИЕ Ц. И. К. СОВЕТОВ УКРАИНЫ 15 МАРТА

Председат. т. Медведев.

Секретарь т. Слуцкий.

Порядок дня:

- I. Доклад председателя Народного Секретариата т. Скрыпника.
- II. Доклад Секретарства Внутренних дел об организации власти на Украине.
- III. Вопрос о количественном составе нового Ц. И. К.
- IV. Текущие дела.

Ввиду отсутствия докладчиков по первым двум вопросам, обсуждается вопрос о количественном составе нового Ц. И. К.

Принято предложение т. Майорова определить состав Ц. И. К. в 100 чел., исходя из тех соображений, что такого количества будет вполне достаточно для непрерывной и плодотворной работы в центрах и на местах.

Доклад от имени Народного Секретариата вместо т. Скрыпника делает т. Лапчинский. Огласив телеграмму, посланную Секретарями главноверху Антонову, т. Лапчинский предлагает на утверждение Собрания постановление Народного Секретариата о введении военного положения в губерниях Полтавской, Черниговской и Херсонской и мобилизации граждан для нужд обороны.

Фракция левых с.-р. предлагает отложить решение этого вопроса до открытия Всеукраинского съезда.

Т. Скрыпник, прибывший к этому времени в зал собрания, обращается к последнему с горячей речью-призывом сейчас же разрешить этот вопрос. «Когда приходит хозяин страны, говорит он, то он имеет право потребовать отчета у тех, кому он временно поручил управление страной. Хозяин — Съезд потребует отчета и у нас и мы дадим его в свое время, но когда пред нами стоят вопросы великой важности, что они требуют немедленного разрешения, то откладывать их в долгий ящик мы не вправе. Враг не только у ворот, но он уже значительно сократил сферу нашего влияния. Одесса пала, а за ней могут пасть и другие города, если мы не сумеем силе противопоставить силу, спаянную могучей волей.

Мы не будем звать в ряды революционных войск колеблющихся и тех, которым интересы трудового народа чужды.

Мы далеки от тех способов мобилизации, которые применялись царизмом. Наш фундамент — революционный энтузиазм народа, навсегда порвавшего с капиталистическими путями. Этот энтузиазм налицо и наша обязанность состоит только в том, чтобы своим постановлением собрать пока разрозненных борцов».

Постатейное голосование постановления дает положительные результаты и собрание предлагает немедленно провести его в жизнь.

Доклад об организации власти на Украине, сделанный от имени Секретарства Внутренних Дел т. Гальпериним, оказался очень сложным. Поэтому было предложено к обсуждению его приступить на следующем собрании, раздав предварительно печатный текст доклада членам Ц. И. К. для внимательного ознакомления с ним.

После информации собрания т. Сегалом о работах Организационной Комиссии по созыву Съезда, были приняты резолюции, определяющие состав президиума Съезда (1 предс., 4 т. предс. и 4 секретаря) и способы проверки правомочности делегатских мандатов.

Вестник УНР, № 44, Екатеринослав, 19 (6) марта 1918 г.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ УКРАИНЫ 29 МАРТА.

Присутствует	51 человек.
Председатель	т. Затонский.
Секретарь	т. Лапчинский.

ПОРЯДОК ДНЯ:

- 1) Внеочередное заявление Народного Секретариата.
- 2) Внеочередное заявление Фракции Левых С-ров.
- 3) Запрос Фракции Левых С-ров о финансах.
- 4) Отчет Народного Секретариата.
- 5) Заявление Представителей Донской Республики.
- 6) Вопрос о посылке делегатов на Съезд Донской и Кубанской Области.
- 7) О реорганизации работы Ц. И. К.
- 8) О газете.
- 9) Текущие дела.

Представитель Лево-С-Р-й фракции заявляет, что, если не будет поставлено на первую очередь заявление фракции Левых-С-ров, имеющее принципиальный характер, более важный, чем все заявления Народного Секретариата, то она не находит возможным приступить к другим вопросам, заявление поставлено на голосование. Большинством голосов порядок дня решено не изменять.

Доложено

1) Заявление Народного Секретариата.
В Президиум Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих и Крестьянских Депутатов Украины.

Вчера, 27-го марта, члены Ц. И. К. Карелин, Качинский, Бойченко подали заявление Военному Комиссару местного Совета, которое в копии прилагаю.

На основании этого заявления Военный Комиссар, незнакомый с положением дел в Ц. И. К. и введенный в заблуждение поименованными членами, ввел вооруженную силу в помещение гостиницы «Бристоль» и приступил к обыску в №№, занятых членами Ц. И. К. и Народными Секретарями, руководствуясь списком, который кем-то был ему вручен.

Лишь постановлением местного Исполнительного Комитета Советов Рабочих Депутатов действия Военного Комиссара были прекращены и ему было воспрещено какое бы то ни было вмешательство во внутренние распоряжения Ц. И. К. и Народного Секретариата. Принимая

во внимание, что указания членов Ц. И. К. Карелина, Бойченко и Качинского относились в действительности, как это выяснилось из объяснений их товарища по партии Ц. И. К. Фишмана в заседании Исполнительного Комитета Таганрогского Совета Рабочих Депутатов, не к отдельным членам Ц. И. К., а к должностным членам Народного Секретарства Финансов, которых поименованные члены Ц. И. К. не признают за правомочных представителей Советской власти на Украине, что эти члены Ц. И. К. живым заявлением местным властям попытались вмешаться в служебное действие должностных лиц высшего управления Республики, принимая во внимание, что все заявления членов Ц. И. К. Карелина, Бойченко, Качинского, Фишмана ни на чем не основаны и совершенно ложны, не находя возможным однако предпринимать по отношению к ним как к членам Ц. И. К. те действия, которые в данном случае должен был бы предпринять Народный Секретариат к частным лицам, по поручению Народного Секретариата...*

прошу Президиум Ц. И. К. вне всякой очереди довести настоящее заявление до сведения Ц. И. К., дабы орган Высшей Советской власти Украины принял меры к ограждению членов Народного Секретариата от покушений отдельных членов Ц. И. К. путем насилия и обмана препятствовать исполнению первыми своих обязанностей. Народный Секретарь по Судебным Делам Георгий Лапчинский.

Копия. В. Спешно. Военному Комиссару Таганрогского С. Р. Д. и Таганрогского Округа фракции Лев. С.-Р. при Ц. И. К. Украины заявление. При Ц. И. К. Украины с прибывшим из Екатеринослава поездом имеются деньги и ценности Ук. Нар. Респ. По имеющимся сведениям часть этих ценностей находится на руках отдельных членов Ц. И. К. и не представляет никакой возможности произвести их учет. Фракция сделала запрос бывшим Секретарям о всех ценностях, о их количестве и местопребывании. Тогда группа лиц из бывших Секретарей было заявлено, что уже организован новый Секретариат Ук. Нар. Респ., который сам в праве распоряжаться, как ему вздумается.

Но так как ни какого Секретариата не было организовано Ц. И. К., а был организован какой / / Секретариат от партии большевиков, то мы опасались за судьбу ценностей. Предлагаем вам, как представителю Военной власти принять срочные меры к задержанию и выяснению всех этих ценностей, так как многие из членов Ц. И. К., у которых по сведениям имеются ценности, сегодня разъезжаются. Бюро Фракции Лев. С.-Р. П. (неразборчиво) В. Карелин, В. Качинский. С подлинным верно:

Председатель

Секретарь Федоров

Т. Затонский, огласив заявление Н. С. и копию С. Р. доноса, разъясняет, что Народный Секретариат образован Ц. И. К. и является ответственным перед ним. Т. Затонский говорит, что ни каких заявлений ему, как председателю Ц. И. К. о скрывании Народными Секретарями ценностей не поступало. Поэтому, говорит т. Затонский, этот путь, принятый С. Р. является не

* Текст пошкоджено.

обычным, пахнущим полицейщиной и судить о нем должен не Президиум, а Ц. И. К.

Т. Лапчинский, выступающий от имени Правительства, говорит о том, что Народный Секретариат, являющийся законным органом власти, выбранным полномочным Представительством Украинского народа — Ц. И. К. — не признается С. Р. таковым и отдельные члены его трактуются ими, как простые должностные лица.

Этим объясняется тот путь, который избрали Лев. С. Р. для дискредитирования Нар. Сек. — путь обращения к местной власти в лице Военного Комиссара.

Т. Лапчинский рассказывает об обысках, произведенных у него и председателя Ц. И. К. Затонского.

ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 21—22 зв. Копія.

Публікацію підготували

**О. І. БОЖКО,
Л. В. ЯКОВЛЕВА, директор
ЦДАЖР УРСР**

ІНФОРМАЦІЯ

ЦДАМЛМ УРСР. 23 травня 1989 р. в архіві-музеї відбувся вечір, присвячений 100-річчю з дня народження української радянської співачки, педагога, народної артистки УРСР М. Є. Донець-Тессейр (1889—1974). До його організації були залучені викладачі і студенти Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського.

Про творчий шлях співачки розповіла її учениця І. С. Колозуб, кандидат мистецтвознавства, доцент, викладач кафедри сольного співу. Із спогадами про свого педагога виступили народна артистка СРСР Є. С. Мірошниченко та заслужена артистка УРСР Н. П. Куделя. Студент Ю. Заблоцький зачитав доповідь «Перший відкритий урок», підготовлену колишньою ученицею М. Є. Донець-Тессейр, одним із найстаріших викладачів Київської консерваторії М. І. Єгоричевою. Студентки вокального факультету (клас Є. С. Мі-

рошниченко) підготували концерт за репертуаром М. Є. Донець-Тессейр. Із складом особового фонду співачки присутніх ознайомив директор архіву-музею М. І. Крячок.

На вечорі демонструвався документальний фільм про викладацьку діяльність ювіляра «Посвята в бельканто» (кіностудія ім. О. П. Довженка, 1968 р.) з фондів ЦДАКФД УРСР. Учасники вечора мали змогу ознайомитися з цікавою експозицією, де було представлено рукописи, листи, фотодокументи з особових фондів М. Є. Донець-Тессейр та її чоловіка — народного артиста УРСР, відомого оперного співака М. І. Донця.

Під час підготовки виставки рідні і друзі Донець-Тессейр передали до архіву-музею цікаві матеріали, які будуть віднині постійно зберігатись у фондах ЦДАМЛМ УРСР.

Л. М. ПЕТРОВА

У СВІТЛІ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ЮВІЛЕЮ

У ВІНОК КОБЗАРЕВІ

З нагоди 175-річчя від дня народження Кобзаря 9 березня 1989 р. відбулося урочисте відкриття виставки «Документи ЦДІА УРСР у м. Львові про Тараса Григоровича Шевченка».

Експозиція виставки складається з чотирьох розділів: «Документи архіву до біографії Т. Г. Шевченка», «Боротьба за видання та розповсюдження творів Т. Г. Шевченка», «Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в Галичині та за її межами», «Шевченко і сучасність». На 11 стендах демонструються цінні оригінали та фотокопії документів, рукописи, листи, афіші, газетні матеріали, видання творів Кобзаря. Чимало експонатів виставлено вперше.

Серед матеріалів, які розповідають про життєвий шлях поета, — фотовідбитки автобіографії Кобзаря, листів до Бр. Залеського та В. М. Репніної. Привертає увагу літографія поеми Т. Г. Шевченка «Сретик» з портретами Т. Г. Шевченка та П. Шафарика, між якими вміщено палаючий смолоскип — символ слов'янського єднання. Автограф цього твору свого часу подарував Народному домові у Львові В. М. Білозерський — редактор петербурзького журналу «Основа». Не може залишити байдужим повідомлення Андрія Гончаренка (ієродиякона Агапія) про смерть поета, надіслане в Лондон до редакції «Колокола», та власноручне розпорядження О. І. Герцена надрукувати це повідомлення. На цьому ж стенді вміщено оригінали фотознімків, зроблених у 1904 р., під час відвідин групою галичан могили Кобзаря з нагоди 90-х роковин від дня його народження. На звороті знімків — автографи діячів української культури: М. Коцюбинського, М. Лисенка, Б. Грінченка, Т. Рильського та багатьох інших. Ці фотознімки зберігаються в особовому фонді академіка К. Студинського. На виставці експонується також рідкісна фотографія Т. Г. Шевченка, зроблена після повернення поета із заслання у 1858 р. — одне з десяти відомих прижиттєвих зображень поета.

Привертають увагу заяви внуків Т. Г. Шевченка Людмили та Левка до Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка з проханням про влаштування на навчання, матеріали про нащадків Кобзаря, які проживають у Львові — Олену Петрівну Шевченко та Марину Артемівну Сизову, правнуку поета.

Чимала кількість експонатів виставки показує боротьбу за розповсюдження творів Т. Г. Шевченка на західноукраїнських землях, вшанування пам'яті Кобзаря у Львові, Тернополі, Косові, Варшаві, Кракові, Празі, Відні, Гмінді, Нью-Йорку. Демонструється унікальне видання «Кобзаря» 1914 р., надруковане латинськими літерами «для тих, що знають лише по-польськи читати». Тут же представлено поліцейські розпорядження про конфіскацію видань творів Шевченка, статті прогресивної преси за підписами відомих письменників О. Гаврилюка та С. Тудора, текст радіопередачі з Радянського Союзу, присвяченої 75-річчю з дня смерті поета, записаний у пожовклому учнівському зошиті. Тут же — поліцейське розпорядження від 1 квітня 1908 р. із заборonoю носити значки з погруддям Шевченка та повідомлення про конфіскацію цих значків. Львів'янин Б. П. Баб'як, відвідавши вистав-

ку, передав для експонування цей значок, який зберігається у їхній родині протягом 80 років.

Значне місце на виставці займають унікальні плакати, афіші, запрошення на концерти та вечори пам'яті Кобзаря. На окремому стенді — ноти музичних творів на вірші Т. Г. Шевченка композиторів М. Лисенка, Д. Січинського, Ф. Колесси з архівних збірок, угода між Г. Хоткевичем і видавництвом «ПОЮР» про видання музичного збірника «Тридцять шкільних хорів на вірші Т. Г. Шевченка» та автограф Г. Хоткевича — ноти пісні «Тече вода в синє море».

Особливу увагу привертає стенд, на якому представлено фотографії пам'ятників Шевченкові в Галичині, споруджених у 1911—1914 рр. у зв'язку з відзначенням 100-річчя від дня народження поета. Тут же вміщено відозви, підписні листи, перелік речей, які збиралися у фонд побудови пам'ятника Шевченку в Києві. На виставці експонується також макет пам'ятника Шевченкові у Львові роботи скульптора П. Б. Фліта.

Спеціальний стенд присвячено діяльності Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові (НТШ), спрямованої на видання та розповсюдження творів поета, літературний аналіз творчості Кобзаря, створення різних культурних закладів під егідою НТШ. Його членами були такі відомі діячі української культури як І. Франко, М. Павлик, М. Грушевський, О. Кониський, В. Щурат, М. Чалий, Ф. Колесса. Почесним членом НТШ було обрано Альберта Ейнштейна.

Чимало місця на виставці відведено матеріалам по вшануванню пам'яті Кобзаря у радянський час — статтям архівних працівників, повідомленням про Шевченківську виставку в пресі, огляду тетралогії Г. Хоткевича про Шевченка, оригінал якої експонується на виставці та чекає свого видання. Окремо представлено Шевченкіану із збірок працівників ЦДІА УРСР у м. Львові: колекція екслібрисів і календариків, мініатюрні видання творів Шевченка, величезна колекція запрошень на Шевченківські вечори, пам'ятні медалі та ювілейний карбованець. Надзвичайно зворушливо виглядає «Кобзар» в оксамитовій обкладинці, подарований правнуком Т. Г. Шевченка Дмитром Красицьким нащадкам І. Франка, які проживають у Львові.

Особливої урочистості надають виставці численні вишивки, якими прикрашено стенди. Експозицію доповнено художніми плакатами на тему «Шевченко і сучасність», скульптурами львівського митця П. Б. Фліта «Молодий Шевченко» та «На панщині пшеницю жала». Огляд експозиції супроводжується музикою: звучать пісні на слова Кобзаря та безсмертний «Заповіт».

Виставку відвідало вже чимало львів'ян і гостей міста, у тому числі з Тернополя, Івано-Франківська, Вінниці, Одеси, Ленінграда, Польської Народної Республіки, серед них — робітники підприємств, діячі науки, літератури, мистецтва, учнівська молодь, вчителі, студенти. Своєму успіху виставка завдячує не лише цінним матеріалам, а й проведенню широкої інформаційної роботи за допомогою місцевої преси і телебачення. Індивідуальні та групові відвідання виставки супроводжуються поясненнями екскурсовода, співробітників архіву.

5 квітня ц. р. у ЦДІА УРСР у м. Львові відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, за участю науковців, архівістів Львова і Тернополя, викладачів вузів і шкіл, працівників музеїв і бібліотек, школярів, студентів, краєзнавців, представників громадськості.

Директор архіву Ф. О. Мельник наголосив у вступному слові на віковичному значенні постаті Шевченка для світової культури. У доповіді «Т. Г. Шевченко — великий український поет, революціонер-демок-

рат» науковий працівник Львівського історичного музею М. В. Косів говорив про роль Шевченка у формуванні поняття «український народ», піднесення його національної свідомості у минулому й сьогодні. Зав. відділом ЦДІА УРСР у м. Львові Я. Г. Сеник охарактеризував документи архіву про Т. Г. Шевченка. «Проникнення Шевченкових ідей у Галичину» — так звучала тема доповіді ст. наукового співробітника архіву У. Я. Єдлінської. Зав. відділом ЦДІА УРСР у м. Львові Н. І. Франко розповіла про історію побудови пам'ятника Кобзареві у Львові — проблеми, що не вирішена й дотепер. Науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР Я. Й. Грицак говорив про виникнення та розвиток Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка на тлі суспільно-політичного та культурного життя України кінця XIX — початку XX ст. Співробітник ЦДІА УРСР у м. Львові Г. Гузар зачитала спогади К. Й. Студинського з фондів архіву про відвідання могили Т. Г. Шевченка у Каневі. «З програми Шевченківських вечорів у Галичині» — так називалася доповідь ст. архівіста М. І. Плахтини, яка ознайомила учасників конференції із запрошеннями та програмами Шевченківських свят, що зберігаються у фондах архіву.

На конференції виступив також досвідчений дослідник архівних документів, співробітник Івано-Франківського історико-краєзнавчого музею П. І. Арсенич, який інформував присутніх про результати своїх пошуків з питання історії відзначення Шевченківських свят та будівництва пам'ятників Т. Г. Шевченкові на Прикарпатті.

Учасники конференції мали нагоду почути літературно-музичну композицію за мотивами роману Гната Хоткевича про Шевченка «З сім'ї геніїв», рукопис якого зберігається у ЦДІА УРСР у м. Львові, у виконанні співробітників архіву О. В. Гайової, М. С. Дядюк, Н. М. Царьової та тріо бандуристок Львівського музпедучилища ім. Ф. Колесси, які виконали пісні на слова Шевченка.

Для гостей конференції було проведено екскурсію по Шевченківській виставці.

Н. М. ЦАРЬОВА,
ст. науковий співробітник ЦДІА УРСР у м. Львові

ДОКУМЕНТИ ЦДАКФФД УРСР З ІСТОРІЇ СПОРУДЖЕННЯ ПАМ'ЯТНИКІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКУ НА УКРАЇНІ

У рік відзначення 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка у Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР проведено виявлення з метою широкого використання джерел, пов'язаних з вшануванням пам'яті Великого Кобзаря. Серед виявлених документів на особливу увагу заслуговують, зокрема, унікальні фотознімки, на яких зображено пам'ятники, встановлені в містах і селах України невдовзі після перемоги Жовтневої революції — у 20—30-і рр. Ці фотографії є сьогодні подекуди єдиним свідченням існування таких монументів, оскільки багато з них не збереглися до наших днів, загинули в роки воєнного лихоліття.

Згадані фотодокументи відомі дуже мало і тому, безумовно, зацікавлять широкі кола громадськості, збагатять документальну Шевченкіану новими специфічними джерелами.

Добірку фотодокументів підготувала заступник директора ЦДАКФФД УРСР Н. М. Слончак.

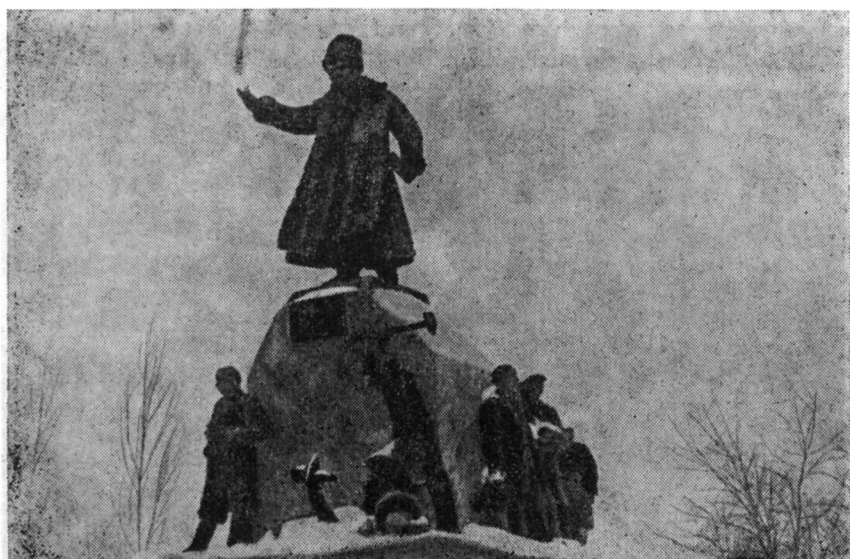
Пам'ятник Т. Г. Шевченку в с. Вороніж
Чернігівської області. 1932 р.
(од. зб. 0-11034)

Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку
в Києві. 1939 р.
(од. зб. 0-9452)

Мітинг з нагоди відкриття пам'ятника Кобзарю у Харкові.
1935 р. (од. зб. 0-71135)

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в с. Шевченково (кол. Кирилівка)
Вільшанського району Київської області. 1936 р.
(од. зб. 2-36892)

Вигляд Тарасової гори і пам'ятника на могилі Т. Г. Шевченка відразу
після визволення Канева від фашистських загарбників. 1943 р.
(од. зб. 0-144450)

Відкриття пам'ятника Великому Кобзарю в с. Моринцях Черкаської області. 1956 р. (од. зб. 0-79244)

Мітинг з нагоди відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку у Звенигородці Черкаської області. 1982 р. (од. зб. 0-145136)

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АРХІВНОЇ СПРАВИ

СПІВРОБІТНИЦТВО АРХІВІСТІВ І ВИКЛАДАЧІВ ВУЗІВ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

На безліч різноманітних питань має відповідати сьогодні історик і в шкільній аудиторії, і на лекції у вузі, і в розмовах з представниками громадськості. Дістати об'єктивну інформацію про ті чи інші процеси, що мали місце в нашій історії, на жаль, поки що неможливо ні з підручників з історії СРСР і УРСР, ні з фундаментальних досліджень, що вийшли в світ у минулі роки. Тому єдиним джерелом, яке може задовольнити зростаючий інтерес до недавнього і більш віддаленого минулого, є архівні документи. Навчити історика працювати з першоджерелами — нагальна потреба в сучасному процесі підготовки майбутніх педагогів. Значну допомогу в цьому вузам можуть подати працівники архівів. Цікавим є досвід такого співробітництва між кіровоградськими архівістами і вузівськими викладачами.

Знайомство з архівом у студентів історичного факультету Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна відбувається вже на першому курсі — при вивченні історичного краєзнавства. Лекція «Документальні матеріали державних архівів СРСР» знайомить їх з розвитком архівної справи в дореволюційний період, процесом формування єдиного Державного архівного фонду СРСР після перемоги Великого Жовтня, висвітлює вирішальну роль у цій справі ленінського декрету про реорганізацію та централізацію архівної справи тощо. У процесі вивчення цієї теми студенти здійснюють екскурсію по держархіву області, під час якої одержують від архівістів інформацію про склад фондів архіву, завдання, що вирішує його колектив¹. У архівосховищі студенти дізнаються про вимоги щодо технічного оснащення, забезпечення надійної схоронності історичних джерел. Потім працівники відділу публікації та використання документів знайомлять їх з порядком оформлення та методикою роботи дослідників у читальному залі. Студенти переглядають справи, друковані видання різних років, путівник, збірники документів і матеріалів, видані архівом, ознайомлюються з тематичними виставками та вітринами, розміщеними в читальному залі. Їм надається також можливість одержати консультації та відповіді на питання, що їх цікавлять.

Такі екскурсії, як правило, здійснюються на початку вивчення курсу краєзнавства. Після цього студенти отримують завдання до кінця навчального семестру написати реферат з краєзнавчої тематики з обов'язковим використанням архівних першоджерел. Так, збираючи необхідний матеріал для рефератів, протягом трьох останніх років у читальному залі архіву працювали близько 200 студентів.

Слід зазначити, що для майбутніх істориків роботою над рефератом з краєзнавчої тематики дослідницька робота в держархіві не обмежується. На наступних курсах студенти працюють у читальному

¹ Див.: «Архіви України», 1987, № 4, с. 75.

залі над написанням курсових, дипломних, конкурсних робіт. Останнім часом тут опрацьовувались теми: «Діяльність декабристів у Єлисаветграді», «Знам'янка в роки першої російської революції», «Спогади учасників революції 1905—1907 рр. на території нинішньої Кіровоградщини», «Єлисаветградські більшовицькі організації в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.)», «Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни», «Братня допомога союзних республік у відбудові народного господарства Кіровоградщини після Великої Вітчизняної війни», «Розвиток освіти на Кіровоградщині», «Будівництво Кременчуцької ГЕС», «Історія Кіровоградського педінституту». На республіканських конкурсах студентських наукових робіт у 1985—86 роках були відзначені розробки студентів інституту «Учительська інтелігенція України в період революції 1905—1907 років», при підготовці якої робота велась і в ЦДІА УРСР у м. Києві, та «Промислова буржуазія України в період найвищого піднесення революції 1905—1907 рр.», що також була написана як із залученням документів обласного, так і центральних держархівів. Працюючи в читальному залі, молоді дослідники активно використовують документи органів державної влади, громадських організацій, підприємств, установ, успішно застосовують каталоги, описи, друковані фонди.

У 1986 р. радою історичного факультету КДПІ було прийняте рішення про проведення для першокурсників, крім музейно-археологічної, також і архівної практики. Архівістами та викладачами кафедри історії СРСР і УРСР спільно розроблено програму та робочий план практики, де сформульовані її основні завдання і зміст, містяться списки основної і додаткової літератури з теми.

У 1987 р. перші групи студентів-істориків уже більш докладно ознайомились з Положенням про Державний архівний фонд СРСР, іншими головними нормативно-методичними документами, що регламентують діяльність установ державної архівної служби, мережею держархівів країни, основними напрямками діяльності Держархіву Кіровоградської області, його структурою, складом фондів, що зберігаються. Під керівництвом досвідчених архівістів майбутні історики практично опановували питання визначення хронологічних меж архівних фондів та крайніх дат документів, складання історичних довідок, заголовків справ, оглядів документів, виконання тематичних запитів, заповнення каталожних карток, підготовки документів для використання через органи масової інформації, в лекціях, доповідях, археографічного оформлення документів, здійснення ремонтно-реставраційних робіт, технічного оформлення справ постійного зберігання та ін. Так, під час практики 1988 р. студенти першого курсу у відділі забезпечення схоронності документів у процесі роботи по створенню показового архівосховища перемістили на стелажах 4 тис. картонних коробок, написали, прошифрували та наклеїли на них 500 ярликів. Ними було перекартоновано 250 фондів, перевірена нумерація двох тис. аркушів, пронумеровано 50 справ. У процесі паспортизації уточнювався ступінь завантаженості сховищ, довжина полиць у погонних метрах. У відділі комплектування студентами було оформлено 12 папок для контрольних справ установ, складено 5 актів прийому документів особового походження. Зібрано та передано до архіву 5 текстів спогадів воїнів-інтернаціоналістів. Практиканти склали також понад 600 тематичних карток на фотодокументи, переглянули 50 кінодокументів з метою експертизи, звірки документів з дикторським текстом. Під час практики у госпрозрахункових бригадах було пронумеровано 14 тис. аркушів. У читальному залі студенти виконали тематичний запит, що стосувався подій 1905—1907 рр., написали 5 історичних довідок до особо-

вих фондів, підготували 2 повідомлення на студентську наукову конференцію, виявили документи з історії сіл Кіровоградського району та ін. Роботи у всіх підрозділах, як правило, виконуються під контролем архівістів, які в ряді випадків очолюють спеціальні тимчасово створені студентські групи за напрямками роботи. Разом з тим під час практики студенти висловлюють пропозиції щодо удосконалення її програми, зміцнення зв'язків держархіву з інститутом.

Як вважають науковці та архівісти, практика допомагає розширити світогляд майбутніх учителів-істориків, краще уявити роль архівних джерел у вихованні підростаючого покоління на героїчних традиціях революційного, бойового та трудового минулого нашої Батьківщини, набуті практичні навички роботи з документами з метою їх широкого використання при написанні курсових і дипломних робіт, а також у процесі викладання курсу історії СРСР та УРСР тощо.

Прикладом творчої співдружності архівістів і викладачів педінституту є їх спільна участь у наукових конференціях, до роботи яких активно залучаються і студенти історичного факультету. Працівники архіву виступають з науковими доповідями на конференціях в інституті. У 1986—1988 рр. було опубліковано тези виступів працівників архіву на таких конференціях за темами: «Форми використання архівних документів у ідейно-виховній роботі (на прикладі діяльності Держархіву Кіровоградської області)», «Організаторська діяльність С. М. Кірова в роки громадянської війни», «Фонди Держархіву Кіровоградської області з історії Єлисаветградщини (середина XVIII — початок XX ст.)». У свою чергу, науковці-історики виступали на конференціях архівістів, присвячених 40-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників, 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, з питань використання документів архіву та ін. У 1988 році в педінституті було проведено студентську наукову конференцію, присвячену 70-річчю ленінського декрету з архівної справи. У грудні минулого року історичний факультет інституту, держархів області, обласна організація Товариства охорони пам'яток історії та культури і обласний краєзнавчий музей спільно організували і провели регіональну наукову конференцію з історичного краєзнавства, в якій взяли участь науковці з Києва, Одеси, Вінниці, Миколаєва, Кам'янця-Подільського, інших міст республіки, а також представники Ленінграда.

В останні роки документи архіву стали ширше використовуватись викладачами при підготовці і проведенні лекцій, семінарів, у позаучбовій роботі із студентами (гуртки, наукові конференції та ін.). У дванадцятій п'ятиріччі вони працювали в читальному залі архіву над темами «Комуністична партія — організатор і керівник профспілкового руху на Україні в період Великого Жовтня і громадянської війни», «Культурний розвиток краю в XIX — на початку XX ст.», «Декабристи на Єлисаветградщині», «Вивчення історії фабрик і заводів Придніпров'я» та ін.

У розроблених викладачами інституту учбових програмах до списків рекомендованої літератури з курсу історії соціалізму в нашій країні включено збірники документів і матеріалів, видані держархівом області спільно з іншими науковими установами.

Шкільна програма передбачає сьогодні поглиблене вивчення історії рідного краю. Враховуючи відсутність на нинішньому етапі спеціальних розробок з цих питань, бібліографічну рідкість опублікованих джерел, викладачі кафедри історії СРСР і УРСР та працівники облдержархіву вирішили підготувати методичні рекомендації для вчителів

по вивченню історії Кіровоградщини з використанням архівних документів, витягів з друкованих видань та інших матеріалів, що відображають історію краю. Кожну тему супроводжують методичні поради щодо найбільш ефективного використання матеріалів посібника безпосередньо на уроках. Опублікована в 1988 р. перша частина видання охоплює період феодалізму, стосується часу заселення краю, тобто середини XVIII ст., і завершується 1861 роком. Вихід у світ цього посібника полегшує роботу вчителів середніх шкіл при викладанні курсу краєзнавства і водночас сприятиме формуванню майбутніх педагогів-краєзнавців.

Розширення зв'язків між архівістами і викладачами вузу — істориками — вірний крок на шляху до глибокого засвоєння студентами як загального курсу, так і історії краю, вироблення у них навичок та методик роботи з першоджерелами. Як показує практика роботи останніх років, після закінчення навчання у вузі молоді вчителі-історики продовжують звертатись до архівів з метою підготовки шкільних музеїв, кімнат, тематичних альбомів і виставок, відкритих уроків, організації екскурсій до архівних установ, що в цілому сприяє більш предметному вихованню школярів на прикладах бойового і трудового минулого нашого народу.

Сьогодні стоять завдання дальшого розширення форм співробітництва архіву з інститутом, активізації проведення спільних науково-практичних конференцій, зростання кількості відкритих занять в архіві, виступів архівістів з лекціями перед студентською аудиторією. Усі ці заходи повинні сприяти піднесенню ефективності використання архівних документів у ідейно-виховній та науковій роботі, більш цілеспрямованому формуванню майбутніх істориків-учителів, краєзнавців, ідеологічних працівників, науковців, є внеском архівістів у виконання рішень лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС.

С. І. ШЕВЧЕНКО,
директор Держархіву Кіровоградської області

О. Д. БРАЙЧЕНКО,
заступник декана історичного факультету Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

ДОКУМЕНТИ АКАДЕМІКА М. С. ГРУШЕВСЬКОГО У ФОНДІ 1235 ЦДІА УРСР У М. КИЄВІ

У наш час перебудови радянського суспільства дослідження в галузі національної історії народів СРСР набувають особливо важливого значення. Адже без досконалого та всебічного вивчення історичних джерел вирішення жодного з повсталих на сьогоднішній день питань у цьому відношенні неможливе.

Новітня історія українського народу невіддільна від такої, безсумнівно, значної фігури, як Михайло Сергійович Грушевський. Його великий науковий, суспільно-політичний, громадський, літературний, критичний, документальний спадок досі є невідомим широкому загалу дослідників. Одним з джерел його вивчення є фонд «Грушевські — історики, філологи», який зберігається в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві.

Фактичний зміст фонду насправді значно ширший, ніж зазначено у його назві, оскільки, крім документів, які безпосередньо стосуються історії родини Грушевських, до нього включено велику кількість матеріалів багатьох історичних діячів та науковців, літераторів, художників, а також широкого кола представників громадськості України другої половини XIX — 30-х років XX сторіччя.

Родинні документи фонду висвітлюють біографії кількох поколінь. Найранішими з них є документи батьків Михайла Сергійовича — Сергія Федоровича Грушевського, значного освітнього діяча другої половини XIX ст., директора народних шкіл Терської області (Північний Кавказ), автора відомого підручника «Первая учебная книга церковно-славянскаго языка», та Глафіри Захарівни Грушевської (Опокової), дочки священика із села Сестринівки Бердичівського повіту Київської губернії. У фонді зберігаються також документи: дружини М. С. Грушевського — Марії Сильвестрівни (дівоче прізвище — Вояківська, родом з містечка Скала на Поділлі), літературного перекладача з багатьох європейських мов; Катерини Михайлівни Грушевської, дочки Михайла Сергійовича та Марії Сильвестрівни, історика первісного суспільства, фольклориста, етнографа; відомого історика громадянського руху на Україні, дослідника в галузі історичної географії, літературознавця Олександра Сергійовича Грушевського (брата Михайла Сергійовича) та його дружини Ольги Олександрівни Грушевської (Парфененко, дочки офіцера російської армії з Володимирської губернії), історика-географа, бібліотечного працівника; сестри Михайла Сергійовича Ганни Сергіївни Шамрай (Грушевської), теж історика, та її сина Сергія Вікторовича Шамрая, відомого історика Київщини.

Переважна більшість документів фонду стосується життя і діяльності Михайла Сергійовича Грушевського — історика, політичного та громадського діяча. Із 1475 справ фонду його матеріали становлять 905 одиниць, котрі за змістом можна поділити на чотири групи:

1. Матеріали біографії, службової та громадсько-політичної діяльності.

М. С. Грушевський.

2. Матеріали наукової діяльності (рукописи, гранки, друкарські відбитки історичних, публіцистичних, критичних праць) та художні літературні твори.

3. Листування.

4. Матеріали фінансово-господарської діяльності.

Документів першої групи найменше — 22 справи. Це документи офіційного та автобіографічного характеру, починаючи з похвальних листів М. С. Грушевського за відмінні успіхи у навчанні у 1-й Тифліській гімназії за 1882—1886 роки, власноручної копії листа на ім'я ректора університету св. Володимира у Києві (ім в той час був М. К. Ренненкамф) про прийняття М. С. Грушевського в студенти, а також заява на ім'я інспектора університету про зарахування його слухачем у 1886—1890 рр. У фонді зберігається вхідний білет для роботи у Київському центральному архіві давніх актів і рекомендаційний лист ректора університету Ф. Я. Фортинського та професора В. Б. Антоновича до Московського архіву Міністерства юстиції, котрі

свідчать про початкову наукову діяльність історика, коли його як професорського стипендіата було залишено при університеті для підготування магістерської дисертації.

Власноручні чернетки звіту Грушевського про працю за півроку (листопад 1891 р.) та про хід підготовки дисертації хронологічно відтворюють процес наукової роботи вченого.

Велику частину біографічних матеріалів становлять повідомлення про обрання М. С. Грушевського у дійсні та почесні члени різних наукових товариств: 20.05.1891 р.— Історичного товариства Нестора-Літописця у Києві; 30.10.1893 р.— Наукового товариства ім. Шевченка у Львові; 12.06.1899 р.— історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка; 10.02.1895 р.— Польського суспільного товариства у Львові; 5.10.1894 р.— Руського педагогічного товариства у Львові; 2.05.1895 р.— Історично-філософського відділу Краківської Академії наук; 22.12.1896 р.— Археографічної комісії Московського археологічного товариства; 7.11.1897 р.— українського товариства у Відні «Січ»; 27.12.1898 р.— товариства українських робітників у Відні «Родина»; 13.03.1901 р.— Волинського церковно-археологічного товариства; 19.11.1907 р.— Товариства студентів-українців Дерптського університету; 25.03.1909 р.— благодійного Товариства видавництва загальнокорисних і дешевих книжок у Петербурзі; 23.10.1910 р.— Української студентської громади у Харкові; 27.02.1912 р.— Української студентської громади Петербурзького політехнічного інституту; 1914 р.— Чеської Академії наук.

Високий авторитет М. С. Грушевського як наукового та громадського діяча серед українських, російських та закордонних політичних

та наукових кіл засвідчують більше півсотні поздоровчих листів і телеграм: у 1906 р. з приводу 40-річчя від дня народження; у 1910 р. з приводу 25 років наукової та літературної діяльності; у 1926 р.— 60-річчя з дня народження.

Цінним джерелом до вивчення біографії Грушевського та аналізу його політичних поглядів є 8 протоколів його допитів з фондів Київського губернського жандармського управління: під час повернення до Києва напередодні першої світової війни М. С. Грушевського було заарештовано; йому інкримінувалося шпигунство на користь Австро-Угорщини. Копії з оригіналів протоколів були зроблені у 20-х роках XX ст. директором Київського центрального історичного архіву В. В. Міяківським.

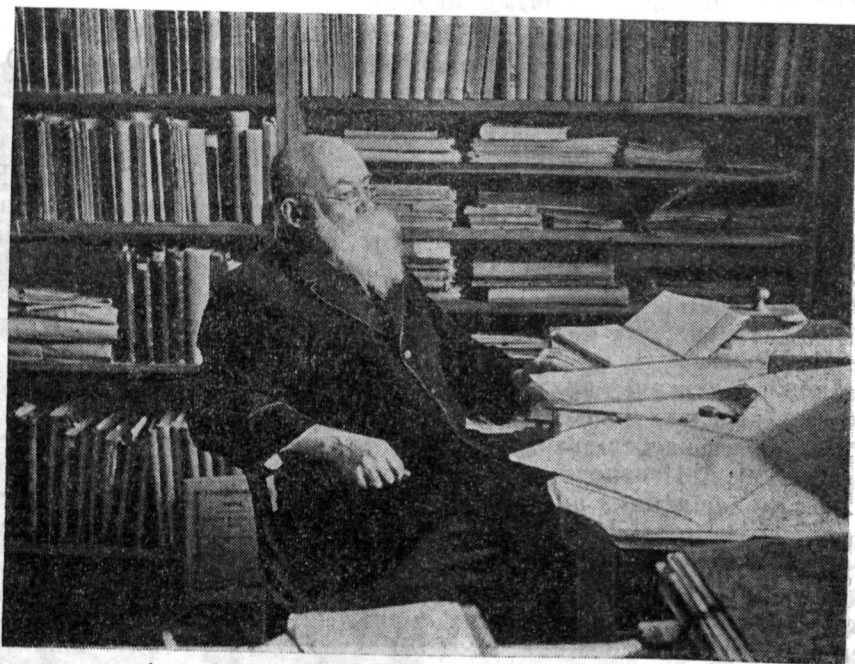
Майже півтисячі аркушів становлять запрошення М. С. Грушевському на чисельні благодійні вечори різних товариств і клубів («Клуб русинок», «Руська бесіда», «Боян» та ін.) та до участі у наукових заходах: у роботі Попереднього комітету Археологічного з'їзду у Вільно (1892 р.), у засіданнях видавництва, газети «Діло» (Львів), Історичного товариства Нестора-Літописця, Крайового шкільного союзу у Львові, Літературно-артистичного товариства у Києві, Краківської Академії наук (1895—1914 рр.), історичних комісій Всеукраїнської Академії наук, у роботі журі українських сценічних творів у Львові, комітету по спорудженню пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві, у вшануванні 35-річного ювілею наукової діяльності професора В. Б. Антоновича у 1906 р.

Окрему групу складають матеріали науково-організаційної діяльності М. С. Грушевського, особливо ті, що відображають його працю як голови Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: численні повідомлення про засідання товариства, листи від секретаріату товариства, друкарні і його книгарень стосовно друкування і розповсюдження Записок товариства на Галичині та на території всієї України, звіти про діяльність товариства, написані Грушевським у 1894—1899 рр.

Під час першої російської революції М. С. Грушевським було створено у Києві місцевий науковий осередок — Українське наукове товариство. Зберігся рукописний проект статуту, написаний рукою фундатора товариства і повторений у гранках, є також заява з проханням про дозвіл видавати Записки товариства, адресована на ім'я київського губернатора.

Ряд матеріалів присвячено процесу видання Літературно-наукового вісника у Києві (1907 р.), будівництву у Львові Академічного дому для української молоді (1901 р.), політичній боротьбі вченого за створення українського університету у Львові (1901—1914 рр.), відкриттю у Києві на Куренівці початкового училища імені С. Ф. Грушевського на кошти батька (1903—1911 рр.).

Політична діяльність М. С. Грушевського репрезентована у фонді матеріалами про керівництво Закордонною делегацією Української партії соціалістів-революціонерів (1920—1922 рр.), матеріалами її друкованого органу — журналу «Борітеся — поборете», документами про діяльність у Комітеті незалежної України (1919—1921 рр.), про участь у Паризькій мирній конференції і Лозанській конференції соціалістичних партій (1919—1921 рр.). Серед цих джерел привертають увагу маловідомі протоколи українських громадських комітетів з опісом звірств, вчинених окупаційними польськими військами на території Західної України (1919—1921 рр.) текст виступу голови Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів на Лозанській конференції, резолюції цієї конференції щодо вирішення національного питання у недержавних народів колишньої Російської імперії

Академік М. С. Грушевський у робочому кабінеті.

та ін. Наукова діяльність М. С. Грушевського в цей еміграційний період відбилася у документах про створення та роботу Українського соціологічного інституту у Відні.

Особливо важливими матеріалами цього розділу є доробок суспільно-політичних статей та виступів Грушевського: автографи-черчетки відозв українських товариств Галичини про відмову святкувати ювілей чеського історика Ф. Палацького у зв'язку з дискримінацією українського населення з боку інших слов'янських народів (1898 р.), відмова Грушевського брати участь у народному з'їзді у Львові через розходження у поглядах на національну політику з керівництвом націонал-демократичної партії (1903 р.), відкриті листи М. С. Грушевського до голови Ради Народних Комісарів УСРР Х. Г. Раковського (15.11.1921 р.) та до редакції львівської газети «Вперед»; лист-засудження вироку надзвичайного трибуналу над членами Харківської організації УПСР (1922 р.), його промова на Люцернській міжнародній соціалістичній конференції (1919 р.).

Важливим документом біографічної групи є також протокол позачергового засідання президії ВУАН про увічнення пам'яті академіка Академії наук СРСР М. С. Грушевського.

Першорядне значення для вивчення біографії вченого становлять автобіографічні записки М. С. Грушевського і особливо його щоденник за період з кінця 1903 р. до середини 1910 р., котрий має характер щоденних записів з переліком осіб, з якими він зустрічався, робіт, що виконував протягом дня, міст і сіл, де перебував. Щоденник складається з трьох блокнотів із загальним обсягом 312 аркушів. Текст його писаний швидким нерозбірливим почерком, з великою кількістю скорочених слів. Проте записи-нотатки дозволяють реконструювати майже кожен день життя Грушевського за цей період з невеликими виключеннями. Крім щоденника, фонд містить багато автобіографічних записів на окремих, головним чином, випадкових аркушах, котрі характеризують психологічний стан автора, розвиток його світогляду у переломні періоди життя, переважно гімназичних і студентських років.

До другої групи матеріалів, котрі відображають наукову діяльність Грушевського, варто віднести гімназійні праці та студентські конспекти. Вже у гімназії ним була визначена галузь наукової спеціалізації. Першою компілятивною працею чотирнадцятирічного юнака, гімназиста 2 класу Тифліської гімназії була «Русская история до воцарения Романовых» (квітень 1880 р.). У сьомому класі його реферат був присвячений українській темі «О схоластическом направлении» (про науку на Україні) (17.10.1884 р.).

У записках лекцій студентських часів особливе значення мають конспекти лекцій учителя Грушевського професора В. Б. Антоновича — «История Западной России», читаних у 1888 р. Викликають інтерес латинські та грецькі прислів'я, записані за студентської пори, цитати з творів класичної літератури. У фонді є також праці з історії літератури та конспекти творів Аристофана, Есхіла, Піндара, Демосфена та рукописи лекцій М. Ф. Фоккова «Марк Туллий Цицерон. Об ораторе». Цікавими є також «інтерпретації», як називав їх сам Грушевський, на твори Софокла, Фабія, Есхіла, Терентія, Цицерона, Фукидіда (1889—1890 рр.).

Про становлення М. С. Грушевського як історика України свідчать його початкові архівні студії: вивчення Життя Феодосія, Київського і Лаврентіївського зводів, Тверського збірника (1886—1890 рр.). Перші праці Грушевського «Древности», «Брак» (1886 р.), «Гельмгольд и его славянская хроника» (1889 р.), «Роспись вещам боярина Н. И. Романова» и представляемые ею бытовые данные» (не ран. 1888 р.), присвячені аналізу архівних джерел.

В цей же час він переклав українською мовою життя святих. В архіві збереглися два зразки: «Житіє Олексія, Чоловіка Божого» (15.10.1888 р.) та «Житіє св. праведного Філарета Милостивого» (26.12.1888 р.).

Окремим і великим масивом у фонді вирізняються документи М. С. Грушевського як ученого-історика, викладача історії України. Поширена сьогодні думка про те, начебто Грушевський був поганим педагогом, легко спростовується рядом документів фонду. Це, зокрема, списки його слухачів-студентів з кінця XIX до початку XX ст. (їх кількість за останнім списком становила п'ятдесят чоловік, що на той час була досить високою). Яскраві враження від лекцій Грушевського ілюструють листи його учнів, багато з яких надалі стали учителями українських гімназій Галичини.

Читання свого курсу лекцій Грушевський проводив згідно з власноручним конспектом, записаним тезами із значним скороченням слів. Перший конспект його лекцій датований 9 жовтня 1894 р. Всього у фонді збереглися конспекти вісімнадцяти лекцій за 1894—1895 рр., частково є лекції 1896 р. Найбільші з них — «З'єднання руських народів і заснування єдиної держави», «Рух народів». У липні 1896 р. М. С. Грушевський готував лекцію з історії українського козацтва «Від генези початків козацтва до 1649 р.». 17 листопада 1887 р. датоване її продовження — «Українське козацтво з 1659 р. до кінця XVIII ст.». Зазначені конспекти лекцій є першим синтезним дослідженням історії українського народу, котре згодом вилилось у знаменитий серіал «Історія України-Руси». Лекційний матеріал періоду від литовського панування до кінця хмельниччини в «Історії» склав обсяг у шість томів.

До цієї ж групи варто віднести також рукописи 18 лекцій, котрі читав Грушевський у Російській вищій школі в Парижі у 1903 році, де викладали згодом Г. В. Плеханов, М. М. Ковалевський та багато ін-

ших видатних діячів науки. На базі цих лекцій у 1904 р. були написані «Очерки истории украинского народа».

Науково-публіцистичні праці М. С. Грушевського для зручності огляду доцільно поділити на окремі підрозділи: монографічні та фундаментальні праці; історичні статті, студії, розвідки; публіцистично-літературні твори; рецензії, огляди.

Практично всі видані праці Грушевського збережені у фонді не повністю, більшою або меншою мірою не вистачає рукописних матеріалів і зовсім мало представлені коректури.

Першою значною працею, котра дала Грушевському наукове ім'я, стала його кандидатська дисертація «Очерки истории Киевской земли от Ярослава до середины XIV в.» (1891 р.). Це єдина робота Грушевського, в якій він користувався двома рукописами — чернеткою та біловиком (усього 1173 арк.). У подальшому він використовував чернетку з правками, на основі якої і робився набір. Перша гранка досить суттєво перероблялась автором, виправлялися помилки складачів та фактично доповнювалися тексти, і вже друга гранка ставала остаточним варіантом набору книги.

Значним масивом збереглися матеріали до магістерської дисертації «Барское староство» (1893—1894 рр.) (рукопис дослідження на 675 арк.). Вони дозволяють реконструювати хід роботи над темою, оригінальність якої полягала в тому, що це перша синтетична праця, котра об'єднувала теоретичний виклад матеріалу з публікацією архівних документів із серії «Архив Юго-Западной России» (ч. 8, тт. 1, 2). Сам аналіз друкованих джерел став передмовою до їх видання. Праця над виданням актів Барського староства тривала з 1891 по 1894 рр., за який час були підготовлені до друку документи з архівів Варшави та Києва. Ретельно згрупований матеріал публікації історик заносив у спеціальні хронологічні таблиці співвідношення назв населених пунктів із прізвищами землевласників. Остаточний текст роботи зайняв 675 аркушів рукопису. Самі джерела у фонді збереглися на розрізаних гранках. Цікавою особливістю роботи є збережені формуляри опитів місцевої шляхти, які розробив Грушевський для перевірки своїх висновків і досліджень. Їх він надсилав на місця через історико-статистичний комітет при редакції Подільських єпархіальних відомостей, котрим керував відомий краєзнавець, історик Поділля Євтим Січинський. Серед питань анкети були, зокрема, питання про відносини шляхти і селян, про вживання української мови у побуті, про віросповідання тощо.

Фундаментальний серіал «Історія України-Руси» у фонді має різну повноту наявності. Попередній огляд томів історії, що, як відомо, виходили: у трьох редакціях — перший; у двох — другий, третій, четвертий і восьмий (у трьох випусках); в одній — п'ятий, шостий, сьомий, дев'ятий (у двох книгах) і десятим томи, і порівняння видань між собою відбиває процес праці вченого. Попередні видання М. С. Грушевський використовував як основу для другого видання, роблячи тільки рукописні вставки і доповнення на окремих аркушах та виправляючи помилки друкарні. Складність у визначенні редакцій і коректур Історії полягає в тому, що гранки друкарні автор використовував як творчий матеріал, котрий він досить суттєво змінював. Це особливо помітно при звірці першої та другої коректур першого-четвертого томів праці, коли гранки одного видання легко сплутати з гранками іншого.

Рукописні матеріали до Історії Грушевського — це чорнові записи на аркушах розміром у четвірку до першого тому (1068 арк.). Друге видання цього тому Історії у фонді збереглося у вигляді друкарських

аркушів першого видання, здійсненого на сторінках Збірника історично-філософичної секції Наукового товариства ім. Шевченка, із вставленими рукописами, загальним обсягом 520 арк. Трете видання першого тому у фонді має лише передмову і вступну статтю автора.

Другий том «Історії України-Руси» має 860 аркушів рукопису для першого видання, 430 аркушів другого розширеного видання і рукопис географічного покажчика Переяславщини.

Третій том — 418 аркушів другого видання (друкарські відбитки першого видання з рукописними доповненнями).

Четвертий том має 1008 аркушів рукопису і 304 аркуші першого видання (неповні).

П'ятий том — 1272 аркуші рукопису.

Шостий том — 867 аркушів рукопису.

Сьомий — 1422 аркуші рукопису.

Восьмий — 270 аркушів першої та другої частини другого видання і рукописна передмова до другого видання третьої частини «Хмельниччина в розцвіті (1648—1650 рр.)».

Дев'ятий — 2109 рукописних аркушів (перші дві частини продатовані 9.01.1927 р. — 14.01.1928 р.).

Десятий — 250 аркушів гранок з правками рукою дочки автора Катерини Михайлівни, яка випустила цей том вже після смерті батька у 1936 р.

Окрему справу складають підготовчі матеріали до шостого—сьомого томів Історії: виписки з архівних джерел архівосховищ та бібліотек Варшави, Москви, Києва, нотатки з історичних творів найрізноманітніших авторів та переліки бібліографій — всього на 400 аркушах.

Величезне значення М. С. Грушевський надавав поширенню знань з історії України та українського народу серед широких кіл російськомовного населення України й Росії, перекладу своїх творів російською мовою. Перші томи «Історії України-Руси» відомі у російському перекладі від назвою «Киевская Русь» (рукопис на 954 арк.). Сьомий і восьмий томи серіалу відомі під російською назвою «История украинского казачества до соединения с Московским государством». Аналізуючи рукописи до цих видань, виявлено, що переклади були здійснені дружиною Грушевського Марією Сильвестрівною та його сестрою Ганною Сергіївною, котрі робили дослівний переклад, а Михайло Сергійович виконував остаточну правку вже по російському тексту. Рукопис цього перекладу зберігся не повністю і розкиданий по семи справах фонду. Загальна кількість перекладів-рукописів — 3472 аркуші, котрі у повному обсязі не були видані, а частина рукопису від 1630 року залишилася направленою М. С. Грушевським.

Російськомовний загальний курс української історії «Очерки истории украинского народа» мав три видання: перші два в Петербурзі у 1904 і 1906 роках, третє — у Києві 1911 р., і представлений у фонді частково збереженими біловими рукописами (158 арк.). Очевидно, до першого видання відноситься рукопис (290 арк.), друге видання має друкарські відбитки з рукописними доповненнями та картами (418 арк.).

З п'яти томів видання Історії української літератури (Київ-Львів, 1923—1927 рр.) у фонді знаходяться лише перші три. В рукописах вони займають 2370 аркушів, не враховуючи літерної нумерації; з першого і другого томів частково збереглися фрагменти гранок.

Серед матеріалів фонду є документи до видань заснованого Грушевським Українського соціологічного інституту — «Початки громадянства (генетична соціологія)» (Відень, 1921 р.) та «Всесвітня істо-

рія у короткім огляді» у двох частинах (видання Дніпросоюзу, Київ, 1919 р.).

Розділ наукових статей і розвідок М. С. Грушевського складають 59 позицій. З них 50 статей є чернетками або друкарськими відбитками робіт, надрукованих у Записках Наукового товариства ім. Шевченка, Літературно-науковому віснику, у газетах «Борітеся — поборете», «Діло», «Рада», а також ті, що вийшли окремими виданнями. Зокрема, «Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у львівському університеті 30 вересня 1894 р.» (рукопис на 35 арк.), «Галицьке боярство XII—XIII ст.» (2.01. 1895 р., рукопис на 35 арк.), «Гетьман Богданко. Критико-історична розвідка» (1897 р., рукопис на 40 арк.), «Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз» (19.10.1897 р., рукопис на 36 арк.), «Драгоманов в політичній і національній розвитку українства» (1920 р., рукопис на 32 арк.), «З початків українського соціалістичного руху. Начерк і фрагменти» (1922 р., рукопис на 291 арк.) та ін.

Привертають увагу й невеликі замітки-реферати: «До Болховщини. Губинське городище» (1896 р., 2 арк. рукопису), «Гончариха» (1896 р., 6 арк. рукопису), «Портрет Хмельницького з видання 1683 р.» (1898 р., 3 арк. рукопису), «Молотовське срібло» (1898 р., 9 арк. рукопису) та ін., а також некрологи видатним історикам з історіографічною оцінкою їхніх творів — «В. Василевський» (1899 р., 2 арк. рукопису), «Е. Руліковський — В. Лушкевич» (1900 р., рукопис без закінчення на 1 арк.), «На спомин Миколи Костомарова» (1907 р., 4 арк. рукопису), «Памяти Никандра Молчановского», (1907 р., 11 арк. рукопису), «Памяти Владимира Антоновича» (1908 р., 2 арк. друкарського відбитку), «Основні ідеї творчості Володимира Антоновича» (1909 р., 13 арк. рукопису), «Памяти Якова Шульгина» (1913 р., 6 арк. рукопису).

Публіцистичних, літературних та громадсько-політичних статей у фонді налічується 61. З них 57 надруковані у «Літературно-науковому віснику», в журналах «Український вісник» (Санкт-Петербург, 1906 р.), «Борітеся — поборете» (Відень, 1920 р.), у газетах «Страна» (Санкт-Петербург, 1906 р.), «Канадійський українець» (Вінніпег, 1920 р.), «Свобода» (Джерсі-Сіті, 1920 р.), «Народна воля» (Скрентон, 1920 р.), «Громадська думка» (Київ, 1906 р.), «Село» (Київ, 1910 р.), у збірниках статей «З біжучої хвилі» (Київ, 1907 р.), «Наша політика» (Львів, 1911 р.).

Особливо активна літературна діяльність М. С. Грушевського припадає на час першої російської революції в Росії, коли він залишив писання «Історії України-Руси» і активно включився у бурхливий процес національного і духовного становлення українського народу, відгукнувся на актуальні проблеми і болючі питання сучасності. Коло його тем на той час надзвичайно широке: це вирішення національного питання шляхом федерації через найширшу автономію України — «Единство или распадение» (гранки на 10 стор.), «Национальный вопрос и автономия» (гранки на 10 стор.); проблема українського друкованого слова — «Ганебній пам'яті» (рукопис на 2 стор.); проблема відкриття українських кафедр в університетах на території України — «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» (рукопис на 25 арк.).

Найактуальнішою проблемою, котрій М. С. Грушевський приділяв особливу увагу, була проблема формування національної свідомості, повернення русифікованої маси населення України до витоків національної культури. З цією метою ним була започаткована серія статей під рубрикою «На українські теми» у «Літературно-науковому віснику», де вмішувалися статті на події у всіх сферах суспільного

життя (1907—1913 рр.). У фонді зберігається 21 стаття цієї рубрики: «Під знаком віків» (друкований варіант «При кінці року»), «Крячуть ворони», «О любви к отечеству и народной гордости», «Гріхи наші», «Грім — та не з тучі», «Конец рутенства», «Чи не спроможемося?», «Видавнича криза», «Слово на малодушних», «Над свіжою могилою», «В російському диліжансі», «Недоцінювання», «По виборах», «Відлучення Холмщини» та ін. Ці матеріали зберігаються головним чином у вигляді рукописів та гранок.

Окремо виділяються праці Грушевського, присвячені літературним темам і постатям. Особливе місце тут належить особі Т. Г. Шевченка: «Улиця Шевченка у Львові» (1900 р., рукопис на 3 арк.), «Пам'ятник Шевченку» (1908 р., рукопис на 4 арк.), «В сорок восьми роковини Шевченка» (1909 р., відбиток на 2 арк.); «Ювілей Миколи Гоголя» (1910 р. друкарський відбиток на 5 стор.), а також статті, присвячені діячам російської літератури, зокрема «Смерть Толстого» (1910 р., відбиток на 4 стор.). З українських діячів культури безперечним пієтетом у вченого користувалися І. Я. Франко та М. В. Лисенко: «Возлюбленникові муз і грацій» (1912 р., рукопис на 3 арк.), «Недуга д-ра Івана Франка» (30.04.1908 р., рукопис на 2 арк.), «Сорокалітній подвиг» (1913 р., рукопис на 4 арк.). Українською мовою написана передмова до французького видання «Антології української літератури» (1921 р., машинопис на 11 арк.).

Одним з напрямків діяльності М. С. Грушевського була рецензійна робота. Його доробок у цьому надзвичайно великий і становить одну третину від загальної кількості творів. Всього було написано Грушевським біля 700 рецензій; у фонді знаходиться близько 120. Більшість з них надруковані у Записках Наукового товариства ім. Шевченка, Записках українського наукового товариства у Києві, Записках історико-філологічного відділу ВУАН, у журналі «Україна».

Як редакторів видань, М. С. Грушевському доводилося працювати з матеріалами багатьох авторів. На їх рукописах збереглися його правки, зокрема, на «Звіті про діяльність музею Наукового товариства ім. Шевченка з 1.10. до 31.12.1912 р.» завідуючого музеєм А. Назарієва, на рецензії І. Ю. Черкаського на працю І. Лаппо «Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века», на рецензії С. Єфремова на перший випуск видання «Известия общества любителей изучения Кубанской области», на праці О. Кониського «Варіанти на декотрі Шевченкові твори», на статті Я. Гординського «Апокріф про походження різних народів», на рефераті М. Кордуби «Писанки на галицькій Волині», на розвідці І. Я. Франка «Русько-польська згода і українсько-польське братання».

Про археографічну діяльність М. С. Грушевського свідчать його документи, як редактора і голови видань Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. У фонді знаходяться рукописи і гранки «Жерел до історії України—Руси» (томи 1, 3, 22). Крім того, тут збереглися копії архівних джерел, зняті співробітниками комісії для видання: списки козаків, які перейшли разом з гетьманом Остряницею на російську службу (копії з білгородських столбців), листи коронних гетьманів та польських королів до кримського хана (перша половина XVII ст.), описи рік Горині і Случі (1787 р.), підсумкова таблиця реєстру дворів, угідь та худоби Київського полку 30-х років XVIII ст. та інші документи з історії України XV—XIX сторіч. Загальна кількість джерел сягає кількох тисяч аркушів.

Листування — найбільша частина архіву М. С. Грушевського. Листи від різних кореспондентів складають 610 одиниць зберігання. Не враховуючи листів від офіційних осіб та установ, у фонді налічується

біля 100 адресатів — визначних діячів науки, культури та громадсько-го руху України, істориків Росії, а також науковців з європейських країн. У залежності від характеру знайомства і відносин чисельність листів коливається від одного-двох до кількох сотень.

До числа активних кореспондентів М. С. Грушевського належать особи, які особливо довго співпрацювали з ним: К. Студинський, І. Джиджора, П. Лавров (Ю. Тищенко). Менше листів збереглося від таких відомих істориків, археологів та архівістів, як В. Б. та Д. В. Антоновичів, М. Біляшівського, М. Василенка, Ф. Вовка, В. Данилевича, Л. Добровольського, В. та Д. Дорошенків, О. Єфименко, І. Каманіна, М. Кордуби, І. Кревицького, В. Модзалевського, В. Міяковського, Б. Пархоменка, Ф. Савченка, І. Крип'якевича, О. Левицького, В. Липинського, С. Томашівського, В. Щербини; також від українських літературознавців та етнографів: М. Возняка, В. Гнатюка, В. Доманицького, С. Єфремова, І. Житецького, О. та Ф. Колесс, А. Кримського, К. Михальчука, В. Науменка, О. Русова, А. Лободи, В. Перетца, С. Смаль-Стоцького, І. Стешенка, К. Студинського, М. Сумцова, Є. Тимченка, В. Щурата, В. Шухевич; від українських мистецтвознавців та істориків культури: М. Макаренка, О. Новицького, І. Огієнка, Г. Павлуцького, І. Свенціцького, П. Стебницького, К. Широцького; від українських митців-художників: М. Бойчука, В. Кричевського, О. Сластіона, І. Труша, М. Шкрібляка. Російські історики і філологи у листуванні представлені іменами М. Кареева, М. Ковалевського, Ф. Корша, О. Лаппо-Данилевського, О. Шахматова; європейські вчені — іменами К. Кадлеця, Л. Нідерле (Чехословаччина), А. Мазона (Франція), В. Ягича (Хорватія) та багатьма іншими.

Тут же — листи відомих діячів української літератури — письменників та поетів: Х. Алчевської, В. Винниченка, М. Вороного, Б. Грінченка, Н. Забіли, О. Кобилянської, О. Кониського, М. Коцюбинського, О. Олеся, І. Нечуя-Левицького, О. Маковея, В. Самійленка, Л. Старицької-Черняхівської, М. Старицького, В. Стефаника, Г. Хоткевича, Г. Чупринки, Л. Яновської.

Як літератор М. С. Грушевський майже невідомий. 19 збережених у фонді його повістей характеризують його письменницький хист, котрий у свій час отримав схвальний відгук відомого письменника І. Нечуя-Левицького.

Під псевдонімом Михайла Заволоки Грушевським були написані повісті «Божий попуст», «П'яниця», фантазія «Бех-аль-Джугур» (надрукована у 1885 р. в «Ділі»). Крім перелічених творів історик написав кілька невеликих белетристичних новел, котрі ніколи не були надруковані: «Остання кутя» (1884 р., 2 варіанти на 16 арк.), «Днинка» (1885 р., 32 арк.), «Німий свідок. Фантастична мрія» (1884 р., 14 арк.), «Св. Петро у тюрмі. Фантазія» (1885 р., 23 арк.), «Унтер-офіцер Трохим Скавчук» (1885 р., 21 арк.), «Романтична історія» (недатовано, 3 арк.), початок п'єси «Современные мученики» (1884 р., 2 арк.), «Старий терен. Мрії» (1888 р., 8 арк.), «Міліон» (недатовано, 9 арк.), «На цвинтарі» (недатовано, 2 арк.). Найбільшим за обсягом (300 арк.) є рукопис виданої у «Літературно-науковому віснику» (1908—1909 рр.) серії літературних нарисів «По світу». Поетичні спроби М. С. Грушевського можна прослідкувати за його юнацькими віршами 1882—1883 рр. (49 віршів) та творами, що відносяться до 1884—1896 рр. (63 вірші).

Згадані папери вченого значною мірою доповнюються офіційною фінансовою документацією: квитками, чеками, банківськими рахунками банків Києва, Львова, Петербурга. Збереглися ретельно заповнені його рукою зошити запису прибутків і видатків грошей на найрізноманітніші потреби Товариства та видавництв.

У результаті підготовки опису фонду до видання було виявлено неопубліковані твори М. С. Грушевського не тільки літературного характеру. Так, серед наукових праць є статті, які не зазначені у його бібліографічних переліках: * «На порозі століття» (7.09.1906 р., рукопис на 29 арк.), «Украина и восточно-европейская проблема» (недатований рукопис на 20 арк.), «До справи Шевченкових роковин. Чи була Шевченком намальована карикатура. Відповідь на студію О. Корніського» (недатований рукопис на 2 арк.), [«Історичні погляди Т. Г. Шевченка»] (недатований рукопис без початку і кінця на 5 арк.), «Про старовину. Кн. 1.: про найдавніші часи народу нашого» (30.07.1894 р., рукопис на 5 арк.), [«Давньоруська література»] (2.11.1894 р., рукопис без початку на 5 арк.), про дослідження Супрасльського літопису (11.10.1895 р., рукопис на 13 арк.), «Нестор і літопис» (18.05.1898 р., рукопис на 8 арк.), «Візантійська печатка з Галичини» (можливо, матеріал до статті «Печатка з околиць Галича» 1900 р., рукопис на 7 арк.), «Одна з легенд Хмельниччини. Хмельницький і Линчаївці» (недатований рукопис на 14 арк.), про життя і творчість історика О. Петрушевича (недатований рукопис на 9 арк.), «О жизни и творчестве Т. Г. Шевченко» (недатований рукопис без початку і кінця на 5 арк.), «На ювілейне свято Ольги Кобилянської» (недатований рукопис на 1 арк.). Неопублікованими залишилися і лекції М. С. Грушевського, котрі на сьогодні особливо цікаві дослідникам, оскільки хронологічно охоплюють період до XVIII ст., даючи уявлення про концепцію вченого на більш пізній період історії України, що не увійшов до серіалу «Історії України—Руси», хронологія подій якої закінчується 1658 роком. Події кінця XVII—XVIII ст. були лише частково висвітлені М. С. Грушевським у його ілюстрованій історії та «Очерках истории украинского народа».

Таким чином, зібрані у фонді 1235 документи є важливим і необхідним джерелом у процесі вивчення наукової спадщини М. С. Грушевського, слугуватимуть основою для створення плану публікацій праць вченого, розпочатих комісією по вивченню наукової спадщини М. С. Грушевського при Археографічній комісії Академії наук УРСР. Джерела фонду значною мірою відбивають складний шлях життя вченого, висвітлюють його наукову і громадсько-політичну діяльність, оцінка яких сьогодні вимагає об'єктивної виваженості з урахуванням позитивного і негативного суспільного досвіду.

І. Б. ГИРИЧ,
ст. науковий співробітник ЦДІА УРСР у м. Києві

ФОНД ЦДАЖР УРСР «ВСЕРОБІТЗЕМЛІС» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ 20-х РОКІВ

Фонд «Всеробітземліс» (№ 2841) — один з досить об'ємних і найзмістовніших фондів ЦДАЖР УРСР. У ньому зберігається 2614 справ. Але цінність цього фонду визначається не тільки кількістю одиниць зберігання, а й різнобічністю та достовірністю інформації, що міститься в його документах і матеріалах, адже останні виникли в ході діяльності однієї з масових, авторитетних і впливових організацій у радянському доколгоспному селі.

Профспілка сільськогосподарських і лісових робітників (до січня 1926 р. вона називалася «Всеробітземліс» — Всеросійська (потім — Всесоюзна) спілка робітників землі і лісу) діяла на Україні в 1920—1931 рр.¹ Ініціатором її створення був

* Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського, зладив І. Є. Левицький, Львів, 1905; Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського. К., 1929.

¹ В. Ф. Кондрашов. Профсоюз сельскохозяйственных рабочих УССР в социалистическом преобразовании села (1920—1931 гг.). Автореферат дисс. ...канд. ист. наук. Киев, 1985, с. 4.

В. І. Ленін²; він підкреслював, що мета цієї спілки — бути «справжньою опорою Радянської влади на селі, ...передовою армією переробки всього сільського життя так, щоб ніяка експлуатація, ніяке панування багатих над бідними не могли б відродитися на ґрунті спільної, об'єднаної, товариської праці»³. Досить швидко вона стала масовою організацією. Якщо на початку 1921 р. на Україні кількість її членів становила 47,8 тис. чол., то на початку 1925 р. — 80,3 тис., а на початку 1929 р. — вже 251,5 тис. чол.⁴. Профспілка мала розгалужену мережу своїх низових органів. У другій половині 20-х років у республіці працювали близько 4 тис. первинних осередків спілки сільськогосподарських і лісових робітників — сільробітників, сільпрофуповноважених, робіткомів, місцевкомів, профкомів та групкомів. У них працював численний штатний та виборний профспілковий актив, який на 60—80 % складався з наймитів та робітників радгоспів⁵.

На першому етапі діяльності профспілки Всеробіземліс (1920—1922 рр.) більшість у її складі становили службовці та спеціалісти сільського й лісового господарства, але досить швидко в спілці значною мірою розширилося членство робітників радгоспів і наймитів⁶, і спілка стала дійсно організацією сільськогосподарських робітників. З цього часу (приблизно з кінця 1922 р.) в центрі уваги і профспілки в цілому, і, зокрема, її керівних органів знаходяться питання захисту інтересів сільськогосподарських робітників та залучення їх до будівництва соціалізму — контроль за дотриманням радянського трудового законодавства, боротьба за поліпшення умов праці і побуту робітників, залучення трудящих до управління суспільним виробництвом. Через малу чисельність партосередків, значну віддаленість поселень від адміністративних центрів, низький культурний і політичний рівень населення у радянському доколгоспному селі профспілці доводилося не лише захищати професійні інтереси сільськогосподарських робітників і організовувати їх на вирішення виробничих питань, а й брати активну участь у радянському будівництві, боротьбі з капіталістичними елементами, поширенні культури на селі. Різноманітна інформація про сільське і лісове господарство республіки в цілому, про становище радгоспів і одноосібних селянських господарств, про соціальний склад сільського населення, умови праці і побуту наймитів і робітників радгоспів, залучення сільськогосподарських робітників до профспілки, культосвітню роботу спілки і т. ін. докладно викладена у документах фонду (оп. 1 (1925 р.), спр. 522; оп. 1 (1926 р.), спр. 690, 691; оп. 1 (1927 р.), спр. 21, арк. 219—270; оп. 1 (1928 р.), спр. 22, 33; оп. 1 (1929 р.), спр. 99).

Дослідниками історії соціалістичного будівництва введено до наукового обігу значну кількість нових документів і матеріалів, почерпнутих у фонді 2841 ЦДАЖР УРСР. В основному ці матеріали залучалися для розкриття таких тем, як історія самої профспілки⁷, соціально-класова структура радянського доколгоспного села⁸, розгортання радгоспного будівництва у 20-ті роки⁹, формування радянського способу життя¹⁰. У той же час слід сказати, що можливості фонду у висвітленні історії соціалістичного будівництва використано ще далеко не повністю. В даному повідом-

² Див.: В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 32, с. 367—371.

³ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 38, с. 25.

⁴ Всеробіземліс на Україні. Серпень 1923 — листопад 1924. Звіт Укрбюро Всеробіземлісу Першому Всеукраїнському з'їздові. Харків, 1924, с. 8, 12; Стан та робота спілки сільськогосподарських та лісових робітників на Україні. Відчит ВУКу 3-му Всеукраїнському з'їздові спілки (1927—1929). Харків, 1929, с. 46, 47; ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1 (1929 р.), спр. 115, арк. 59, 92; спр. 117, арк. 3.

⁵ Стан та робота спілки сільськогосподарських та лісових робітників на Україні, с. 50—52; ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1 (1928 р.), спр. 33, арк. 114; оп. 1 (1929 р.), спр. 115, арк. 6, 30.

⁶ Вестник профдвижения Украины, 1924, № 52—53, с. 5, 7; ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1 (1929 р.), спр. 115, арк. 42.

⁷ В. П. Абрамович. Руководство Коммунистической партией Украины деятельностью профсоюза сельскохозяйственных рабочих (1921—1925 гг.). Автореферат дисс. ...канд. ист. наук. Одесса, 1968; Р. Д. Лях. Сільськогосподарські робітники та їх профспілкова організація Всеробіземліс в 1920—1925 рр. — Питання історії народів СРСР, вип. 14, Харків, 1972, с. 26—34; В. Ф. Кондрашов. Профсоюз сельскохозяйственных рабочих УССР в социалистическом преобразовании села (1920—1931 гг.). Автореферат дисс. ...канд. ист. наук. Киев, 1985.

⁸ С. Г. Водотыка. Социальная структура батрачества Украинской ССР в доколхозной деревне (1921—1929 гг.). — Вопросы истории СССР, вып. 28. Харьков, 1983, с. 48—55; Його ж. Классовая структура крестьянства Украинской ССР в 20-е годы. Социально-экономическая характеристика. Автореферат дисс. ... канд. ист. наук. К., 1984; Очерки развития социально-классовой структуры УССР. 1917—1937. К., 1987, с. 126—131.

⁹ М. Я. Цалюк. Радгоспне будівництво на Україні (1921—1930 рр.). К., 1961.

¹⁰ С. В. Кульчицкий, С. Р. Лях, В. И. Марочко. Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР. К., 1988, с. 46, 85.

ленні ставиться завдання назвати можливі напрями дальшого використання документів фонду для розкриття історії радянського суспільства перехідного періоду. Зрозуміло, що документи фонду «Всеробітземліс» дають найбільше матеріалу для відтворення історії самої спілки¹¹. У той час, як адміністративна сторона її діяльності висвітлена досить повно, зміст самої діяльності профспілки, який полягав у організації трудящих мас, вивчено ще недостатньо. Архівні документи дозволяють у значній мірі заповнити цю прогалину. Ряд документів дає можливість простежити такий важливий процес, як збільшення питомої ваги робітників у профспілкових органах (оп. 1 (1928 р.), спр. 33, арк. 112—115), навчання і виховання профспілкового активу (оп. 1, (1928 р.), спр. 33, арк. 116, 123, 124). Діяльність профспілки, її безпосередні зв'язки з масами розкривають висновки обстеження профспілкових організацій окремо по округах, складені в ході роботи комісії Всеукраїнського центрального правління спілки СГЛР у березні—червні 1926 р. Звіти з цими висновками зберігаються у справах 642 і 643 (оп. 1 за 1926 р.). З цих документів видно, що вплив профспілкових організацій на життя села і радгоспів невинно посилювався, але поза тим існувало багато перешкод на цьому шляху. Головною з них був низький рівень організованості й освіченості наймитів. Перевірка виявила такі недоліки, як недостатня розгалуженість мережі сільробіткомів; формалізм у роботі виробничих нарад і певної частини робіткомів у радгоспах; неповне виявлення найму робітників у одноосібних селянських господарствах; відсутність досить повного контролю за дотриманням норм радянського трудового законодавства. Невідомими для широкого кола дослідників ще залишаються біографічні дані керівників та активістів профспілки СГЛР, які містяться в анкетах делегатів всеукраїнських з'їздів спілки, списках членів та кандидатів у члени ВУЦП-ВУК спілки СГЛР, особистих картках висуванців на керівні посади з числа наймитів і робітників радгоспів (оп. 1 (1924 р.), спр. 280; оп. 1 (1927 р.), спр. 28; оп. 1 (1929 р.), спр. 10; оп. 1 (1930 р.), спр. 150, 151, 151а). Так, в одній з справ містяться короткі біографічні дані й характеристики на 115 кандидатів у члени Всеукраїнського комітету спілки СГЛР. Ось одна з таких характеристик: «Дробязко Уляна Іванівна, 1902 року народження, м. Ніжин. Батько увесь час працював за наймом, зараз громадський пастух. Сама Дробязко Уляна працювала за наймом в окремих господарствах 12 років. В останні 5 років працювала на огіркових плантаціях куркулів. Під час страйку на огіркових плантаціях 1929 р. була головою страйкового. На окр.з'їзді обрана до складу окружного та введена в члени президії» (оп. 1 (1929 р.), спр. 2, арк. 290.).

У справах фонду можна знайти різноманітні матеріали для характеристики соціального розвитку сільськогосподарських робітників—однієї з найменш вивчених соціальних верств країни перехідного періоду. Це і статистичні дані, й експертні оцінки інспекторів та учасників експедиційних обстежень, й анкети, й стенограми виступів окремих робітників. Так, у звітах, доповідях та доповідних записках республіканського центру профспілки широко використані узагальнені статистичні дані про соціальну структуру сільського населення, перш за все про його чисельність, склад і соціально-економічне становище. В основному це запозичені з матеріалів ЦСУ дані вибіркового сільськогосподарського перепису (весняних, динамічних, бюджетних). Треба сказати, що дані такого роду в свій час були досить повно опубліковані. Але окремі цікаві і важливі дані збереглися лише в архівах, зокрема у матеріалах Всеробітземлісу. Так, доповідна записка ВУК спілки СГЛР «Умови найманої праці в індивідуальних селянських господарствах і сільських громадах» наводить деякі результати обстежень умов праці і побуту наймитів у вересні 1929 р., які ніде не публікувалися, та дані про питому вагу куркульських господарств у наймі батраків за 1927—1928 рр., а також аналогічні дані за результатами анкетного опитування сільрад у 1927—1929 рр. (оп. 1 (1929 р.), спр. 117, арк. 24; спр. 216, арк. 7—8). Вони свідчать, зокрема, що серед селянських господарств, які наймали постійних і строкових робітників, господарства промислового типу складали близько 30%, і вони використовували працю майже 40% усіх наймитів. Решта ж господарств найману працю використовувала не для підприємницьких цілей, а як підсобну.

Наукову цінність мають дані про кількість наймитів, отримані в результаті обліку, що систематично проводився спілковими органами з кінця 1922 р. до початку 1926 р. (оп. 1 (1925 р.), спр. 455, арк. 36, 44 зв.; оп. 1 (1929 р.), спр. 155, арк. 40). Причому, якщо дані про загальне число взятих профспілкою на облік наймитів зустрічаються і в друкованих виданнях, то більш детальні дані, що розкривають склад взятих на облік наймитів, є тільки в архівних документах (оп. 1 (1925 р.), спр. 455, арк. 48, 60 зв.). Вони дозволяють відповісти на такі питання, як безробіття серед сільськогосподарських робітників, ступінь їх зв'язку з власним господарством та ін. До речі, перші спроби визначити приблизні масштаби безробіття серед сільськогосподарських робітників були зроблені саме профспілковими органами. Результати

¹¹ В. Абрамович. Документи про діяльність профспілки робітників землі і лісу (Робітземлісу) на Україні (1921—1925 рр.).— «Архіви України», 1968, № 1, с. 77—81.

них розвідок теж можна знайти у фонді (оп. 1 (1925 р.), спр. 455, арк. 48; оп. 1 (1928 р.), спр. 33, арк. 101—102; оп. 1 (1929 р.), спр. 18, арк. 99, 111).

Цінна інформація про становище наймитів міститься у текстах письмових трудових договорів наймитів з наймачами за 1923—1926 рр. Аналіз їх змісту був проведений за програмою, яка дозволяє встановити статевий і віковий склад наймитів, умови їх праці, розміри та форми її оплати. Результати статистичної розробки трудових договорів опубліковані тільки за 1926—1929 рр., до того ж не повністю. А дані за 1923—1925 і 1929 рр. можна знайти тільки в архівах (оп. 1 (1925 р.), спр. 455, арк. 49—50).

В актах обстежень і в узагальнюючих звітах про них відображені також умови праці та побуту сільськогосподарських робітників, охарактеризовано зарплату, харчування, тривалість робочого дня як в одноосібних селянських, так і в державних господарствах, виконання радянського трудового законодавства.

Хочеться також звернути увагу на цікаву інформацію про перші кроки впровадження у сільськогосподарське виробництво соціального страхування (оп. 1, (1926 р.), спр. 829, арк. 184; оп. 1 (1928 р.), спр. 134). Вона допомагає визначити реальні розміри досягнутих у 20-ті — на початку 30-х рр. успіхів і називає такі слабкі сторони, як незначне охоплення наймитів страхуванням, надто великі витрати на утримання апарату страхових кас, недостатня освіченість робітників у цій галузі, слабкість роз'яснювальної роботи.

Ряд документів дозволяє прослідкувати процес зростання соціальної активності сільськогосподарських робітників. Це, наприклад, дані про ліквідацію неписьменності, про навчання сільськогосподарських робітників на робітфаках (оп. 1 (1928 р.), спр. 170, арк. 360; оп. 1 (1929 р.), спр. 115, арк. 70), про діяльність виробничих нарад при радгоспах (оп. 1 (1926 р.), спр. 744, 752, 753; оп. 1 (1927 р.), спр. 144; оп. 1 (1929 р.), спр. 206, 207; оп. 1 (1930 р.), спр. 188; оп. 1 (1931 р.), спр. 65). Причому, це, як правило, різнобічна інформація, яка підбиває підсумки, вказує на недоліки в справі організації та згуртування робітників.

У стенограмах всеукраїнських з'їздів спілки, конференцій, пленумів, нарад можна зустріти записи виступів наймитів і робітників радгоспів (оп. 1 (1927 р.), спр. 21, арк. 131—132, 139—140, 178—179, 302—307, 322—324, 339—342, 367—369; спр. 22, арк. 284; оп. 1 (1928 р.), спр. 21, арк. 99). У цих живих свідченнях епохи звучать і розповіді про тяжку наймитську долю, і надія на допомогу, і енергійна рішучість боротися за торжество соціальної справедливості. Так, на II Всеукраїнському з'їзді профспілки сільськогосподарських і лісових робітників (березень 1927 р.) наймичка з Лубенського округу Ф. Стефанович, застерігаючи від неухважного ставлення до проблеми наймитів-поденників, сказала: «А я якраз на цей поденний роботі, може, все своє здоров'я вкладаю... Це ж неправдиво, товариші: я сама доки робила на підприємстві — рахувалась застрахованою, а тепер, коли стала сезонною, то нічого не маю...» (оп. 1 (1927 р.), спр. 22, арк. 284). На цьому ж з'їзді наймичка з Ніжинського округу В. Черняк свідчила: «Я 15 років працювала й не бачила, щоб хоч один раз прийшов інспектор або хто інший, щоб він обслідував, як я живу. На пленумах кажуть, що нема експлуатації... Не знаю, як в інших галузях, але серед батраків експлуатація більша, ніж в 1914 році... Ні, цього не може бути, щоб нас мучили, ми будемо битися, ми будемо битись до кінця» (оп. 1 (1927 р.), спр. 21, арк. 132).

Документи й матеріали фонду 2841 можуть бути використані і як доповнення до вивчення історії радгоспного будівництва. Як правило, це звітні матеріали, наповнені цифровими даними, висновками і оцінками (оп. 1 (1925 р.), спр. 527; оп. 1 (1926 р.), спр. 858, 860; оп. 1 (1927 р.), спр. 141; оп. 1 (1928 р.), спр. 22, арк. 5—24; спр. 33, арк. 52—58; оп. 1 (1929 р.), спр. 313, 314; оп. 1 (1930 р.), спр. 252, 253, 254; оп. 1 (1931 р.), спр. 8). Стосуються вони майже виключно трестованих радгоспів, але значний інтерес викликають і дані про господарства, що не ввійшли до системи трестів — господарства Наркомзему та інших установ, приписні та ін. Керівництву профспілки важливо було мати якнайповніші відомості про всі наявні господарства з тим, щоб повніше охопити своєю увагою всіх сільськогосподарських робітників. Зокрема, у справі № 127 за 1922 р. (арк. 7) зберігається таблиця, яка свідчить, що на жовтень 1922 р. на Україні нараховувалося 1695 радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств (дослідних станцій, розсадників, розплідників), у тому числі 192 приписних господарств при промислових підприємствах. Ці цифри значно більші, ніж ті, що знаходяться зараз у науковому обігу¹², оскільки в останньому випадку наводяться дані тільки по трестованих радгоспах. У іншій справі (№ 260 за 1924 р., арк. 7—8) можна знайти дані, які свідчать, що на 1 квітня 1924 р. крім трестованих радгоспів (Уккредгосптресту і Цукротресту) в УРСР діяло ще 18 радгоспів Цувійськпромгоспу, 47 господарств Наркомзему і (за неповними даними) 89 приписних господарств. Голова ВУЦП спілки К. С. Тараненко на II Всеукраїнському з'їзді спілки у березні 1927 р. вказав на існування в межах республіки 1615 державних сільських господарств, а крім них — 299 дрібних госпо-

¹² Історія народного господарства Української РСР, т. 2, К., 1984, с. 183.

дарств з числом працівників не більше 15 чоловік (оп. 1 (1927 р.), спр. 21, арк. 219). На 1 січня 1928 р. нараховувалося 1170 державних сільських господарств усіх типів (оп. 1 (1929 р.), спр. 115, арк. 58); зменшення їх числа відбило процес упорядкування радгоспної системи і укрупнення господарств.

Крім звітних матеріалів, складених господарськими органами і переданих профспілковому керівництву, тут є й результати обстежень, проведених самою спілкою. Серед них привертають увагу акти обстежень та звіти про обстеження конкретних радгоспів (оп. 1 (1927 р.), спр. 96, арк. 107—178), які містять загальні дані про стан виробництва і більш детальні — про склад робочої сили, її кваліфікацію, рівень продуктивності праці, побутові умови, взаємовідносини робітничих колективів з адміністрацією і т. ін.

Ряд документів може бути використаний для подальшої деталізації історії машинно-тракторних станцій. Так, у справі з назвою «Колективні договори» (оп. 1 (1924 р.), спр. 271) на арк. 43—48 зберігається добірка матеріалів про діяльність тракторних загонів у Миколаївському окрузі в 1923—1924 рр., в яких уже можна бачити зародки майбутніх МТС. Повністю машинно-тракторним станціям присвячені документи справ № 315 за 1929 р., 255 за 1930 р., 135 і 139 за 1931 р.

Документам фонду властиві такі якості, як об'єктивність, відсутність спроб перебільшити досягнення чи спростити суперечності. Прикладом відвертого аналізу труднощів може служити добірка документів про ускладнення господарської кон'юнктури у сільському господарстві в 1928 р. (оп. 1 (1928 р.), спр. 132, арк. 28, 54, 71, 97, 116), а в їх складі — доповідна записка секретаря ВУК спілки СГЛР, обіжник ЦК спілки СГЛР, витяг з протоколу засідання президії ВУК, інформації з місць. Вони, зокрема, свідчать, що причиною хлібних ускладнень були не лише недорід і спекулятивні дії заможного селянства, а й прорахунки планових і заготівельних органів. З документів видно, що у зв'язку з неуроходом і наказом здати увесь зібраний урожай в радгоспах уже у вересні 1928 р. розпочалися серйозні продовольчі ускладнення.

Документи профспілки відбили гостроту класової боротьби в радянському селі у доколгоспний період і в роки суцільної колективізації. Зокрема, вони розповідають про участь сільськогосподарських робітників у перевиборах Рад, розкривають їх внесок у відсіч політичним амбіціям куркульства в другій половині 20-х рр. (оп. 1 (1926 р.), спр. 603; оп. 1 (1927 р.), спр. 97; оп. 1 (1929 р.), спр. 30, арк. 8; спр. 133, 134, 135, 136, 137). У декількох справах фонду міститься змістовний матеріал про хід наймитських антикуркульських страйків 1929 р. (оп. 1 (1928 р.), спр. 22, арк. 80—86, 94—95; оп. 1 (1929 р.), спр. 194; оп. 1 (1930 р.), спр. 181). Роботи істориків, що відбивають цю подію¹³, написані в основному на повідомленнях преси. Залучення архівних матеріалів дозволить поглибити висвітлення цього сюжету з історії класової боротьби на селі періоду непу. У порівнянні з уже введеними до наукового обігу газетними репортажами документи ЦДАЖР УРСР містять більш широкі узагальнення, глибше аналізують діяльність профспілки, партійних і радянських органів у цих подіях. Про можливість залучення документів фонду № 2841 до відтворення історії колективізації сільського господарства уже розповідалося¹⁴.

На завершення хотілося б порадити дослідникам звернути увагу на особливості нумерації справ у фонді № 2841. Тут в межах одного опису № 1 дається окрема нумерація справ за 1920—1926, 1927, 1928, 1929, 1930 і 1931 роки. На жаль, ніхто з авторів не звертає на це уваги, що приводить до нечіткості в їх посиланнях на документи фонду. Подальша робота над документами фонду обіцяє багато нових наукових результатів.

С. Р. ЛЯХ,
кандидат історичних наук

НОВІ МАТЕРІАЛИ ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ КАФЕДРУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ХАРКОВІ

В період перебудови радянської історичної науки закономірно підвищується інтерес до «білих» і «сірих» сторінок її розвитку в перші пореволюційні роки. Однією з таких «сірих» плям є діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії України

¹³ И. С. Семькин. Батрацкие стачки против кулачества в 1929 году. — Вестник МГУ. Серия IX. История, 1960, № 6, с. 3—25; С. В. Босий. Страйкова боротьба батраків у куркульських господарствах в 1929 р. — «Український історичний журнал», 1968, № 4, с. 108—111.

¹⁴ В. Ф. Кондрашов. Архівні джерела про участь профспілки сільськогосподарських робітників України в колективізації сільського господарства. — «Архіви України», 1984, № 1, с. 59—61.

в 1921—1930 рр., хоча в сучасній історіографії про неї неодноразово згадували і навіть давали стисло характеристику¹. Однак, далеко не все стосовно її внеску в становлення радянської історичної науки вивчено докладно. Більш того, існує помилкова точка зору — начебто кафедра існувала лише кілька років і нічого суттєвого не зробила².

Між тим ця наукова установа академічного типу, засновником і незмінним керівником якої був відомий український історик, академік АН УРСР Д. І. Багалій, за час свого існування в 1921—1930 рр. випустила 10 томів наукових праць загальним обсягом майже 200 друкованих аркушів, підготувала більше 50 молодих науковців, була одним з провідних центрів історичної науки на Україні. На кафедрі працювали відомі вчені академіки АН УРСР М. Ф. Сумцов і Ф. І. Шміт, член-кореспондент АН УРСР М. О. Максимейко, професори В. О. Барвинський, В. І. Веретенников, С. О. Таранушенко, молоді в ті роки, а в наступний період — досить відомі історики О. П. Ковалівський, А. І. Козаченко, М. Е. Редін та інші.

Потребує докладного вивчення і роль кафедри в пропаганді і реалізації ленинських ідей архівного будівництва в республіці. Досить лише сказати, що Д. І. Багалій був одним із засновників і керівників Укрцентрархіву, багато в чому завдяки його зусиллям було створено Харківський Центральний історичний архів (зараз його фонди зберігаються в ЦДІА УРСР у м. Києві і ЦДАЖР УРСР), він зробив провідні доповіді на Першій Всеукраїнській нараді і Першому Всеукраїнському з'їзді архівних працівників і т. д. У республіканських архівних установах працювали В. І. Веретенников, В. О. Барвинський, Є. М. Іванов, В. О. Романовський, М. Е. Редін. Кафедра готувала вчених-архівістів, її співробітники входили до складу Комісії ВУЦВК по розділу колишніх царських архівів між УРСР і РРФСР³ та ін.

Існуючі прогалини в історії кафедри значною мірою пояснюються тим, що введені до наукового обігу джерела мають певні лакуни. За час існування цієї установи про її діяльність було надруковано два коротеньких повідомлення⁴. Деяке уявлення про її наукову роботу маємо з виданих Наукових записок кафедри і автобіографії Д. І. Багалія⁵. У фонді Наркомосвіти ЦДАЖР УРСР, де знаходяться документи інших науково-дослідних кафедр⁶, стосовно Харківської кафедри історії України зберігся лише невеликий звіт про роботу за 1925 рік, підписаний Д. І. Багалієм, плани роботи секцій на 1925 рік і резолюція Укрнауки на звіт кафедри про діяльність у 1924—1925 навчальному році⁷.

Певні відомості про неї містяться в особистих фондах академіка Д. І. Багалія, що знаходяться в рукописних відділах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР і ЦНБ Харківського університету⁸. В останньому знайдені нові матеріали, які раніше не вводились до наукового обігу. Це фонди секцій кафедри — етнографічно-краєзнавчої та історії України. Як нам здається, Головному архівному управлінню слід взяти під контроль упорядкування рукописних відділів найстаріших вузів України і створити систему їх поповнення документальними матеріалами. Вони значно доповнюють наші знання про діяльність кафедри і взагалі про шляхи розвитку історичної науки на Україні в 20-і роки.

Матеріали ці опинились в Рукописному відділі ЦНБ Харківського університету внаслідок того, що кафедра існувала при Харківському інституті народної освіти. Фонди секцій (самостійних наукових одиниць кафедри) утворилися в процесі їх науково-організаційної, науково-дослідної, навчальної роботи.

Хронологічно матеріали фондів стосуються здебільшого періоду 1924—1929 рр., коли кафедра та її секції працювали найбільш інтенсивно і плідно.

¹ Н. В. Комаренко. Установи історичної науки в Українській РСР 1917—1937 рр. К., 1973; В. В. Кравченко. Д. И. Багалей и его вклад в изучение истории: Дисс. ... канд. ист. наук. Харків, 1984.

² Радянська енциклопедія історії України, т. 3, К., 1971, с. 212—213.

³ Збірник Історично-філологічного відділу УАН, № 51, К., 1927, с. 138—139; Радянська енциклопедія історії України, т. 1, К., 1969, с. 264; т. 2, К., 1970, с. 232; т. 4, К., 1972, с. 10; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 3905, арк. 7—12; ф. 14, оп. 2, спр. 232, арк. 297—298; спр. 1287, арк. 35; Рукописний відділ ЦНБ Харківського університету, ф. 4, оп. 17, спр. 4, арк. 1; спр. 5, арк. 1.

⁴ Кафедра історії України. — «Наука на Україні», 1922, № 4, с. 391—394; Звіт кафедри історії української культури при Харківському інституті народної освіти за 1926 р. — Там же, 1927, № 1, с. 158—171.

⁵ Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури, тт. 1—10, Харків, 1924—1930; Збірник Історично-філологічного відділу УАН, № 62, К., 1927.

⁶ Всі кафедри звітували про свою діяльність двічі на рік і ці документи стосовно інших історичних кафедр майже повністю збереглися.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 3, спр. 442, арк. 4—44 (перший документ — оригінал, два інших — копії).

⁸ Рукописний відділ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 37, спр. 479, арк. 1—5; Рукописний відділ ЦНБ Харківського університету, ф. 4, 200 справ.

За зовнішніми ознаками серед знайдених документів переважають рукописні і машинописні оригінали. Рукописні документи представлені автобіографіями (ф. 5, № 1, 7), чернетками звітів секцій, звітами окремих співробітників (ф. 5, № 4; ф. 6, № 1), пропозиціями членів кафедри щодо планів роботи (ф. 5, № 7), підготовчими матеріалами, рукописами наукових праць, текстами доповідей і рефератів (ф. 6, № 2—3). Машинописні документи — це здебільшого службові характеристики (ф. 5, № 1); плани і звіти (ф. 5, № 4—5, ф. 6, № 1); листування з радянськими установами (ф. 5, № 5); навчальні плани, звіти і промоційні роботи аспірантів (ф. 5, № 4, ф. 6, № 5).

Деякі документи цієї групи являють собою перші варіанти з відповідними рукописними правками. Зустрічаються у фонді етнографічно-краєзнавчої секції й своєрідні об'їзники — проекти того чи іншого колективного рішення з нотатками, пропозиціями, зауваженнями окремих співробітників (ф. 5, № 7). Такі документи дають змогу не тільки простежити процес вироблення певних рішень, а й відчутти демократичну атмосферу натхненного творчого пошуку, що панувала на кафедрі.

За походженням матеріали фондів поділяються на документи офіційно-ділового і особового характеру. Перша група представлена планами і звітами роботи секцій і окремих членів, протоколами засідань секцій, навчальними планами підготовки аспірантів, листуванням з державними і науковими установами; друга — автобіографіями співробітників, текстами доповідей, наукових праць, підготовчими матеріалами до них і т. п. Але, незалежно від свого походження, всі документи дають певне уявлення про різні сторони діяльності кафедри.

За змістом джерела можна поділити на декілька груп відповідно до найважливіших напрямків роботи секцій.

Перша, найбільш численна з них — науково-організаційні матеріали. Звіти секцій дають змогу відобразити про основні напрямки і наслідки їх роботи, персональний склад, зв'язки між секціями, з іншими науковими установами, товариствами і т. п. (ф. 5, № 4—6). Офіційно-ділове листування з урядовими органами свідчить про те, що кафедра виконувала важливі державні завдання, пов'язані з потребами соціалістичного будівництва. Так, у 1927—1928 навчальному році етнографічно-краєзнавча секція за дорученням Держплану України розробляла теми, які мали певне значення для складання першого п'ятирічного плану: кустарна промисловість Харківщини, нехліборобські промисли (несільськогосподарські заняття) селянства Полтавщини, млинарство на Україні, межі розповсюдження ячменю і вівса за дописами сількорів і фольклорними даними (ф. 5, № 4, арк. 12—13). За завданням і на гроші Харківського окрвиконкому секція проводила обстеження побуту та економічного стану харківських робітників у 1928—1929 рр. Питання про джерела поповнення, зміни в соціальному складі, кваліфікації, побуті робітників у перші роки індустріалізації мали тоді важливе практично-політичне значення. Це дослідження кафедри було, кажучи сучасною мовою, господарською темою. На розробку його виділили майже 30 тис. карбованців. Було обстежено 1592 робітники великої і 28 дрібної промисловості різної кваліфікації, причому вибірку і за сучасними вимогами було зроблено досить коректно, і репрезентивність вибіркового обстеження не викликає сумніву (ф. 5, № 4, арк. 1—3). Етнографічно-краєзнавча секція також взяла участь у роботі комплексної експедиції до зони затоплення Дніпрогесу (ф. 5, № 1, арк. 4—5). Разом зі створенням при ній наприкінці 1925—1926 рр. тимчасовим Харківським окружним бюро вона керувала методологічною роботою по краєзнавству на Україні. Співробітники секції брали участь у організації і проведенні з'їздів та конференцій краєзнавців (ф. 5, № 4).

Друга група документів дає уявлення про суто наукову працю секцій у цілому і окремих її членів. Це звіти про наукові відрядження, участь в експедиціях і конференціях; про виконання дослідницької роботи (ф. 5, № 4—7; ф. 6, № 1—2). Декілька справ містять рукописи опублікованих, а здебільшого неопублікованих праць науковців кафедри. Вони дають змогу проаналізувати тематику, ідейно-теоретичний і науковий рівень робіт, наслідки праці співробітників у архівах (ф. 6, № 4).

Дуже корисними для ознайомлення з «творчою лабораторією» дослідника 20-х років є матеріали, зібрані О. Д. Багалій-Татариною в ході написання наукової роботи «Солдатські маси в декабристському русі» в 1925—1926 рр. Серед них виписки з опублікованих та архівних джерел, монографій, бібліографія тощо (ф. 6, № 1). Ще у декількох справах цього фонду знаходиться практично підготовлена і частково (окремими розділами) видана її монографія про повстання військових поселенців на Україні⁹ в 1817—1819 рр. — рух бузьких козаків у 1817 році, події в Чугуєві в 1819 році та Шебеліні (на Слобожанщині) в 1828—1829 рр. (ф. 6, № 6—9). В цих справах міститься значний архівний матеріал, зібраний нею у Лефортовському військовому архіві (тепер ці фонди зберігаються у Центральному державному військово-історичному архіві) і використаний у згаданих працях.

⁹ О. Д. Багалій-Татаринова. Нариси з історії військових поселень на Україні, ч. I—II. — Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, тт. 5—6, Харків, 1927; ч. III «Збірник Історично-філологічного відділу УАН», № 51.

Третя група документів характеризує учбово-педагогічну діяльність кафедри по підготовці аспірантів і участь у навчальному процесі інституту народної освіти. З цих джерел ми дізнаємося, що підготовка наукової молоді вважалася одним з провідних завдань кафедри. Керівництво аспірантами доручалося найбільш досвідченим вченим. Навчання було розраховане на три роки — перші два присвячені засвоєнню питань марксизму-ленінізму, історіографії, методики дослідної і педагогічної праці. Форми роботи — лекції, семінари, практичні заняття, підготовка доповідей для виступів на засіданнях кафедри і секції, іспити (ф. 5, № 4). Особливо слід підкреслити, що перед аспірантами стояло завдання не тільки засвоїти певну суму знань і оволодіти практичними навичками самостійної дослідницької роботи, а й, що не менш важливо, — опанувати й творчо продовжувати наукові традиції кафедри. На нашу думку, цей досвід має актуальне значення для підготовки наукової молоді і сьогодні, бо існування різних наукових шкіл є необхідною умовою розвитку історичної науки.

Завершувалося навчання захистом промоційної (випускної) роботи на публічному засіданні кафедри. У фонді секції історії України збереглися декілька таких праць (ф. 6, № 14—16). Зокрема, тези промоційної доповіді і сама робота відомого історика С. М. Ковбасюка ¹⁰ «Військові поселення XIX ст. на Україні» (ф. 6, № 10). За своїм призначенням і змістом, способом захисту вона нагадує сучасну кандидатську дисертацію. Написана ця наукова праця переважно на архівному матеріалі, зібраному в архівах Москви та Одеси (С. М. Ковбасюк був аспірантом Одеської філії кафедри), має невеликий історіографічний та джерелознавчий огляд. Роботі бракує узагальнень, значний фактичний матеріал «не переварений». З нашої точки зору, загальний науковий рівень праці не можна назвати високим, але вона цілком відповідає станові розвитку історичної науки на той час. С. М. Ковбасюком введено до наукового обігу значний архівний матеріал, який і сьогодні може бути у пригоді історикам.

Фонд етнографічно-краєзнавчої секції вміщує справи з переліком тем рефератів і прізвищ аспірантів, а іноді й тексти доповідей. Молоді науковці розробляли окремі питання із загальних кафедральних дослідницьких проблем і водночас мали змогу продемонструвати свій науковий рівень, що враховувалося після закінчення аспірантського курсу (їх переводили до складу наукових співробітників кафедри або вони йшли працювати викладачами до вузів). Наприклад, перша аспірантка етнографічно-краєзнавчої секції В. Білецька у 1924—1925 навчальному році виступила з інформаційним рефератом «Найголовніша література по етнології та краєзнавству та її оцінка» і науково-дослідною доповіддю «Кушнірство та чинбарство на Богодухівщині» (ф. 5, № 4). У 1928 р. вона стала науковим співробітником секції і плідно займалась питаннями етнографії.

У фонді секції історії України є декілька справ про викладацьку діяльність членів кафедри — конспекти лекцій, плани загальних і спеціальних курсів, семінарів та практичних занять, списки рекомендованих студентам творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, джерел, дослідницьких праць (ф. 6, № 25—27, 31—33). Ці документи яскраво змальовують особливості підготовки студентів-істориків у 20-ті роки, дають цікавий матеріал про переваги й недоліки так званого «бригадного методу навчання».

Таким чином, знайдені в Рукописному відділі ЦНБ Харківського університету два нових фонди Харківської науково-дослідної кафедри історії України (загалом більше 60 справ) збагачують наші уявлення про перші кроки радянської історичної науки. В документах фондів міститься значна інформація про структуру кафедри, організацію науково-дослідної роботи, характер підготовки аспірантів і студентів-істориків, працю на кафедрі відомих вчених Д. І. Багалія, О. П. Ковалівського, С. М. Ковбасюка, А. І. Козаченко, М. Е. Редіна та інших.

С. Г. ВОДОТИКА,
кандидат історичних наук

Л. А. САВЕНКО

¹⁰ Історіографія історії Української ССР, К., 1986, с. 539; А. В. Санцевич, Н. В. Комаренко. Розвиток історичної науки в Академії наук Української РСР, К., 1986, с. 200.

ТОРГОВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ БЕССАРАБІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ ГУБЕРНІЯМИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

(за документами Держархіву Одеської області)

Однією з важливих, але ще малодосліджених проблем економічного розвитку дореформеної Бессарабії є торгівля краю з українськими та іншими губерніями Росії. Поряд з джерелами, які зберігаються у фондах ЦДІА СРСР, ЦДВІА СРСР, ЦДА МРСР та інших архівосховищах країни, при вивченні торговельних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями важливе значення мають документи, які відклалися у фондах Державного архіву Одеської області.

Комплекс документів цього архіву можна умовно розділити на чотири групи. Перша — документи про зовнішню і транзитну торгівлю Бессарабії через сухопутні митниці, бессарабські порти та Одесу. Другу групу становлять документи, які показують стан внутрішньої торгівлі (ярмаркової, базарної, постійної і оптової) Бессарабії. До третьої групи слід віднести документи про торговельні зв'язки Бессарабії з українськими та іншими губерніями Росії. Четверта містить документи, що розкривають торговельну політику російського уряду в Бессарабії.

У даному огляді не аналізується весь комплекс документів названих груп джерел, а виділяються лише документи, які показують торгівлю Бессарабії з українськими губерніями. Матеріали досліджуються не за виділеними групами джерел, а за фондами, які вивчалися.

Після приєднання Бессарабії до Росії вона підпорядковувалася новоросійському генерал-губернатору, який одночасно був і намісником Бессарабської області, тому в Одесі, де знаходилася резиденція генерал-губернатора, зосередилася значна кількість документів, які розкривають економічне, політичне і культурне життя краю (Управління Новоросійського і бессарабського генерал-губернатора — ф. 1; Головний статистичний комітет Новоросійського краю — ф. 3 та ін.).

З Бессарабії до українських губерній вивозилися продукти сільського господарства, худоба, ліс та вироби з нього, деякі будівельні матеріали північних і центральних повітів; вино, риба і сіль — з південних повітів. З українських губерній до Бессарабії завозилися так звані «російські товари» — вовняні, шовкові і бавовняні тканини, вироби з металу і шкіри, посуд, хутро, предмети галантереї та ін. Про це свідчать архівні джерела, особливо документи про ярмаркову торгівлю Бессарабії (Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 214, спр. 22, 1831; оп. 215, спр. 30, 1841; спр. 21, 1850; спр. 13, 1855; спр. 7, 1858; оп. 249, спр. 109, 1859; ф. 3, оп. 1, спр. 39, 1849—1855). Значну цінність становлять відомості про роботу Дмитріївського ярмарку, який функціонував з 26 жовтня по 27 листопада 1831 р. у Кишиневі. В них містяться дані про чисельність російських та іноземних купців, які прибули на ярмарок, місце їх проживання, асортимент і вартість товарів, які вони привезли. Так, 11 купців Подільської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Київської і Катеринославської губерній привезли на ярмарок мануфактурно-промислові товари на суму 38,5 тис. крб. 33 купці інших російських губерній — на 119 тис., а 21 — з іноземних держав — на 51,6 тис. крб. асигнаціями. Російські купці зробили закупки сільськогосподарських продуктів у Бессарабії для вивезення їх до Курської губернії — на 20 тис. крб., Орловської — 15 тис., Московської — 25 тис., Херсонської — 20 тис. (там же, ф. 1, оп. 214, спр. 22, 1831, арк. 2 зв. — 4 зв.).

Цікаві відомості з цього питання містяться у фондах ЦДА МРСР (ф. 2, оп. 1, спр. 1350, арк. 21—23 зв.). Їх аналіз та зіставлення з названими вище джерелами дають можливість визначити ступінь розвитку торговельних зв'язків Бессарабії з українськими та іншими губерніями Росії, показати їх вірогідність, можливість використання у наукових дослідженнях.

У Державному архіві Одеської області зберігаються «Звіти інспекції сільського господарства Південної Росії» за 50-і роки ХІХ ст. (ф. 1, оп. 248, спр. 1580, 1855, арк. 47, 118 зв., 120 зв. — 121, 149). У них дослідник знайде відомості про розвиток сільського господарства, місце Бессарабії в системі торгівлі Новоросійського краю, експорту зернових культур через Одеський порт та ін. Так, якщо до ліквідації в 1830 р. Дністровської митної лінії вивезення зернових через Ізмаїл і Рені не досягав 500 тис. чверток, то наприкінці 50-х років лише через Одесу вивозилося пшениці, кукурудзи і насіння близько 1200 тис. чверток (там же, оп. 16, спр. 1227, 1859, арк. 11 зв.). Інспекція сільського господарства Південної Росії у звіті за 1856 р. зазначала, що «хоча з підвищенням вимог на хліб район чорноморсько-азовської торгівлі значно розширився на північ і схід, однак головну участь у відпусканні бере Новоросійський і Бессарабський край» (там же, ф. 1, оп. 248, спр. 1580, 1855, арк. 121). В урожайні роки вони поставляли 5—6 млн. чверток зерна (там же, арк. 120 зв.; оп. 16, спр. 1227, 1859, арк. 35 зв.). Протягом 40—50 років основним постачальником кукурудзи до Одеси також була Бессарабія, тому що цю культуру вирощували «...у великій кількості тіль-

ки в Бессарабії та придніпровських селищах Херсонської губернії» (там же, оп. 16, спр. 1227, 1859, арк. 34 зв.).

Відсутність у фондах ЦДА МРСР узагальнюючих даних про обіг бессарабських портів, їх зв'язки з російськими чорноморськими портами в перші роки після входження краю до Росії компенсують документи Держархіву Одеської області про «торгівлю в портах Бессарабської області» за 1817—1820 рр. (там же, оп. 214, спр. 26, 1816; спр. 6, 1819, арк. 16—19, 23—25, 27—28, 30—35, 54—55, 68 зв.—69). У них містяться відомості не тільки про зовнішню торгівлю Бессарабії, але й про торговельні зв'язки з українськими чорноморськими портами, особливо з Одесою. Аналіз цих документів свідчить, що до бессарабських портів, особливо до Аккерману, заходило багато російських кораблів, які вивозили товари не тільки за кордон, але й до російських портів — особливо до Одеси. Так, в 1819 р. з 30 суден, що відійшли з Аккерманського порту — 20 належали іноземним державам, 7 російських суден з вантажем було направлено за кордон і 3 — до Одеси. У 1820 р. з 31 судна — 2 російських з вантажем відправлено за кордон, на 28 — до різних російських портів вивезено солі з Бессарабії на суму 66785 крб. і лише одне судно було іноземним (там же, спр. 6, 1819, арк. 25 та ін.). Аналогічні документи по Аккерманському порту відклалися в цьому ж фонді і за період з кінця 20-х по 40-і роки (там же, ф. 1, спр. 5, 1839, арк. 93 зв. — 95; спр. 119, 1841, арк. 5 — 263). З 43 суден, які відпливли з Аккерманського порту в 1840—1844 рр. з товарами на суму 29230 крб. сріблом, до Одеси направлено 37 суден, до Миколаєва — 3, Херсона — 2 і Сухум-Кале — 1 (там же, спр. 119, 1841, арк. 5, 20 зв., 134, 202, 263).

Велике значення для вивчення торговельного законодавства в краї, його впливу на розвиток українсько-бессарабської торгівлі становлять документи, які відобразили торгівлю політику російського уряду в Бессарабії, позицію місцевої адміністрації, новоросійського і бессарабського генерал-губернатора з цього питання (там же, оп. 214, спр. 6, 1817; спр. 4, 1824; спр. 2, 1826; спр. 4, 1831; оп. 215, спр. 37, 1857; оп. 249, спр. 34, 1819). Про це свідчить листування між місцевою владою, новоросійським і бессарабським генерал-губернатором і міністром фінансів з приводу вивезення до внутрішніх губерній Росії солі, яка становила поряд з виноградним вином у 1825—1830 рр. 55% товарів, які вивозилися за Дністер.

Для вивчення структури і розміру торговельного обігу краю в 40—50 роках XIX ст., їх зіставлення з торговельними обігами українських губерній важливе значення мають дані про чисельність гільдейського купецтва і розміри оголошеного капіталу, виведені із статистичних звітів начальника Бессарабської області (там же, ф. 1, оп. 215, спр. 16, 1854, арк. 6 зв.; спр. 13, 1855, арк. 7; спр. 7, 1857, арк. 5 зв.; спр. 7, 1858, арк. 6 зв.; оп. 249, спр. 109, 1859, арк. 4 та ін.). Зростання торговельного капіталу в області на 1856 р. було настільки значним, що серед 9-ти українських губерній Бессарабія за розміром капіталу купців перших двох гільдій посідала четверте місце, поступаючись Херсонській, Таврійській і Київській губерніям, а купців 3-ї гільдії — п'яте місце, поступаючись Херсонській, Київській, Подільській і Катеринославській губерніям (там же, оп. 215, спр. 7, 1857, арк. 5 зв.)¹.

Серед документів цього ж фонду особливий інтерес становлять документи про пільги, надані російським урядом бессарабським, російським і іноземним купцям, які торгували в Бессарабії (там же, оп. 214, спр. 21, 1828; спр. 25, 1835; оп. 215, спр. 27, 1848; ф. 3, оп. 1, спр. 30, 1848—1850 та ін.).

Ряд джерел розповідають про торговельні шляхи Бессарабії з українськими губерніями (ф. 1, оп. 214, спр. 13, 1830; спр. 28, 1831; оп. 215, спр. 20, 1846; спр. 30, 1842; спр. 32, 1847; спр. 21, 1850; спр. 46, 1854; спр. 32, 1856; оп. 249, спр. 222, 1858; спр. 237, 1857 та ін.). Вони містять значний матеріал про шляхи сполучення і транспортування вантажів, сухопутні і транзитні маршрути, дністровські переправи, судноплавство по Дністру та ін.

Статистичні дані про економічний розвиток дореформеної Бессарабії зосереджені у фонді «Головного статистичного комітету Новоросійського краю» (ф. 3). Це відомості про розвиток у краї виноградарства і виноробства, вирощування зернових, тваринництва, стан лісів, промисловості і ремісництва та ін. (там же, ф. 3, оп. 1, спр. 11, 14, 19, 27, 30, 36—36а, 66, 74б, 76 та ін.). У цьому ж фонді містяться дані про торговельні зв'язки краю з іншими російськими губерніями, вивезення бессарабських товарів до українських губерній.

Значний інтерес викликають відомості про вивезення за Дністер тютюну, лісу та виробів з нього, деревного вугілля та ін. У 40—50-х роках XIX ст. головним центром торгівлі тютюном стало місто Сороки. У 1861 р. інспектор сільського господарства повідомляв новоросійському і бессарабському генерал-губернатору, що тютюнова промисловість, як галузь землеробства і торгівлі, «досягла такого високого розвитку, особливо в Бессарабії, що результати перевершили всі... сподівання. Вона займає тисячі рук і оборотний капітал у мільйон карбованців сріблом щорічно» (там же, ф. 3, оп. 1, спр. 36, арк. 33). У тому ж році в 37 селищах Херсонського, Сорокського і Ор-

¹ Статистические таблицы Российской империи за 1856 г. СПб, 1856, с. 201.

гіївського повітів було підготовлено 23 тис. пудів різних сортів тютюну, більша частина якого продавалася для вивозу за Дністер до українських губерній по 3—4 крб. сріблом за пуд (там же, арк. 24).

Цінні документи з історії торгівлі Бессарабії з українськими губерніями відклалися у фонді А. А. Скальського (ф. 147), який протягом багатьох років займав посаду керівника Головного статистичного комітету Новоросійського краю (ф. 147, оп. 1, спр. 9, 12, 17, 19, 77 та ін.) і опублікував ряд статей про економічний розвиток Новоросії і Бессарабської області. Серед документів — рукописи опублікованих робіт, а також неопубліковані статті та записки. Значний інтерес викликає манускрипт статті «Що таке Бессарабія? (Зовнішня торгівля по сухопутному бессарабському кордону і при Аккерманському порту в 1861—1862 рр.)» (там же, спр. 19, арк. 11—18 зв.). Вона містить не лише відомості про зовнішню торгівлю Бессарабії через Скулянський і Кубейський митні округи, а й через Аккерманський порт.

Однак, у згаданих фондах Державного архіву Одеської області зосереджені переважно документи місцевих і центральних відомств, різних установ і службових осіб, які розкривають ідеологію та економічні інтереси панівного класу. Слід зазначити, що статистичні звіти вказаного періоду велися не на належному рівні. Цифрові дані не завжди точні, а статистичний матеріал про чисельність купців та їх капітал досить часто був неправильним, тому що купці приховували значну частину свого капіталу. Облік про завезення та вивезення товарів на ярмарки, як в Бессарабії, так і в українських губерніях, здійснювався поліцією шляхом опитування їх власників.

Сучасний рівень історичної науки вимагає доказовості історичних джерел, повноти інформації, яка в них міститься, та їх вірогідності. Особливе значення це має для вивчення історії економічних зв'язків Бессарабії з українськими та іншими губерніями Росії. Це зумовлено, з одного боку, недостатнім вивченням у радянській історіографії цих питань, з другого — необхідністю аргументованої критики буржуазних фальсифікацій історії входження Бессарабії до Росії і залучення її до загальноросійського ринку.

Документи Державного архіву Одеської області містять багатий і різнобічний матеріал для вивчення торговельних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями. Аналіз цих джерел свідчить, що після входження Бессарабії до Росії створилися більш сприятливі умови для розвитку бессарабської торгівлі. Завдяки обширності українських ринків Бессарабія одержала постійний ринок збуту своїх товарів, що сприяло розвитку продуктивних сил, залученню краю до загальноросійського ринку.

Документи Державного архіву Одеської області є проміжною ланкою між первинними документами обласних установ, що зберігаються у ЦДА МРСР, і кінцевим варіантом офіційних документів, які відклалися в фондах центральних архівів Ленінграда і Москви. Широке використання цих та інших джерел дає можливість дослідити не лише мало вивчені питання історії торгівлі, але й ряд інших проблем соціально-економічного, політичного і культурного розвитку України і Бессарабії.

В. М. ТОМУЛЕЦЬ

А. Н. КАТРЕНКО. В БОРЬБЕ ЗА ПРОБУЖДЕНИЕ НАРОДНОЙ РЕВОЛЮЦИИ. (Из истории революционно-демократического движения на Украине в 80-х — начале 90-х годов XIX в.). К., ИЗДАТЕЛЬСТВО ПРИ КИЕВСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИЗДАТЕЛЬСКОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «ВИЩА ШКОЛА», 1988, 136 с.

Основний зміст рецензованої монографії становить всебічне висвітлення проблеми організаційної і пропагандистської діяльності революціонерів-народників на Україні у 80-х роках XIX ст., яка на сьогодні досліджена ще недостатньо. Розробляючи її, автор виходив передусім з таких методологічних настанов ленінської концепції народництва: всі революційно-народницькі програми були розраховані на те, щоб підняти народну революцію; головною суттю теорії і практики революційного народництва є бойовий революційний демократизм.

Своє дослідження А. М. Катренко здійснив на основі широкого використання невідомих і маловідомих документальних матеріалів з фондів ЦДІА УРСР у м. Києві, ЦДАЖР СРСР, ЦДІА СРСР, Державного архіву Одеської області, а також спогадів революційних народників: П. Л. Лаврова, В. М. Фігнер, О. М. Баха, М. П. Шебаліна, Б. Д. Оржиха, В. П. Денисенка, Є. М. Ковальської, М. Р. Попова та ін. Важливим є те, що діяльність революціонерів-різничинців на Україні подано в монографії у тісному взаємозв'язку з боротьбою народницького підпілля Росії. Тема висвітлена з урахуванням досягнень радянської історичної науки у вивченні проблеми революційно-демократичного руху в країні. Матеріали книги викладено послідовно, взаємопов'язано, з достатньою аргументацією, завдяки чому вона дає цілісне уявлення про порушені в ній питання.

Монографія складається з трьох розділів. У першому з них проаналізовано головні програмні соціально-економічні і політичні ідеї «Народної волі», висвітлено питання створення, структури, складу, діяльності народовольських груп і гуртків у Києві, Харкові, Одесі, Кам'янці-Подільському, Єлисаветграді, Катеринославі та інших українських містах. Автор робить цілком слушний висновок: свого часу «Народна воля» була передовим загоном учасників революційно-демократичного руху в Росії. Саме це створювало їй популярність у демократичних колах. Народовольська організація виступила виразником інтересів трудящих мас, захисником

усіх пригноблених і знедолених. У кінцевому результаті народовольці розглядали свою боротьбу як пролог народної революції, могутній поштовх для її пробудження. У першому розділі з'ясовано, що численні, інтернаціональні за складом народовольські осередки на Україні у своїй діяльності керувалися програмними і статутними документами Виконавчого комітету «Народної волі» і його революційними виданнями, що багато їх членів після 1883 р. брали активну участь у неодноразових спробах відродити свою організацію та її центр, що в другій половині 80-х років місцеві групи і гуртки народовольців прагнули внести деякі зміни в народовольську програму, які між тим здебільшого не торкалися її докорінних принципів.

Викладені у певній системі і проаналізовані в книзі фактичні матеріали достатньо обґрунтовують авторську думку про те, що головне місце в діяльності народовольських осередків на Україні займали пропаганда та організаційна робота серед трудящих, насамперед робітників, широким демократичних кіл інтелігенції, що «Народна воля» виконала свою місію, яка полягала в пропаганді революційно-демократичних ідей, організації і залученні до боротьби із самодержавством народних мас, усіх прогресивних сил Росії.

Другий розділ монографії присвячено питанням програмних вимог «Чорного переділу», діяльності на Україні у 80-х роках гуртків чорнопередільського спрямування в Києві, Харкові, Одесі, Полтаві. Тут правильно вказано на те, що програмні документи чорнопередільців націлювали революціонерів на зосередження своїх головних сил на пропагандистській, агітаційній і організаційній роботі серед трудящих мас, насамперед селян, з метою підняти народну революцію. В книзі підкреслено, що, хоча теоретично чорнопередільці головним об'єктом своєї діяльності вважали селянство, практично ж вона сконцентрувалася серед робітників, студентської і учнівської молоді, інтелігенції. Автор праці звернув увагу на те, що, оскільки керівна роль центру «Чорного переділу» здійснювалася слабо, чорнопередільські осередки на Україні діяли здебільшого самостійно, вно-

сячи певні відмінності у форми і методи своєї роботи; найбільш цінним у їх теоретичних пошуках і практичній діяльності був бойовий революційний демократизм (як вияв прагнення широких народних мас, насамперед трудового селянства).

У третьому розділі монографії намічено для подальшого глибокого наукового аналізу ряд важливих завдань, а саме: ставлення революційних народників України до основоположників наукового комунізму та їх теоретичної спадщини, до діяльності групи «Визволення праці», еволюція революційного народництва наприкінці 80-х років, взаємовідносини революційно-народницьких осередків і перших марксистських гуртків та ін.

Позитивно оцінюючи в цілому рецензовану працю, слід зазначити, що вона, на наш погляд, має деякі прогалини. Очевидно, обсяг книги не дав можливості автору зробити повніший історіографічний огляд літератури по темі. У ній мало даних про діяльність революційних народників

серед учнівської молоді, в армії. Заслугує на детальніше висвітлення питання про еволюцію революційного народницького підпілля кінця 80-х — початку 90-х років XIX ст.

У цілому ж, у змістовній науковій праці А. М. Катренка вперше в українській історіографії глибоко досліджено в конкретно-історичному і узагальнюючому планах складну проблему: діяльність революційних народників на Україні в завершальний період різночинського етапу визвольного руху в Росії. Саме в цьому — її новизна, цим вона викликає інтерес у науковців, широких кіл читачів. Дана монографія стане у нагоді й історикам-архівістам у їх пошуках нових відомостей у документальних матеріалах архівів про революційно-демократичний рух 80-х років XIX ст.

В. С. ШАНДРА,

зав. відділом публікації
та використання документів
ЦДІА УРСР у м. Києві

ІНФОРМАЦІЯ

Кіровоград. 5 травня 1989 р. — напередодні Свята Перемоги у Держархіві Кіровоградської області відбулася зустріч його працівників з ветеранами Великої Вітчизняної війни та воїнами-інтернаціоналістами, які виконували свій військовий обов'язок в Афганістані.

Вступним словом зустріч відкрила зав. відділом комплектування, відомчих архівів і діловодства (саме цей відділ виступив ініціатором проведення зустрічі) Н. І. Крамченкова. Вона зачитала звернення колективу Держархіву Кіровоградської області до учасників та очевидців історичних подій, які відбувалися в нашій країні та за її межами. Наголошувалося на важливості джерел особового походження для вивчення і відтворення бойового і трудового подвигу радянського народу. Досвідом роботи з фондами особово-

го походження, а саме учасників Великої Вітчизняної війни поділилась архівіст II категорії А. І. Іванова.

У читальному залі архіву було організовано виставку документів учасників Великої Вітчизняної війни та воїнів-інтернаціоналістів. Експонувались фотографії, листи, нагородні документи, спогади, почесні грамоти, дипломи та ін. Про ці документи присутнім розповіла старший архівіст Г. І. Клянчина.

Увазі учасників зустрічі було запропоновано фонограму виступу колишнього в'язня Бухенвальда Я. П. Тадеуша. Присутні на зустрічі ветерани Великої Вітчизняної війни та воїни-інтернаціоналісти поділились своїми спогадами. Фонові записи цих виступів поповнять фонди архіву.

Н. І. КРАМЧЕНКОВА

Львів. У березні — квітні 1989 р. у держархіві області відбулося стажування завідуючих державними райміськархівами. Воно проводилось згідно із програмою, яка передбачає вивчення передусім таких питань: організація планування і звітності, нормування праці, робота з відомствами, комплектування архіву КФФД і документами особового походження, комплексна експертиза цінності документів, забезпечення збереженості документів, облік фондів і перевірка наявності справ, удосконалення описів, каталогізація фондів, використання документів, довідкова робота.

Стажування розраховане на 40 годин. Кожного тижня до архіву приїжджали 5—6 завідуючих держрайміськархівами. Заняття з ними протягом чотирьох днів проводились у формі лекцій і співбесід прямо у відділах і поєднувались з практикою. На один день кожна група виїжджала до Мостиського держрайархіву, де теоретичні знання закріплювались на практичних заняттях.

Заняття проводили досвідчені працівники держархіву області, що відповідають за окремі ділянки роботи. Під час занять обов'язково аналізувались річні плани роботи райміськархівів.

Я. І. ПРОЦЬ

ІНФОРМАЦІЯ ТА ХРОНІКА

У КОЛЕГІЇ ГОЛОВАРХІВУ УРСР

Колегія Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР на своєму засіданні 18 травня 1989 р. розглянула такі питання:

Про роботу державних архівів республіки по розширенню доступу дослідників до документів ДАФ СРСР (доповідач — начальник відділу використання і публікації документів Головархіву УРСР В. М. Волковинський).

В обговоренні взяли участь начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко, заступник начальника Головархіву УРСР В. В. Кузьменко, директор ЦДАЖР УРСР Л. В. Яковлева, директор ЦДАМЛМ УРСР М. І. Крячок, заст. директора ЦДІА УРСР у м. Києві Л. М. Купріянова, начальник відділу Головархіву УРСР К. Є. Новохатський. Колегія констатувала, що в умовах перебудови і гласності значно зріс інтерес громадськості до складних і суперечливих процесів і подій минулого, «білих плям» вітчизняної історії, підвищується соціальна роль історичного знання. Поглиблене вивчення історії потребує нових фактів, введення до наукового обігу нових архівних джерел. У зв'язку з цим установами Державної архівної служби СРСР здійснюється комплекс заходів по розширенню доступу дослідників до документів ДАФ СРСР та примноженню джерельної бази історичних досліджень. У центральних та обласних держархівах УРСР діють комісії по розсекреченню документів. Протягом 1987—1988 рр. на загальне зберігання переведено близько 200 тис. справ з майже 940 фондів. 80% документів становлять джерела радянського періоду. Проте ця робота проводиться не так інтенсивно і не в таких обсягах, як того вимагають інтереси суспільствознавчих наук, завдання, що випливають з постанови ЦК Компартії України про розробку республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії Української РСР. Значна частина державних архівів областей здійснюють її ще повільними темпами. Через відсутність відповідних інструктивно-методичних рекомендацій, єдиного підходу до переведення документів ДАФ СРСР на загальне зберігання спостерігається різнобій у цій роботі. До цього часу продовжує обмежуватися використання джерел, які у свій час без достатніх підстав були віднесені до цієї категорії розпорядженнями керівників архівних установ. Комісії, які займаються цією роботою, не завжди враховують розмах і перспективи використання архівних документів у зв'язку з розроб-

кою республіканської програми розвитку історичних досліджень, а тому в багатьох випадках переводять на відкрите зберігання не ті документи, що містять важливу інформацію з малодосліджених питань вітчизняної історії, а другорядні фонди. У результаті цього на обмеженому зберіганні ще знаходиться близько 740 тис. справ, або 2,2% від загальної кількості документів у державних архівах республіки.

Схваленим рішенням передбачено створити при Головархіві УРСР республіканську міжвідомчу комісію для розгляду питань, пов'язаних із розсекреченням документів ДАФ СРСР; активізувати роботу аналогічних комісій державних архівів, розширивши їх склад за рахунок провідних учених-істориків та представників відповідних установ і організацій. Потрібно організувати роботу по зняттю грифа «ДСК» з архівних документів ще на стадії відомчого зберігання та при передачі їх на державне зберігання. Відділу використання та публікації документів Головархіву УРСР належить вивчити і узагальнити досвід роботи державних архівів по розсекреченню документів та на його основі підготувати відповідні інструктивно-методичні рекомендації; центральним та обласним держархівам республіки перевести на відкрите зберігання всі документи, які були свого часу засекречені розпорядженням керівників архівних установ. Передбачено також постійно інформувати широку громадськість про документи, які переведено на відкрите зберігання.

Про участь архівних установ республіки у відзначенні 50-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі Союзу РСР.

Колегія Головархіву УРСР підкреслила, що восени 1989 р. минає 50 років возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі СРСР — видатної події в історії українського народу, всіх народів Союзу РСР. З цього приводу було ухвалено таке рішення:

— Державним архівам республіки здійснити додаткове виявлення документів про боротьбу трудящих Західної України за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною, про соціалістичні перетворення на західноукраїнських землях у радянський час. Про наявні документи з цієї тематики проінформувати ідеологічні установи і заклади. Випустити у світ міжвідомчий тематичний покажчик «Ленінським шляхом до возз'єднання».

— На базі архівних джерел організувати у переддень ювілею документальні виставки у Києві та Львові, присвячені показу боротьби КПЗУ, трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання, досягнень західних областей республіки за 50 років Радянської влади.

— З метою пропаганди документів і матеріалів з ювілейної тематики опублікувати у періодичній пресі статті, повідомлення, документальні добірки; підготувати теле- і радіопередачі. Особливу увагу звернути на пропаганду документів, які переведені останнім часом на загальне зберігання.

— У журналі «Архіви України» відкрити відповідну рубрику, опублікувати в ній добірки та огляди документів з ювілейної тематики.

— Державним архівам використати відзначення ювілею для пошуків документів з історії Західної України у фондах ЦДА СРСР, інших партійних та державних архівів країни, прийняття на державне зберігання особових фондів активних учасників революційних подій та соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях.

Колегія Головархіву УРСР згідно з Положенням про щорічні заохочувальні премії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР за кращі наукові роботи і методичні розробки в галузі архівознавства, документознавства і археографії розглянула роботи, висунуті архівними

установами республіки на здобуття премій 1989 року.

Першу заохочувальну премію в розмірі 200 крб. з врученням дипломів I ступеню присуджено О. Г. Мітюкову, колишньому начальнику Головархіву УРСР, В. М. Волковинському, К. Є. Новохатському, Г. В. Портнову, начальникам відділів, В. С. Осинач, К. М. Архипенко, ст. інспекторам, Г. В. Папакіну, помічнику начальника Головархіву УРСР за активну участь у підготовці довідника «Государственные архивы Украинской ССР» (К., 1988).

Другу премію в розмірі 150 крб. і дипломи II ступеню вручено Л. Б. Пількевич, ст. науковому співробітнику ЦДАКФД УРСР, Г. С. Пшеничному, фотографу-реставратору цього ж архіву за активну участь у розробці науководослідної теми «Машинна консерваційно-профілактична обробка фотодокументів».

Третю премію в розмірі 100 крб. з врученням дипломів III ступеню присуджено Ф. А. Винокуровій, заст. директора Держархіву Вінницької області, Г. М. Тарнавській, зав. відділом, Н. Ю. Мотрук, ст. архівісту цього ж архіву за активну участь у розробці комплексу нормативно-методичних документів по організації курсів підвищення кваліфікації працівників діловодного апарату і відомчих архівів «Радянське діловодство і робота відомчих архівів».

Група працівників державних архівів була відзначена також дипломами Головархіву УРСР.

ОБГОВОРЕННЯ ПИТАНЬ ПІДГОТОВКИ «ХРОНІКИ РОБІТНИЧОГО РУХУ В РОСІЇ.

1895—1917 pp.»

Питання підготовки «Хроніки робітничого руху в Росії. 1895—1917 pp.» стали предметом обговорення на нараді-семінарі представників архівних і наукових установ Української та Молдавської РСР, що відбулася 25—26 квітня 1989 р. у Чернігові.

Нараду відкрив начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР Б. В. Іваненко. Її учасників — представників Москви, Ленінграда, Києва, Кишинєва, Мінська, Харкова, Риги, Пензи, Донецька, Одеси, Ростова, інших міст країни від імені бюро обкому Компартії України і виконкому обласної Ради народних депутатів привітав секретар обкому партії В. М. Половець.

Увазі присутніх було запропоновано повідомлення заступника начальника відділу використання і публікації документів ЦДАКФД СРСР Головархіву СРСР В. В. Дехтяренка «Питання розширення інформаційної бази історичних досліджень на сучасному етапі», заступника директора ЦДАЖР СРСР Т. Ф. Павлової «Роль ЦДАЖР

СРСР як головної організації по підготовці «Хроніки робітничого руху в Росії. 1895—1917 pp.», провідного наукового співробітника Інституту історії СРСР АН СРСР, доктора історичних наук Ю. І. Кир'янова «Попередні підсумки роботи над хронікою по періоду 1895—1904 pp. і завдання роботи по другому періоду 1905—1907 pp.», ст. археографа ЦДА УРСР у м. Києві В. П. Барана «Деякі питання методичного забезпечення підготовки «Хроніки робітничого руху в Росії. 1895—1917 pp.».

Досвідом роботи по підготовці видання поділились ст. науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, кандидат історичних наук О. Ф. Овсієнко, доцент Пензенського педінституту, кандидат історичних наук А. С. Касимов, ст. археограф Держархіву Харківської області В. Г. Панкратьєва, кандидат історичних наук Я. П. Берзіньш з Інституту історії АН Латвійської РСР, ст. археограф Держархіву Одеської області Н. С. Кесова та ін.

ПОЛІПШУВАТИ РОБОТУ З ВІДОМСТВАМИ

23—24 травня 1989 р. в м. Запоріжжі відбулась республіканська нарада, на якій були обговорені питання перебудови комплектування та оптимізації складу документів державних архівів Української РСР, а також поліпшення організаційно-методичного керівництва роботою відомчих архівів і веденням діловодства в установах та організаціях. Відкриваючи нараду, начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко наголосив на ролі державних архівів у створенні документальної бази історичних досліджень, усуненні так званих «білих плям» в історії республіки.

У доповідях і виступах учасників наради вказувалось, що реалізація програми перебудови комплектування і оптимізації складу документів держархівів республіки, яка почалася у 1987 р., дозволила у 1988 р. скоротити прийом документів від установ низової ланки у порівнянні з попередніми роками більш ніж на 30%, розробити рекомендації по ліквідації дублетності первинної статистичної звітності на стадії її відбору на держзберігання, поліпшити показники діяльності відомчих архівів, на чверть скоротити кількість справ, що зберігаються у відомчих архівах понад встановлені терміни. На державне зберігання прийнято понад 300 тис. справ ліквідованих чи реорганізованих органів управління агропромисловим комплексом, вугільною промисловістю, чорною металургією, геологією та іншими галузями народного господарства і соціально-культурної сфери.

Реорганізація органів управління архівною справою на обласному рівні, ліквідація архівних відділів облвиконкомів поклали на відділи комплектування і відомчих архівів держархівів областей нові відповідальні обов'язки по контролю за роботою архівів не тільки обласних установ і організацій, а й фондоутворювачів районної, міської, сільської ланок, а також оптимізації складу архівних фондів, що зберігаються у різних держархівах. Поліпшенню роботи у вищевказаних підрозділах сприяє переведення до їх складу більш ніж 60-ти досвідчених працівників колишніх архівних відділів.

Разом з тим, зазначалося на нараді, у вирішенні обговорюваних питань є чимало труднощів і недоліків. У деяких областях необхідність перебудови комплектування райміськархівів не усвідомлена, їх поповнення планується і ведеться старими, екстенсивними методами, «від досягнутого»; у ряді областей погіршилися показники роботи відомчих архівів, не приділяється належної уваги запровадженню прогресивних форм організаційно-методичного керівництва ними з боку державних архівів.

На нараді була підкреслена необхідність ретельного вивчення документів новоутворених установ і організацій з метою вирішення питання про віднесення їх до числа

джерел комплектування ДАФ СРСР, всебічної оцінки документації, що характеризує перебудовні процеси, які відбуваються в радянському суспільстві, та її відбору на державне зберігання. В цьому зв'язку було висунуто пропозицію повернути редакції газет, що є спільними органами відповідних партійних комітетів і виконкомів Рад народних депутатів, до джерел комплектування державних архівів, а також відбирати на державне зберігання протоколи відкритих партійних зборів організацій — джерел комплектування ДАФ СРСР.

Значну увагу на нараді було приділено відбору на державне зберігання документів по виборах народних депутатів СРСР. Підкреслювалось, що порядок роботи з цими документами визначений постановою Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів СРСР від 28 лютого 1989 р. «Про порядок зберігання документів по виборах народних депутатів СРСР». Крім цього, держархіви м. Києва і Кримської області провели виявлення і вивчення документів, що утворилися в процесі передвиборчої кампанії, частина з яких теж повинна відбиратись на держзберігання. Це оригінали і друкарські примірники передвиборчих платформ і програм кандидатів у депутати, звернення довірених осіб, ініціативних груп, комітетів сприяння виборам до виборців, стенограми та магнітні плівки із записами зустрічей кандидатів у депутати з виборцями, протоколи зборів трудових колективів по висунуттю кандидатів у депутати.

На нараді піднімалися актуальні питання поповнення державних архівів документами особового походження, відзначалося, що у держархівах республіки вже зосереджено понад 2,1 тис. особових фондів і колекцій документів, які істотно доповнюють інформацію матеріалів державних і громадських організацій. Разом з тим, вирішити завдання ліквідації прогалин у джерельній базі держархівів неможливо без значного розширення робіт по збору особових фондів. Було позитивно оцінено досвід роботи ЦДАМЛМ УРСР, ЦДАЖР УРСР, ЦДАКФБД УРСР, держархівів Вінницької, Кримської, Чернівецької областей, Ірпінського держархіву Київської області, Підволочиського міськархіву Тернопільської області по виявленню документів особового походження, залученню до цієї роботи міністерств, відомств, установ та організацій, їх партійних та профспілкових комітетів, Рад ветеранів Вітчизняної війни і воїнів-інтернаціоналістів, органів соціального забезпечення, творчих спілок і організацій, а також по створенню так званої «усної історії» шляхом запису спогадів учасників історичних подій, у тому числі з допомогою сучасних технічних засобів.

На нараді прийнято рекомендації, спрямовані на поліпшення організаційно-мето-

дичного керівництва роботою відомчих архівів і веденням діловодства в установах та організаціях, поглиблення перебудови комплектування і оптимізацію складу документів державних архівів.

У роботі наради взяли участь і виступили секретар виконкому Запорізької обласної Ради народних депутатів В. А. Рибалко, заст. завідуючого ідеологічним відділом обкому Компартії України Ю. М. Сушко.

Колегія Головархіву УРСР 21 червня ц. р. розглянула і схвалила підсумки рес-

публіканської наради, доручивши відділу комплектування, відомчих архівів і діловодства Головного управління здійснити ряд заходів, спрямованих на узагальнення набутого досвіду перебудови комплектування і оптимізації складу документів держархівів, завершення розробки нормативно-методичної бази цієї важливої роботи, вивчення складу нових видів документів, що утворилися в процесі перебудови життя і діяльності суспільства на сучасному етапі.

Г. В. ПОРТНОВ

НАРАДА-СЕМІНАР ЗАВІДУЮЧИХ ЛАБОРАТОРІЯМИ ДЕРЖАРХІВІВ РЕСПУБЛІКИ

16—17 травня 1989 р. згідно з Планом основних заходів Головархіву УРСР на I півріччя 1989 р. та з метою поліпшення якості робіт, що виконують лабораторії забезпечення схоронності документів, відбулася нарада-семинар завідуючих лабораторіями (групами) держархівів республіки. У ній взяли участь спеціалісти Головархіву УРСР, завідувачі лабораторіями (групами) усіх держархівів республіки, працівники ЦДАКФД УРСР, ЦДАМЛМ УРСР, ЦЛМРД ЦДА УРСР, держархівів м. Києва та Київської області, а також художник-реставратор Державної науково-дослідної реставраційної майстерні Мінкультури УРСР Н. Я. Коптілова.

Нараду-семинар відкрив та виступив з доповіддю «Завдання лабораторій забезпечення схоронності документів державних архівів республіки щодо поліпшення якості роботи» заступник начальника Головархіву УРСР, завідуючий відділом забезпечення схоронності та обліку, НДА до документів В. В. Кузьменко. Доповідач у загальних рисах охарактеризував роботу, яка провадиться лабораторіями держархівів з метою продовження життя документів, приділивши при цьому основну увагу питанню якості виконуваних робіт. Зазначалось, зокрема, що й донині мають місце випадки, коли фізичний стан документів, які пройшли реставрацію, через певний час погіршується. Контроль за станом документів після ремонту і реставрації відсутній. Недостатньо уваги приділяється питанням підбору методів реставрації, застосування хімікатів й матеріалів, що унеможливають прискорене руйнування паперової основи.

Низька якість значної частини мікрофільмів, які виготовляють лабораторії, перешкоджає їх широкому використанню та призводить до того, що в 50% архівів оригінали особливо цінних документів при наявності фонду користування продовжують видаватися із сховищ. У Закарпатському, Кіровоградському, Одеському, Волинському, Рівненському та деяких інших держар-

хівах не ліквідовано розрив між кількістю негативів і позитивів. Роботу ускладнює відсутність нового обладнання для мікрофільмування, запасних частин для ремонту наявних апаратів, низька якість фотоплівки Мікрат-Н. Є недоліки й при проведенні лабораторіями інших видів робіт.

У доповіді було зроблено висновок, що на сьогоднішній день підвищення якості виконуваних робіт залежить від високого рівня їх організації, неухильного виконання вимог типових технологічних регламентів створення страхових фондів, суворого дотримання технології консерваційно-реставраційних робіт, застосування високоякісних матеріалів.

З повідомленням «Основні вимоги до якості реставрації та ремонту картографічних документів» виступила художник-реставратор Н. Я. Коптілова, яка, висвітлюючи порядок проведення консерваційно-реставраційних робіт у Державній науково-дослідній реставраційній майстерні Мінкультури УРСР, зосередила увагу на матеріалах, які бажано застосовувати при реставрації, дала рецептури клеїв, що не справляють шкідливого впливу на документи.

У рамках наради-семинару на базі ЦДАКФД УРСР та ЦЛМРД ЦДА УРСР завідувачі лабораторіями пройшли заняття, на яких було розглянуто теоретичні та практичні питання підвищення якості консерваційно-реставраційних робіт, йшлося про вимоги щодо створення страхового фонду документів на паперовій основі, фото- і фотодокументів. Учасники наради-семинару детально ознайомились з пересувною установкою для консерваційно-реставраційної обробки негативів фотодокументів, яку розроблено в ЦДАКФД УРСР. Багатьох зацікавив досвід лабораторії Чернівецького держархіву по відновленню згайоючих текстів документів ДАФ СРСР.

На заняттях завідувачі лабораторіями не тільки отримали практичні знання, а й поділилися досвідом роботи, обмінялися думками щодо підвищення якості виконува-

них робіт, вирішували конкретні питання проведення тих чи інших робіт.

На закінчення наради-семінару відбулося обговорення її підсумків, у якому взяли участь начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко, заступник начальника управління В. В. Кузьменко, начальник відділу організаційно-планової та науково-методичної роботи К. Є. Новохатський, начальник відділу комплектування, відомчих архівів і діловодства Г. В. Портнов, спеціалісти Головархіву УРСР, директор ЦЛМРД ЦДА УРСР Е. А. Петренко, головний інженер ДЕКС ЦДА УРСР В. М. Гоменюк, фотограф-реставратор ЦДАКФФД УРСР Г. С. Пшеничний, завідувачі лабораторіями (групами) забезпечення схоронності документів держархівів республіки.

У виступах завідувачих лабораторіями держархівів областей: Донецької — О. В. Добронога, Сумської — В. О. Руденка, Ворошиловградської — М. А. Башкатова, Чернігівської — О. А. Пивовара, Чернівецької — І. Г. Паладяна, Херсонської — А. Ф. Гудкової, Полтавської — О. О. Рямової, Житомирської — В. А. Капітанюка, Харківської — В. М. Куксова, Львівської — С. М. Вантух, директора ЦЛМРД ЦДА УРСР Е. А. Петренко, фотографа-реставратора ЦДАКФФД УРСР Г. С. Пшеничного було порушено ряд серйозних питань, зокрема, спрощення планування, перегляду «Норм виробітку на основні види робіт, виконуваних лабораторіями мікрофотокопіювання та реставрації документів держархівів Української РСР» (К., 1982), організації постачання запасними частинами для ремонту обладнання лабораторій та необхідними матеріалами, участі в розробці технічного завдання на виготовлення нового устаткування для мікрофільмування, підвищення якості плівки Мікрат-Н, надання

пільг робітникам і службовцям, які зайняті на роботах із шкідливими умовами праці, тощо. Були також висловлені пропозиції і побажання щодо уточнення функцій відділу забезпечення схоронності документів і лабораторій держархівів, широкого впровадження передового досвіду роботи, інформування про передові технології та нові матеріали й речовини для консерваційно-реставраційних робіт, проведення щорічних семінарів на базі лабораторій обласних архівів, встановлення контролю за придбанням фотоматеріалів і реактивів із діючими строками зберігання та інші.

На ряд поставлених питань були дані відповіді та роз'яснення у виступах спеціалістів Головархіву УРСР.

Обговорення завершив начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко, який, характеризуючи ситуацію, що склалася у лабораторіях, визначив її як гостро критичну. Б. В. Іваненко проінформував завідувачих лабораторіями про серйозну розмову, яка відбулась у Головархіві СРСР відносно випуску нового обладнання та підвищення якості плівки, відмітив, що зараз йде пошук можливостей для розміщення замовлень на виготовлення обладнання на підприємствах республіки. Начальник управління закликав завідувачих лабораторіями не дотримуватись сліпо форм плану, не «гнати вал», а першочергову увагу приділити якості роботи, підвищити її ефективність; наголосив на важливості експерименту, пошуку, ініціативи, спільної роботи з партархівами, кіностудіями, телерадіокомітетами, друкарнями тощо.

Підсумком роботи наради-семінару стали рекомендації, ухвалені її учасниками, та план заходів по реалізації пропозицій, висловлених під час наради-семінару.

А. Б. ГРІНБЕРГ

НАША ІНФОРМАЦІЯ

Протягом другого півріччя 1989 р. і в 1990 р. «Український історичний журнал» планує надрукувати:

— розділи з нового видання «Нарисів історії Компартії України»;

— методичні поради для вчителів середньої школи з курсу «Історія Української РСР»;

— нові дані про демографічний стан Української РСР у 30—40 рр.;

— статті, що проливають нове світло на історію колективізації сільського господарства на Україні;

— сторінки трагедії керівників комсомолу України 30-х років;

— архівні документи про голод 1931—1933 рр., про трагедію 1941—1942 рр.;

— нові свідчення про вбивство Л. Пятакова у 1918 р.;

— публіцистичні нариси про В. Винниченка, С. Петлюру, Н. Махно та ін.;

— спогади про Й. Е. Якіра;

— мемуари учасника Керченсько-Феодосійської десантної операції 1941 р.;

— портрети істориків минулого — М. Грушевського, І. Лучицького, Д. Бантиш-Каменського, Ю. Гуци-Венеліна, С. Мищевського та ін.;

— інтерв'ю редакції «УІЖ» з публіцистом Роем Медведевим «Як я працюю»;

— наукові розвідки: «Радянсько-німецький договір 1939 р.», «Радянське військове мистецтво напередодні Великої Вітчизняної війни», «Київський військовий округ у переддень фашистської агресії», «Сталін і Югославія» та ін.;

— унікальну слідчу справу гайдука С. Гаркуші (XVIII ст.);

— твори М. І. Костомарова «Мазепа» та «Руїна»;

— інші оригінальні документи та наукові матеріали.

СОДЕРЖАНИЕ

К 50-летию воссоединения Западной Украины с Украинской ССР в составе СССР	
Документы о борьбе трудящихся Западной Украины за воссоединение в едином Украинском Советском государстве	3
ТОПИШКО Н. А. Сентябрьские дни 1939 года на западноукраинских землях в документах ЦГАКФФД УССР	18
Публикации архивных документов	
БОЖКО О. И., ЯКОВЛЕВА Л. В. Протоколы первых заседаний ЦИК Советов Украины	24
В свете Шевченковского юбилея	
ЦАРЕВА Н. Н. (Львов) В венок Кобзарю	43
СЛОНЧАК Н. Н. Документы ЦГАКФФД УССР по истории сооружения памятников Т. Г. Шевченко на Украине	45
Теория и практика архивного дела	
ШЕВЧЕНКО С. И., БРАЙЧЕНКО А. Д. (Кировоград) Сотрудничество архивистов и преподавателей вузов в подготовке учителей истории	49
Обзоры источников и документальные очерки	
ГИРИЧ И. Б. Документы академика М. С. Грушевского в фонде 1235 ЦГИА УССР в г. Киеве	53
ЛЯХ С. Р. (Запорожье) Фонд ЦГАОР УССР «Всеработземлес» как источник по истории крестьянства Украины 20-х годов	63
ВОДОТЫКА С. Г., САВЕНКО Л. А. (Херсон) Новые материалы о научно-исследовательской кафедре истории Украины в Харькове	67
ТОМУЛЕЦ В. Н. (Кишинев) Торговые связи Бессарабии с украинскими губерниями в первой половине XIX в. (по документам Госархива Одесской области)	71
Критика и библиография	
ШАНДРА В. С. А. Н. Катренко. В борьбе за пробуждение народной революции. (Из истории революционно-демократического движения на Украине в 80-х — начале 90-х годов XIX в.)	74
Информация и хроника	
В коллегии Главархива УССР	76
Обсуждение вопросов подготовки «Хроники рабочего движения в России. 1895—1917 гг.»	77
ПОРТНОВ Г. В. Улучшать работу с ведомствами	78
ГРИНБЕРГ А. Б. Совещание-семинар заведующих лабораториями госархивов республики	79
Наша информация	80
Информация	23, 42, 75